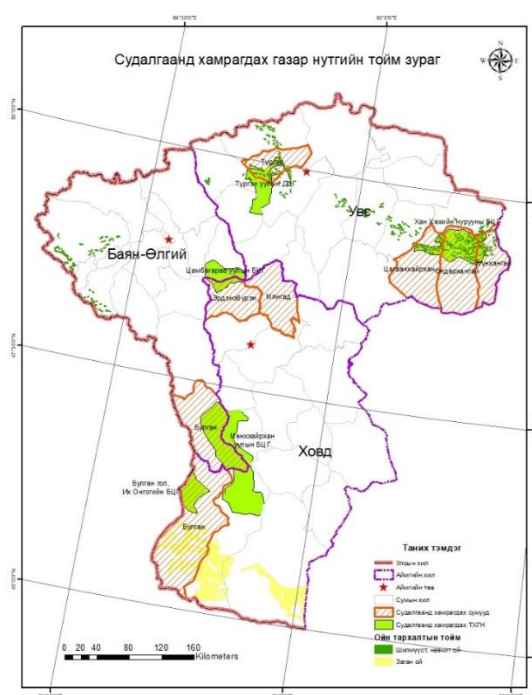

ТАЙЛАН

“ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ ГАЗАР НУТГИЙН ОЙН ТОГТВОРТОЙ МЕНЕЖМЕНТИЙН СУУРЬ СУДАЛГААНЫ ЗӨВЛӨХ ҮЙЛЧИЛГЭЭ” ГЭРЭЭТ АЖИЛ

(Энэ тайланд Кластер-1: Түргэн уулын ДЦГ, Кластер-2: Булган гол, Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ, Кластер-3: Хан Хөхийн нурууны БЦГ, Кластер-4: Цамбагарав уулын БЦГ-н хэсэгчилсэн талбай хамаарна.)

Захиалагч: Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам

Гүйцэтгэгч: Ой модны сургалт, судалгааны хүрээлэн

Улаанбаатар хот

2021 он

АГУУЛГА

ТОВЧИЛСОН НЭРИЙН ТАЙЛБАР

ХҮСНЭГГИЙН ЖАГСААЛТ

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

ТАЙЛАНГИЙН ХУРААНГУЙ

ТАНИЛЦУУЛГА

ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ

1. ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ ГАЗАР НУТГУУДЫН ТОВЧ МЭДЭЭЛЭЛ

- 1.1. Кластер-I: Түргэн уулын ДЦГ
- 1.2. Кластер-II: Булган гол - Их Онгогийн БЦГ
Мөнххайрхан уулын БЦГ
- 1.3. Кластер-III: Хан Хөхий нурууны БЦГ
- 1.4. Кластер-IV. Цамбагарав уулын БЦГ

2. КЛАСТЕР НУТГИЙН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

- 2.1. Кластер-I: Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн сангийн суурь үзүүлэлт
- 2.2. Кластер-II: Булган гол-Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын ойн сангийн суурь үзүүлэлт
- 2.3. Кластер-III: Хан Хөхий нурууны БЦГ-ын ойн сангийн суурь үзүүлэлт
- 2.4. Кластер-IV: Цамбагарав уулын БЦГ-ын ойн сангийн суурь үзүүлэлт

3. КЛАСТЕР НУТАГ ТУС БҮРИЙН ОЙН ТОГТВОРТОЙ МЕНЕЖМЕНТИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

- 3.1. Тусгай хамгаалалттай нутгуудад хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- 3.2. Хяналт-мониторингийн цэг
- 3.3. Ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

4. КЛАСТЕР НУТАГ ТУС БҮРИЙН ОЙН БҮРХЭВЧИЙН ЗУРАГ БОЛОН НЭН ХОВОР, ХОВОР, УНАГАН УРГАМЛЫН ТАРХАЛТЫН ЗУРАГЛАЛ

- 4.1. Кластер-I Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг
  - 4.1.1 Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн төлөв байдлын зураг
  - 4.1.2. Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн тархалтын зураг
  - 4.1.3. Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн арга хэмжээний зураг
- 4.2. Кластер-II Булган гол, Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг
  - 4.2.1 Ойн тархалтын зураг (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)
  - 4.2.2. Ойн тархалтын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)
  - 4.2.3. Ховор ургамлын байршил (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)
  - 4.2.4. Ойн төлөв байдлын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)

- 4.3. Кластер-III Хан Хөхий нурууны БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг
  - 4.3.1 Ойн тархалтын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)
  - 4.3.2. Ойн төлөв байдлын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)
  - 4.3.3. Ойн арга хэмжээний төлөвлөлтийн зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)
- 4.4. Кластер-IV Цамбагарав уулын БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг
  - 4.4.1. Нэн ховор, ховор, унаган ургамалын тархалтын зураглал

5. КЛАСТЕР НУТГИЙН ТХГН-ИЙН ОРЧНЫ БҮСИЙН СУМУУДЫН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

- 5.1. Кластер-I бүс нутгийн ТХГН-ийн орчны бүсийн сумуудын ерөнхий мэдээлэл
  - 5.1.1 Увс аймгийн Түргэн сумын нийгэм, эдийн засгийн талаар ерөнхий мэдээлэл
  - 5.1.2. Ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлын судалгаа
  - 5.1.3 SWOT дүн шинжилгээ
  - 5.1.4 Кластер-I бүс нутгийн ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглах зөвлөмж
- 5.2. Кластер-II бүс нутгийн ТХГН-ийн орчны бүсийн сумуудын ерөнхий мэдээлэл
  - 5.2.1. Ховд аймгийн Булган сум, Баян-Өлгий аймгийн Булган сумын нийгэм, эдийн засгийн талаар ерөнхий мэдээлэл
  - 5.2.2. Ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлын судалгаа
  - 5.2.3 SWOT дүн шинжилгээ
  - 5.2.4 Кластер-II бүс нутгийн ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглах зөвлөмж
- 5.3. Кластер-III бүс нутгийн ТХГН-ийн орчны бүсийн сумуудын ерөнхий мэдээлэл
  - 5.3.1. Увс аймгийн Өндөрхангай, Зүүнхангай, Цагаанхайрхан сумдын нийгэм, эдийн засгийн талаар ерөнхий мэдээлэл
  - 5.3.2. Ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлын судалгаа
  - 5.3.3 SWOT дүн шинжилгээ
  - 5.3.4. Кластер-III бүс нутгийн ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглах зөвлөмж
- 5.4. Кластер-IV бүс нутгийн ТХГН-ийн орчны бүсийн сумуудын ерөнхий мэдээлэл
  - 5.4.1. Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнэбүрэн сумын нийгэм, эдийн засгийн талаар ерөнхий мэдээлэл
  - 5.4.2. Ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдалын судалгаа
  - 5.4.3 SWOT дүн шинжилгээ
  - 5.4.4. Кластер-IV бүс нутгийн ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг

ашиглах зөвлөмж

6. ДҮГНЭЛТ

7. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

8. ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1. Ажлын даалгавар

Хавсралт 2. Санал асуулгын хуудсууд

Хавсралт 3. Судалгаанд санал өгсөн оролцогчдын нэр

ТОВЧИЛСОН НЭРИЙН ТАЙЛБАР

ТХГН	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг
ДЦГ	Дархан цаазат газар
БЦГ	Байгалийн цогцолборт газар
SWOT	Давуу тал, Сул тал, Боломж, Аюул занал
БОЯБХУАӨДЗ	Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох
ОН	Ойн нөхөрлөл
ОМБ	Ойн мэргэжлийн байгууллага
БСУ	Байгалийн сэргэн ургалт
БОАЖЯ	Байгаь орчин, аялал жуулчиллын яам
ШУТИС	Шинжлэх ухаан технологийн их сургууль

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

- Хүснэгт 1. Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг
- Хүснэгт 2. Кластер – I Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг
- Хүснэгт 3. Кластер – II. Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг
- Хүснэгт 4. Кластер – III. судалгаанд хамрагдах газар, нутаг
- Хүснэгт 5. Кластер – IV. судалгаанд хамрагдах газар, нутаг
- Хүснэгт 6. Судалгаанд ашигласан ой зохион байгуулалтын мэдээ
- Хүснэгт 7. Кластер – I. Ойн сангийн талбайн дүнгийн хүснэгт /газрын төрлийн ангилалаар/ /талбай-га/
- Хүснэгт 8. Ойн сангийн талбай, бүсийн төрлөөр
- Хүснэгт 9. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт
- Хүснэгт 10. Ойг бүрдүүлэгч модны төрөл
- Хүснэгт 11. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд
- Хүснэгт 12. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 13. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлэг
- Хүснэгт 14. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 15. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт
- Хүснэгт 16. Кластер – II. Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл /талбай-га/
- Хүснэгт 17. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт
- Хүснэгт 18. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд
- Хүснэгт 19. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 20. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлгийн хүснэгт
- Хүснэгт 21. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 22. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт
- Хүснэгт 23. Кластер – III. Ойн сангийн талбайн дүнгийн хүснэгт /газрын төрлийн ангилалаар/ /талбай-га/
- Хүснэгт 24. Ойн сангийн талбай, бүсийн төрлөөр
- Хүснэгт 25. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт
- Хүснэгт 26. Ойг бүрдүүлэгч модны төрөл
- Хүснэгт 27. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд
- Хүснэгт 28. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 29. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлгийн хүснэгт
- Хүснэгт 30. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт
- Хүснэгт 31. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт
- Хүснэгт 32. Ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлт
- Хүснэгт 33. Ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Хүснэгт 34. Хяналтаар авсан болон сонгосон цэгийн үзүүлэлт

- Хүснэгт 35. Ойн экологи-Эдийн засгийн үнэлгээ
- Хүснэгт 36. Түргэн Сумын хүн ам болон малын тоо
- Хүснэгт 37. Кластер-I: ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Хүснэгт 38. Кластер-I: Ойгоос олж байгаа орлого
- Хүснэгт 39. SWOT шинжилгээ
- Хүснэгт 40. Кластер-I: Хэрэгжүүлэх төслийн санал
- Хүснэгт 41. Сумын хүн ам болон малын тоо
- Хүснэгт 42. Класер-II: ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Хүснэгт 43. Ойгоос олж байгаа орлого
- Хүснэгт 44. SWOT шинжилгээ
- Хүснэгт 45. Хэрэгжүүлэх төслийн санал
- Хүснэгт 46. Кластер – III. Сумын хүн ам болон малын тоо
- Хүснэгт 47. Кластер – III. ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Хүснэгт 48. Ойгоос олж байгаа орлого
- Хүснэгт 49. SWOT шинжилгээ
- Хүснэгт 50. Хэрэгжүүлэх төслийн санал
- Хүснэгт 51. Кластер – IV. Сумдын хүн ам болон малын тоо
- Хүснэгт 52. Класер-IV: ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Хүснэгт 53. Ойгоос олж байгаа орлого
- Хүснэгт 54. SWOT шинжилгээ
- Хүснэгт 55. Хэрэгжүүлэх төлсийн санал

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

- Зураг 1. Кластер I. Түргэн уулын ДЦГ
- Зураг 2. Кластер- I: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг
- Зураг 3. Кластер II. Булган гол-Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ
- Зураг 4. Кластер- II: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг
- Зураг 5. Кластер- III: Хан Хөхий нурууны БЦГ
- Зураг 6. Кластер- III: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг
- Зураг 7. Кластер- IV: Цамбагарав уулын БЦГ
- Зураг 8. Кластер- IV: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг
- Зураг 9. Кластер I. Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл
- Зураг 10. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь
- Зураг 11. Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн ангилал
- Зураг 12. Насны ангийн тархалт
- Зураг 13. Насны бүлэг
- Зураг 14. Ойн өтгөрөл
- Зураг 15. Кластер – II. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь
- Зураг 16. Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн ангилал
- Зураг 17. Насны ангийн тархалт
- Зураг 18. Насны бүлэг
- Зураг 19. Ойн өтгөрөл
- Зураг 20. Кластер- III: Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл
- Зураг 21. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь
- Зураг 22. Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн ангилал
- Зураг 23. Насны ангийн тархалт
- Зураг 24. Насны бүлэг
- Зураг 25. Ойн өтгөрөл
- Зураг 26. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн тархалт
- Зураг 27. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн төлөв байдал
- Зураг 28. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн арга хэмжээний төлөвлөлт
- Зураг 29. Ойн тархалтын зураг (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)
- Зураг 30. Ойн тархалтын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)
- Зураг 31. Ховор ургамлын байршил болон суурьшлын бүс (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)
- Зураг 32. Ойн төлөв байдлын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)
- Зураг 33. Ойн тархалтын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)
- Зураг 34. Ойн төлөв байдлын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)
- Зураг 35. Ойн арга хэмжээний төлөвлөлтийн зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)

- Зураг 36. Нэн ховор, ховор, унаган ургамлын тархалтын зураглал
- Зураг 37. Түргэн сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт
- Зураг 38. Оролцооны аргаар зурагласан зураг
- Зураг 39. Баян-Өлгий аймгийн Булган, Ховд аймгийн Булган сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт
- Зураг 40. Оролцооны аргаар зурагласан зураг
- Зураг 41. Шигүү ургасан залуу ой болон ойн захгаар тэлж ургаж байгаа зулзган модыг мал идсэн байдал
- Зураг 42. Нарийн шургаагийг байшин барих, хашааны шон хийхэд ашигласан байдал
- Зураг 43. Түлшинд хэрэглэдэг хатсан, унасан мод, мөчир гишүү
- Зураг 44. Таримал жимсний плантаци
- Зураг 45. Оролцооны аргаар зураглал хийж буй байдал
- Зураг 46. Зүсвэрийн хөрөө рамаас гарсан үртэс, зоргодсыг хог дээр хаяхаар ачааны машинд ачсан байдал
- Зураг 47. Ховд аймгийн Мянгад,Эрдэнэбүрэн сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт
- Зураг 48. Оролцоогы аргаар зураглуулсан зураг
- Зураг 49. Ойн бус материалаар барьсан хашаа
- Зураг 50. Бургасаар хийсэн гэрийн мод
- Зураг 51. Гадны аймаг, сумдаас худалдаж авдаг модон хавтангаар хийсэн тавилга

ТАЙЛАНГИЙН ХУРААНГУЙ

<p style="text-align: center; color: blue; font-weight: bold;">СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО</p> <p>“Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох” (БОЯБХУАӨДЗ) төслийн Монгол орны баруун болон баруун өмнөд бүсэд газар зүйн томоохон бүс нутаг болох кластерын түвшинд, кластерт хамрагдах ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсүүд болон экологийн холбоос нутгуудыг бэхжүүлэх, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, орчны бүс, экологийн холбоос нутагт амьдардаг нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжих зорилгын хүрээнд төсөлд хамрагдах ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсийн ойн сан, ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтүүдийг тодорхойлоход оршино.</p>	<p style="text-align: center; color: blue; font-weight: bold;">СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛТ</p> <p>Зорилт-1. БОЯБХУАӨДЗ төслийн 1, 2, 3, 4-р Кластераас сонгогдсон тусгай хамгаалалттай газруудын ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох;</p> <p>Зорилт-2. Кластер бүс нутгийн ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох;</p> <p>Зорилт-3. Ойн бүрхэвчийн зураг болон нэн ховор, ховор, унаган ургамалын тархалтын зураглал, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах;</p> <p>Зорилт-4. Кластерийн ой ашиглалтын төлөв байдалтай уялдуулж нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжих зорилгоор тухайн бүс нутгийн ойн сангийн нөөц, өнөөгийн төлөв байдалд тулгуурлан ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглан жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх чиглэлээр зөвлөмж боловсруулах;</p>
---	---

СУДАЛГААНД ХАМРАГДАХ ГАЗАР, НУТАГ

Кластер	Аймаг	№	Сумын нэр	ТХГН-ын нэр
Кластер-I	Увс	1	Түргэн	Түргэн уулын ДЦГ
Кластер-II	Ховд	2	Булган	Булган гол, Их Онгогийн БЦГ
	Баян-Өлгий	3	Булган	Мөнххайрхан уулын БЦГ
Кластер-III	Увс	4	Өндөрхангай	Хан Хөхий нурууны БЦГ
		5	Зүүнхангай	
		6	Цагаанхайрхан	
Кластер-IV	Ховд	7	Мянгад	Цамбагарав уулын БЦГ
		8	Эрдэнэбүрэн	

КЛАСТЕРИЙН БҮС НУТГУУДЫН ОЙН САНГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Аймаг, сумын нэр	Ойн сангийн газрын төрөл			Ойн бус талбай	Ойн сангийн нийт талбай
	Ойн талбай				
	Ойгоор бүрхэгдсэн	Ойгоор бүрхэгдээгүй	Дүн		
Кластер – I. Түргэн уулын ДЦГ					
Увс-Түргэн	13687	576	14263	185	14448
Кластер – II. Булган гол Их Онгог БЦГ					
Ховд-Булган	3093	498	3591	-	3591
Мөнххайрхан уулын БЦГ					
Баян-Өлгий Булган	4180	1068	5248	-	5248
Кластерийн дүн	7273	1566	8839	-	8839

Кластер – III. Хан хөхийн нурууны БЦГ					
Увс Өндөрхангай	34445	5342	39787	1068	40855
Зүүнхангай	20970	838	21808	381	22189
Цагаанхайрхан	13913	928	14841	537	15378
Кластерийн дүн	69328	7108	76436	1986	78422
Кластер – IV. Цамбагарав уулын БЦГ					
Ховд Мянгад	Энэ сумаас манай судалгааны талбайд Ховд голын дагуу багахан хэсэг орсон боловч яг энэ хэсэгт голын дагуу шугуй байхгүй. Судалгааны хилийн гадна голын татамд мониторингийн цэг байгуулсан.				
Эрдэнэбүрэн	Эрдэнэбүрэн сумаас судалгааны талбай буюу БЦГ-ын хилд нэлээд хэмжээний талбай ордог боловч ОЗБ-ын судалгаанд хамрагдаагүй байна. Хилийн гадна мониторингийн цэг байгуулсан.				

КЛАСТЕРЫН БУС НУТГИЙН ОЙН ТОГТВОРТОЙ МЕНЕЖМЕНТИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

№	Ойн тогтвортой менежментийн шалгуур үзүүлэлт		Кластер бүрийн суурь үзүүлэлт, (2021 оны хэмжээгээр)			
	Шал-гуур	Үзүүлэлт	Кластер-1	Кластер-2	Кластер-3	Кластер-4
1	Ойн экологийн төлөв байдал	Ойн хүлэмжийн хийн ялгарал, tCO ₂ e/жил	26142	-	120876	
		Ойн хүлэмжийн шингээлт	37671	24577	193438	
		Ойн өсөлт, га/м3	0.93	0.77	1.03	
		ОН, ОМБ-н эзэмшилд байгаа ойн хэмжээ, га	212		2392	
		Нөхөн сэргээсэн ойн хэмжээ, га	12	-	-	
2	Ойн эдийн үр ашиг засгийн	1 га ойн өгөөж, бүгд, мян₮	62.0	35.0	89.0	
		А. 1 га ойгоос ашиглаж буй дагалт баялгийн хэмжээ, мян₮	3.0	0.7	4.7	
		Б. Түлээний мод, мян₮	5391.9		40264.7	
		В. Ойн аялал, бусад, мян₮	15.0	56.0	21.0	73.0
3	Ойн нийгмийн үр ашиг	Ойгоос амьжиргааны эх үүсвэр авдаг иргэдийн тоо, бүгд, хүн	144		756	
		А. Ойн нөхөрлөлийн гишүүн, хүний тоо	24		126	
		Б. Ойн мэргэжлийн байгууллагад ажилладаг, хүний тоо	-		30	
		В. Бусад, хүний тоо				

**КЛАСТЕРИЙН БҮС НУТГИЙН ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ НУТГУУДАД
ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ**

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га	Бүс нутаг				Нийт дүн, га/м ³
		Кластер I	Кластер II	Кластер III	Кластер IV	
1	Арчилгааны огтлолт	930	935	2696	-	4561
		21462	13684	45935	-	81081
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	33	-	4447	-	4480
		990	-	132053	-	133043
3	Ойжуулалт	195	81	1957	-	2233
4	БСУ туслах		-	1123	-	1123
5	Самар түүх	-	-	1170		1170
6	Жимс түүх	-	-	1199		1199
7	Өндөр хожуулыг тайрах	2750	-	8419	-	11169
		2700	-	8400	-	11100
Кластерийн дүн		3908	1016	21021	-	25945
		25152	13684	186388	-	225224

ТАНИЛЦУУЛГА

Судалгааны үндэслэл, шаардлага: Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, Монгол Улсын Засгийн газар хоорондын хөгжлийн хамтын ажиллагааны хүрээнд Германы Сэргээн Босголтын Зээлийн банкаар дамжуулан БОАЖЯ-тай “Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох” төслийн 2, 3-р үе шатууд 2020 оны 3-р сараас Монгол орны баруун бүсэд хэрэгжиж байна. Тус төслийн зорилго нь Монгол орны баруун болон баруун өмнөд бүсэд газар зүйн томоохон бүс нутаг болох кластерын түвшинд, кластерт хамрагдах ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсүүд болон экологийн холбоос нутгуудыг бэхжүүлэх, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, орчны бүс, экологийн холбоос нутагт амьдардаг нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжихэд оршино. Төслийн “ТХГН болон Орчны бүсийн менежментийн төлөвлөгөөний дагуу хамгаалалт нь сайжирсан, тогтвортой менежментээр ашиглагдаж байгаа ойн талбай нэмэгдсэн байна” гэсэн шалгуур үзүүлэлт 2-ын дагуу кластер бүс нутгийн ойн сан, ойн менежментийн талаарх тоон болон чанарын үзүүлэлтэд дүн шинжилгээ хийх, төслийн хэрэгжилтийн дүнд ямар эерэг болон сөрөг өөрчлөлт гарахыг үнэлэхэд шаардлагатай суурь мэдээллийг бүрдүүлэх зорилгоор төсөлд хамрагддаг ТХГН-ууд тэдгээрийн орчны бүсийн ойн сан, ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтүүдийг 2020 онд тус бүсэд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын тайлан, мэдээллийг үндэслэн тодорхойлов.

Хамрах хүрээ: БОЯБХУАӨДЗ төслийн 2-р бүрэлдэхүүн хэсгийн хүрээнд 4 кластерт хамрагдах ТХГН, тэдгээрийн орчны бүсийн сумдаас ойн тогтвортой менежментийн төлөөлөх 3 аймгийн нийт 8 сумыг суурь судалгаанд хамруулсан.

Судалгааны багийн бүрэлдэхүүн: ШУТИС-ийн Ой модны сургалт, судалгааны хүрээлэнгийн судалгааны багийн ахлагчаар Ц.Банзрагч (Ph.D), судлаачаар Ч.Ганбаатар (Ph.D), Т.Баясаа (Ph.D), Б.Баярсайхан, З.Нарангэрэл нар 4 кластерт хамрагдах ТХГН-ын ойн менежментийн талаарх суурь мэдээллийг бүрдүүлэн, нэмэлт хээрийн судалгааны ажлыг гүйцэтгэн, нэгтгэн дүгнэж, тус тайланг боловсруулав.

ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ

Судалгааны зорилго: “Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох” (БОЯБХУАӨДЗ) төслийн Монгол орны баруун болон баруун өмнөд хэсэгт газар зүйн томоохон бүс нутгаар кластер болгон түүнд хамрагдах ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсүүд болон экологийн холбоос нутгуудыг бэхжүүлэх, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, орчны бүс, экологийн холбоос нутагт амьдардаг нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжих зорилгын хүрээнд төсөлд хамрагдах ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсийн ойн сан, ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтүүдийг тодорхойлоход оршино.

Судалгааны зорилтууд:

Зорилт-1. БОЯБХУАӨДЗ төслийн 1,2,3,4-р Кластераас сонгогдсон тусгай хамгаалалттай газруудын ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох;

Зорилт-2. Кластер бүс нутгийн ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох;

Зорилт-3. Ойн бүрхэвчийн зураг болон нэн ховор, ховор, унаган ургамалын тархалтын зураглал, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах;

Зорилт-4. Кластерийн ой ашиглалтын төлөв байдалтай уялдуулж нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжих зорилгоор тухайн бүс нутгийн ойн сангийн нөөц, өнөөгийн төлөв байдалд тулгуурлан ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглан жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх чиглэлээр зөвлөмж боловсруулах;

Ойн тогтвортой менежментийн суурь судалгаанд хамрагдсан газрууд: БОЯБХУАӨДЗ төслийн 1,2,3,4-р кластерт хамрагдах ТХГН, тэдгээрийн орчны бүсийн сумдаас ойн тогтвортой менежментийн төлөөлөл 3 аймгийн нийт 8 сум (Хүснэгт 1).

Хүснэгт 1. Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг

Кластер	Аймаг	№	Сумын нэр	ТХГН-ын нэр
Кластер-I	Увс	1	Түргэн	Түргэн уулын ДЦГ
Кластер-II	Ховд	2	Булган	Булган гол, Их Онгогийн БЦГ
	Баян-Өлгий	3	Булган	Мөнххайрхан уулын БЦГ
Кластер-III	Увс	4	Өндөрхангай	Хан Хөхий нурууны БЦГ
		5	Зүүнхангай	
		6	Цагаанхайрхан	
Кластер-IV	Ховд	7	Мянгад	Цамбагарав уулын БЦГ
		8	Эрдэнэбүрэн	

1. ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ ГАЗАР НУТГУУДЫН ТОВЧ МЭДЭЭЛЭЛ

1.1. КЛАСТЕР-I: ТҮРГЭН УУЛЫН ДАРХАН ЦААЗАТ ГАЗАР

Хамгаалалтанд авсан үндэслэл: Энэхүү газар нутгийг Увс нуурын ай савын дархан цаазат газруудад хамруулан Монгол Улсын Улсын Их Хурлын 1993 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдрийн 83 дугаар тогтоолоор дархан цаазат газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авч улмаар байгалийн үзэсгэлэнт Гоожуурын хүрхрээ орчмын газар нутгийг хамгаалах зорилгоор Улсын Их Хурлын 2008 оны 01 дүгээр сарын 24-ны өдрийн 05 дугаар тогтоолоор хилийн заагийг өргөтгөсөн. Түргэн уулын ДЦГ нь Увс аймгийн Түргэн, Улаангом, Тариалан, Ховд, Бөхмөрөн сумдын нутаг дэвсгэрт хамаарах нийт **130,473 га** талбайг хамардаг.

Түргэний уулс нь уулын тундр, ой, тайга, уулын хээр, мөнх цас, мөсөн тогоо, мөсөн гол тэдгээрийн усан хүрхрээ, агуй, хад цохио зэрэг байгалийн олон янз байдал, өвөрмөц тогтоц хосолсон байгалийн үзэсгэлэн бүрдсэн газар нутаг юм. Түргэний уул мөнх цас мөсөн голууд элбэгтэй бөгөөд нийтдээ 104 км² буюу Монгол орны уулсын мөсдлийн нийт талбайн 20 гаруй хувийг эзэлдэг.

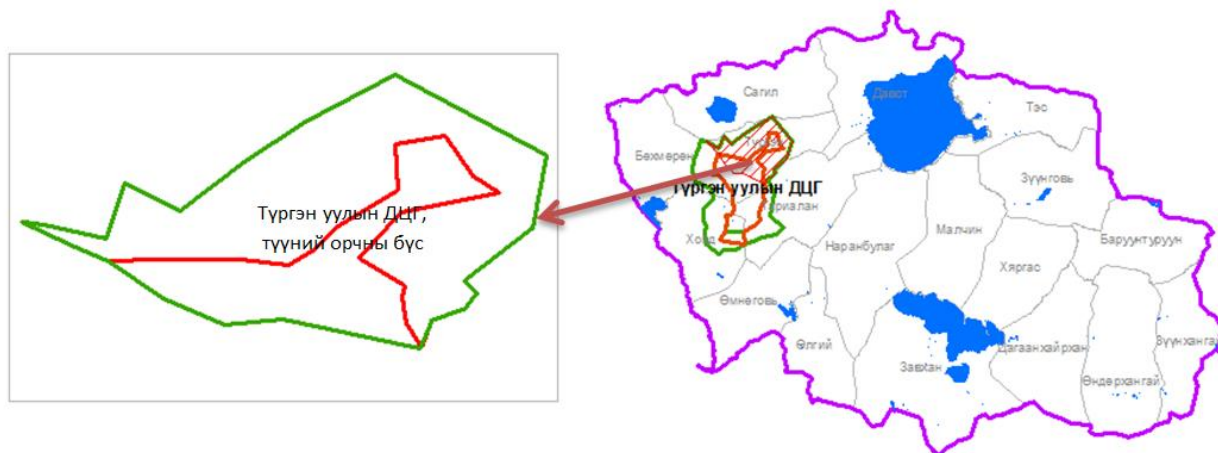
Зураг 1. Кластер I. Түргэн уулын ДЦГ

Түргэний уулсаас Хархираа, Түргэн, Ямаат, Шивэр зэрэг голууд эх авч урсдаг. Түүнчлэн, биологийн олон янз байдлаар нэн баялаг бөгөөд Цоохор ирвэс (*Uncia uncia*), Аргаль хонь (*Ovis ammon*), Янгир ямаа (*Capra sibirica*), Халиун буга (*Gervus elaphus*), Шилүүс мий (*Linnaeus*), Мануул мий (*Otocolobus manul*), Бор гөрөөс (*Capreolos pygargus*), Зэрлэг гахай (*Sus scrofa*), Хадны суусар (*Martes foina*) зэрэг хөхтөн амьтан, ховор шувуудаас Алтайн хойлог (*Tetragallus altaicus*) байдаг. Нөмрөгт банздоо (*Saussurea involucrata*), Ягаан мүгээ (*Grassulaceae*), Том навчит дэгд (*Gentianaceae*), Буржгар сараана (*Liliaceae*), Алтан бэрмэг (*Plumbaginaceae*) зэрэг нэн ховор, Алтайн сонгино (*Allium altaicum*), Сарвуун сонгино (*Allium anisopodium Ledeb*), Шулуун сонгино (*Allium Lineare L*), Азийн төлөгч өвс (*Achille asiatica Seg*), Алтайн далан

хальс (*Lonicera altaica Pall*), Үлдэн могойн идээ (*Sedum aizoon L*) зэрэг ховор ургамлуудтай.

Хүснэгт 2. Кластер – I Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг

Кластер	ТХГН-ын нэр	Аймаг	Сумын нэр	ДЦГ-ын талбай га	Сумын эзлэх хувь
Кластер - I	Түргэн уулын ДЦГ	Увс	Түргэн	130473	30,5
Хамгаалалтын захиргаа	Увс нуурын ай савын УТХГН-ийн хамгаалалтын захиргаа				

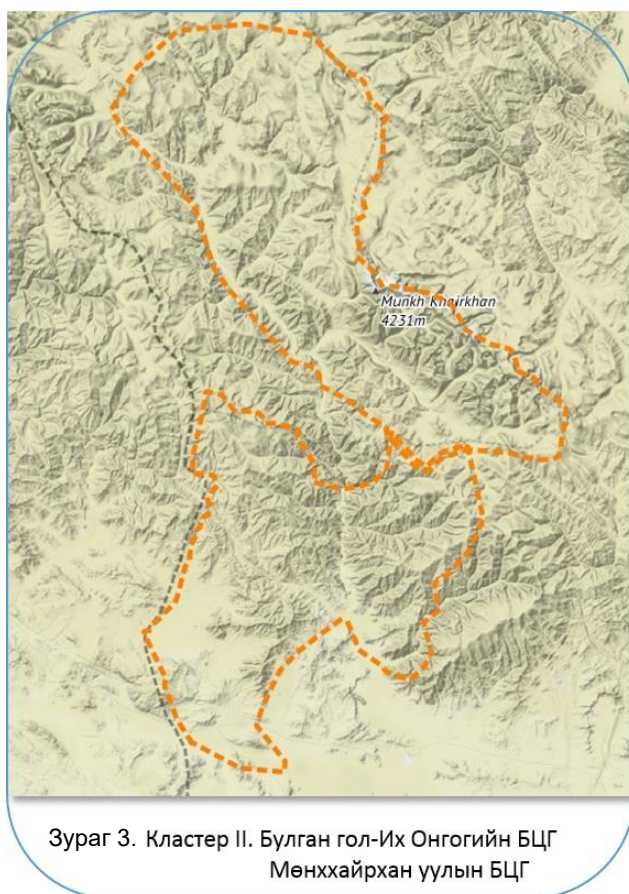
Зураг 2. Кластер- I: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг

1.2. КЛАСТЕР-II: БУЛГАН ГОЛ - ИХ ОНГОГИЙН БЦГ, МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ

Хамгаалалтанд авсан үндэслэл (БУЛГАН ГОЛ - ИХ ОНГОГИЙН БЦГ): Булган голд амьдардаг үнэт арьстай ховор амьтан болох минжийг хамгаалах зорилгоор Ховд аймгийн Булган сумын нутаг, Булган голын минжтэй хэсэг зурвас газрыг 1965 онд БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 17-р зарлигаар анх улсын хэмжээний дархан цаазат газар болгосон. Булган голын дархан газар нь зөвхөн минжийг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх зорилготой учраас 1995 онд УИХ-ын 26 дугаар тогтоолоор тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуульд нийцүүлэн ховордсон амьтныг хамгаалах зорилго бүхий байгалийн нөөц газар болгосон ба УИХ-ын 2011 оны 18 дугаар тогтоолоор ангилал дээшлүүлэн Их Онгогийн 80 мянган гагаар өргөтгөн Байгалийн цогцолборт газар болгосон байна. УИХ-ын 2019 оны 5 дугаар сарын 02-ны 41 дүгээр тогтоолоор Булган гол-Их Онгогийн газар нутгийг 153,338 га талбайгаар дахин өргөтөл хийсэн. Нийт талбайн хэмжээ 286081 га юм.

Булган гол нь Баян-Өлгий аймгийн Булган, Ховд аймгийн Булган сумдын нутгийн дундуур урсаж улмаар улсын хил даван Оронго голд цутгадаг Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савд багтах гол юм. Их Онгог нь ховор амьтан ургамал ихтэй, Монгол Алтайн нурууны өвөр хэсэг, Тус нутагт дэлхийд

ховордсон нэн ховор ургамал болох залаархаг хавраг (*Ferula feruloides*) буюу чийр ургадаг. Чийрийн давирхай нь ховор сонин ургамал бөгөөд эмчилгээний ач холбогдолтой нь албан ёсоор батлагдаагүй боловч хүмүүс ихээр түүж ашигладаг байна. Булган голын дагуу Дашванжил уулаас улсын хил хүртэлх өчүүхэн зурваст минжийн уугуул популяци нутаглаж байна. Энэ хамгаалалтад авсан нутгийн амьтны аймаг үлэмж олон янз. Нэн ховор амьтан болох минж, мөнгөн сортой хар булга, хадны цагаан элэгт суусар, замба гүрвэл, цоохор ирвэс гэх мэт амьтад байна. Нөөц

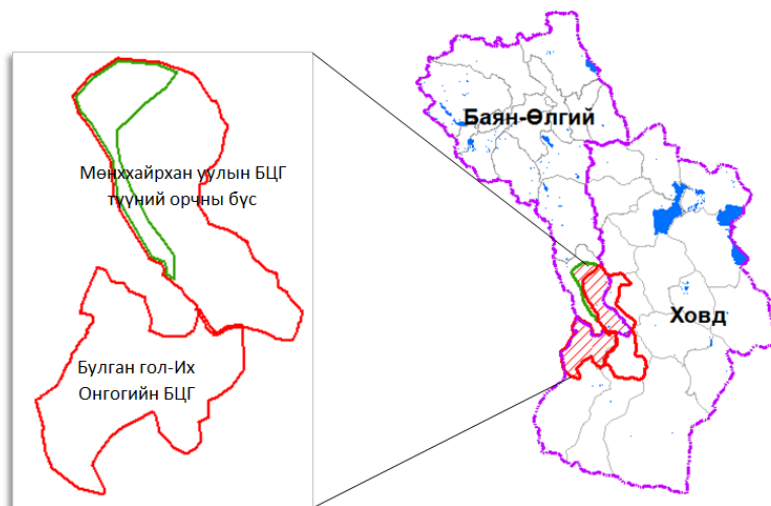
газрын зурваст аргаль, янгир, хулан, хар сүүлт, ирвэс, шилүүс, үнэг чоно, мануул, хадны суусар зэрэг ан амьтад элбэгээс гадна энд хонин гүрвэл, могой гүрвэл, мэлхий, могой зэрэг хэвлээр явагчид байдаг. Булган голд алгана, мөрөг, зоодой зэрэг загас бий. Мөн нүүдлийн болон усны олон төрөл зүйлийн шувуудтай.

Хамгаалалтанд авсан үндэслэл (МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ): Монгол Улсын Их хурлын 2006 оны 26 дугаар тогтоолоор Мөнххайран уул, түүний орчмын газар нутгийн зарим хэсгийг БЦГ-ын ангилалаар улсын тусгай хамгаалалтанд авснаар Баян-Өлгий аймгийн Булган, Ховд аймгийн Мөнххайрхан сумдын хил залгаа нутгийг дамнан нийт тайлбай нь 301144.011 га баруунаас зүүн тийш 40-80 км өргөн, хойноос ургаш 200 гаруй км урт үргэлжлэх газар нутаг анх хамрагдсан юм. Мөнххайрхан уул, түүний орчмын онцлох экосистемийг бүхэлд нь хамгаалах зорилгоор Мөнххайрхан уулын өвөр хэсэг Үенчийн хавчал, түүний орчмын зарим хэсгийн 204,950 га талбай бүхий газар нутгийг УИХ-ын 2011 оны 18 дугаар тогтоолоор 191,5 мянган га-гаар өргөтгөн улсын тусгай хамгаалалтанд авснаар цогцолборт газрын нийт талбай 506,095 га, өргөн нь 80-130 км, урт нь 350 км болж өргөжсөн.

Мөнххайрхан уул, Үенчийн хавцал, түүний орчмын газар нутаг хамрагдана. Монгол Алтайн нурууны шим мандлын нөөц газрын томоохон төвүүдийн нэг болох Мөнххайрхан уул түүний орчмын газар нутгийг хамгаалалтад авснаар Даян дэлхийн уур амьсгалын ерөнхий дулаарлын улмаас шим мандалд, ялангуяа Алтайн уулын систем түүний томоохон оргилууд дахь мөнх цас, мөсөн голуудад гарч буй өөрчлөлтийг тогтмол хянан ажиглахад чухал үүрэг гүйцэтгэх юм. Төв Азийн цөлийн нөлөөнд орших хязгаарлагдмал эмзэг нөхцөлд бүрэлдэн тогтсон мөнх цэвдэг, мөсөн голууд бүхий өндөр уулын өвөрмөц ландшафтыг хамгаалалтад авснаар байгалийн цэнгэг усны асар их нөөцийг олон улсын дэмжлэг оролцоотойгоор хадгалж хамгаалах нөхцөл бүрдэхийн сацуу мөнх цас, мөсөөр тэжээгддэг Алтайн нурууны ар, өвөр хажуугаас их авч урсдаг их бага олон голуудын эхийг хамгаалах, хөрсний чийгийн горимыг тогтвортой байлгахад тусална. Мөнххайрхан-Булган гол орчмын нутагт нийтдээ 61 овгийн 241 төрлийн 690 зүйлийн ургамал байдгаас 98 зүйл нь мод сөөг, 592 зүйл нь өвслөг ургамал юм. Дэлхийн болоод монголын ховор амьтдын бүртгэлд орсон цоохор ирвэс, аргаль хонь, баданги хүдэр, халиун буга, нохой зээх, тагийн огдой, бараан хэрэм мэтийн олон зүйлийн хөхтөн, борцгор хотон, тоодог, зээрд шонхор, өгөөлэй шулганаа, усны цагаан сүүлт бүргэд зэрэг олон зүйлийн шувуудтай.

Хүснэгт 3. Кластер – II. Судалгаанд хамрагдах газар, нутаг

Кластер	ТХГН-ийн нэр	Аймаг	Сумын нэр	ТХГН-ийн талбай га	ТХГН-ийн эзлэх хувь
Кластер - II	Булган гол – Их онгогийн БЦГ	Ховд	Булган	286081	
	Мөнххайрхан уулын БЦГ	Баян-Өлгий	Булган	506094	
Хамгаалалтын захиргаа	Мөнххайрханы БЦГ-ын хамгаалалтын захиргаа				

Зураг 4. Кластер- II: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг

1.3. КЛАСТЕР-III: ХАН ХӨХИЙ НУРУУНЫ БАЙГАЛИЙН ЦОГЦОЛБОРТ ГАЗАР

Хамгаалалтанд авсан үндэслэл: Хан Хөхий нуруу нь их нууруудын хотгорыг зааглах ба цөл, хээрийн бүс нэмэгдэх үйл явцыг хязгаарладаг экологийн тэнцлийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар юм. Олон улсын Гео-Биосферийн судалгааны бүсэд багтдаг. Хангайн нурууны хамгийн баруун талын салбар уулс болох Хан Хөхийн нуруу, нөгөө талаас Хяргас, Айраг нуур, Завхан, Хүнгүй голуудын адаг, тэдгээрийн эргэн тойрны цөлөрхөг ландшафт бүхий гандуу хуурай орчныг хамарсан ландшафтын эрс тэс хэв шинж тод ялгаран хосолсон, хангай нь говьтойгоо зэрэгцэн, цөлөрхөг, гандуу хуурай орчин нуур устай хоршин өвөрмөц орчин үүсгэсэн энэ нутгийг хамгаалах, зохистой ашиглах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх зорилгоор 221.598 га талбайтайгаар УИХ-ын 2000 оны 29 дүгээр тогтоолоор тусгай хамгаалалтанд авсан байна.

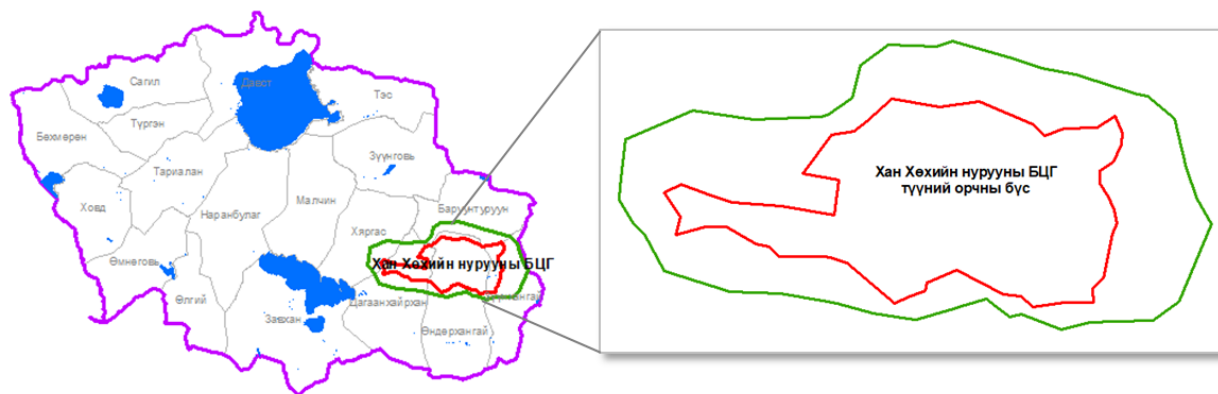
Зураг 5. Кластер III. Хан Хөхийн нурууны БЦГ

Хан Хөхийн нуруу нь Хангайн гол нурууны хамгийн баруун талын биеэ даасан томоохон салбар уулс бөгөөд хэд хэдэн нуруудаас бүрдэнэ. Энэ нуруу нь Их Нууруудын хотгор руу гүн түрж орсон тул Увс, Хяргас нуурын хотгорыг бие биеэс нь зааглан цөл хээрийн бүс нэмэгдэх үйл явцыг хязгаарлаж, экологийн тэнцвэрийг зохицуулдаг талаараа онцгой ач холбогдолтой. Хан Хөхийн нуруу нь 2001-2400 метрийн дундаж өндөр уулс зонхилох бөгөөд зах руугаа бүр ч намсан 1800 метр өндөртэй нам уулсад шилжинэ. Хамгийн өндөр цэг нь зүүн хэсэгт байх Дуулга уул (2928 м) байдаг. Хамгийн хойд цэг нь Новшт уул, өмнөд цэг нь Толийн уул, хамгийн баруун захын цэг нь Бунхант уул, зүүн захын цэг нь Хүнхийн уул юм. Хан Хөхийн нурууны БЦГ нь 221,598 га үүнээс ХАА зориулалтын газар 147,411 га, ой сангийн газар 62,632 га, усан сангийн газар 640 га, зам, шугам сүлжээний 2,616 га талбайг эзлэн оршдог. Ургамлан бүрхэвч нь мөн л бүслүүрлэг шинжтэй бөгөөд оройн

хэсгээр бушилзат, бушилз-улалжит бүлгэмдэл, тайгад хуш, хуш шинэсэн ой, ой, ойт хээрт шинэсэн ой тус тус зонхилно. Голуудын хөндий дагуу хус, бургас, улиас элбэгтэй. Эмийн ургамлаас юмдүүжин, алтан гагнуур, алтан хундага, таван салаа, эмийн бамбай, сөд, цээнэ элбэг ургана. Мөн самар, үхрийн нүд, тошлой, хад, аньс, гүзээлзэгэнэ, улаалзагана зэрэг жимс жимсгэнэтэй. Амьтдаас буга согоо, бор гөрөөс, гахай, шилүүс, чандага, туулай, үнэг, чоно, хярс, дорго, нохой зээх, мануул, тарвага, зурам элбэг тохиолдоно. Мөн тоншуул, хойлог, хур, сойр, ятуу, хөтүү, самрын шаазгай, ахуун, тас, бүргэд зэрэг жигүүртэн шувуудтай.

Хүснэгт 4. Кластер – III. судалгаанд хамрагдах газар, нутаг

Кластер	ТХГН-ын нэр	Аймаг	Сумын нэр	ТХГН-ын талбай га	ТХГН-ын эзлэх хувь
Кластер - III	Хан Хөхий нурууны БЦГ	Увс	Өндөрхангай	221598	14,6
			Зүүнхангай		67,1
			Цагаанхайрхан		17,4
Хамгаалалтын захиргаа	Хан Хөхийн нурууний УТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа				

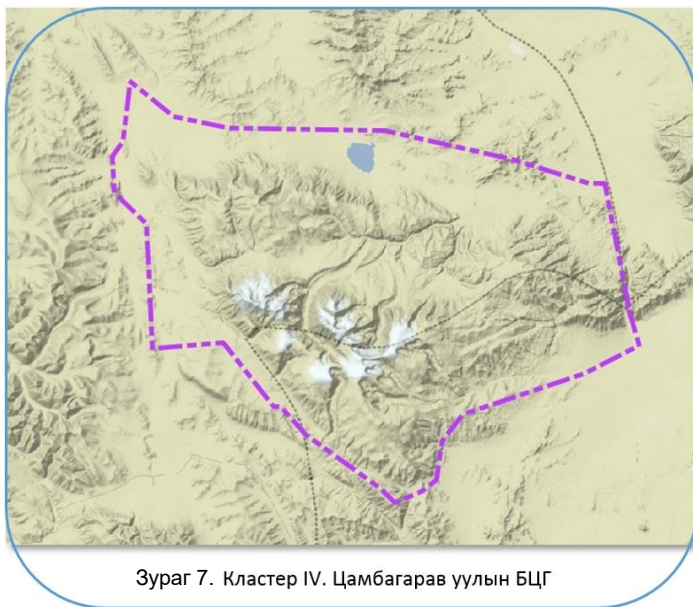
Зураг 6. Кластер- III: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг

1.4. КЛАСТЕР-IV: ЦАМБАГАРАВ УУЛЫН БАЙГАЛИЙН ЦОГЦОЛБОРТ ГАЗАР

Хамгаалалтанд авсан үндэслэл: Ховд аймгийн Эрдэнэбүрэн сум, Баян-Өлгий аймгийн Алтанцөгц, Баяннуур сумдын заагт орших Цамбагарав уулын 113749 га талбайг УИХ-ын 2000 оны 29 дүгээр тогтоолоор улсын тусгай хамгаалалтад авсан. Энэ газрыг хамгаалалтад авснаар мөс судлалын ач холбогдолтой ба мөн ирвэсний хэвийн өсөлтийг хангах зорилготой. Цамбагарав нь мөнх цаст уул бөгөөд газрын доорх цэвэр усны асар их нөөцтэй. Цамбагаравын нурууг тойрон 200 шахам булаг шандтайгаас гадна эмчилгээний чанартай сайн рашаанууд бий. Ховор амьтан, ургамал ихтэйн дээр түүх соёлын дурсгалт зүйлс багагүй байдаг. Энэ бүгд нь аялал жуулчлал хөгжүүлэх өргөн боломжийг бүрдүүлдэг учраас байгалийн цогцолборт газрын ангиллаар улсын тусгай хамгаалалтад авчээ.

Цамбагарав уул нь Монгол Алтайн нурууны нэг салшгүй хэсэг бөгөөд ноён оргил Цаст уул нь далайн түвшнээс дээш 4298.4 м өргөгдсөн мөнх цаст уул юм.

Энд Монголын улаан номонд орсон устаж болзошгүй болон хөнөөгдөж байгаа алтан гагнуур, дөрвөлсөн мүгээ, зэрлэг сонгино,

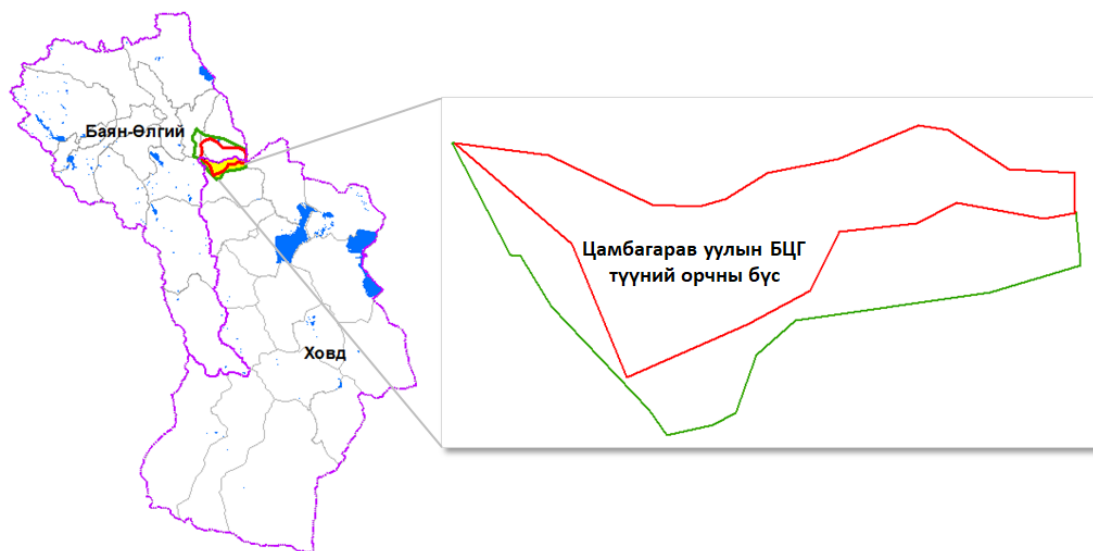

Зураг 7. Кластер IV. Цамбагарав уулын БЦГ

вансэмбэрүү, балчингарав зэрэг ургамлаас гадна таван салаа, лантанз, агь, хөмүүл, мангир зэрэг эмийн ургамал ургадаг. Амьтдаас ховордсон аргаль, янгир, ирвэс болон тарвага, зурам, чоно, үнэг, суусар, цагаан үен, хярс зэрэг амьтад нилээд өргөн тархдаг. Шувуудаас хойлог, ятуу, харцага, тас, бүргэд ихтэй. Цамбагаравын нуруунд түүх, соёлын дурсгалт зүйлс багагүй бий. Эрдэнэбүрэн сумын нутаг нь ойрадын хаан Галдан Бошигтын уугуул нутаг билээ. Мөн Ямаатын эх орчмоор хадны сүг зураг, хиргисүүр нилээд бий. Цамбагаравын нурууг тусгай хамгаалалтад авснаар Монгол Алтайн мужийн мөнх цас, мөсний ландшафтыг хамгаалах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломж бүрджээ.

Хүснэгт 5. Кластер – IV. судалгаанд хамрагдах газар, нутаг

Кластер	ТХГН-ын нэр	Аймаг	Сумын нэр	ТХГН-ын талбай га	ТХГН-ын эзлэх хувь
Кластер - IV	Цамбагарав уулын БЦГ	Ховд	Мянгад	113749	1
			Эрдэнэбүрэн		51,8
Хамгаалалтын захиргаа	Хар ус нурууны УТХГН-ийн хамгаалалтын захиргаа				

Зураг 8. Кластер- IV: Судалгаанд хамрагдсан газар, нутаг

2. КЛАСТЕР НУТГИЙН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Судалгаанд хамрагдсан кластер нутгийн ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг тогтоохдоо аймаг, сумын түвшний ой зохион байгуулалтын хээрийн хэмжилт тооллого хийсэн дээж талбайн мэдээ болон сумын хэмжээнд нэгтгэн хамгийн сүүлд /Хүснэгт 6/ боловсруулсан мэдээ, материалыг суурь мэдээлэл болгон ашиглав.

Ой зохион байгуулалт нь ойн талбай, нөөц, тархац, бүрэлдэхүүн, ойн чанар, төлөв байдал, ойн өөрчлөлтийг судлан тогтоож, ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг цогц байдлаар тодорхойлох үйл ажиллагаа¹ юм. Сумын түвшний ой зохион байгуулалтын ойн таксацын мэдээ болон ойн тархалтын зургийн мэдээнээс кластер нутагт хамаарах тусгай хамгаалалттай газрын хилийн цэсийн дагуу дотоод бүсчлэл тус бүрээр мэдээг салган кодлож ойн мэдээг зургийн мэдээтэй нэг бүрчлэн тулгаж талбайг гаргаж тооцоог нэгтгэн боловсруулсан болно.

Хүснэгт 6. Судалгаанд ашигласан ой зохион байгуулалтын мэдээ

Кластерийн нэр	Аймгийн нэр	Сумын нэр	ТХГН-ийн нэр	Ой зохион байгуулалтын он
Кластер-I	Увс	Түргэн	Түргэн уулын ДЦГ	2020
Кластер-II	Ховд	Булган	Булган гол-Их Онгогийн БЦГ	2020
	Баян-Өлгий	Булган	Мөнххайрхан уулын БЦГ	2017
Кластер-III	Увс	Өндөрхангай	Хан Хөхийн нурууны БЦГ	2020
		Зүүнхангай		
		Цагаанхайрхан		
Кластер-IV	Ховд	Мянгад	Цамбагарав уулын БЦГ	2020
		Эрдэнэбүрэн		

Ойн сангийн суурь үзүүлэлтэд (i).ойн талбай, (ii). нөөц, (iii). ойн бүсийн төрөл, (iv). ойг бүрдүүлэгч модны төрөл, хэв шинж, ургах орчны нөхцөл болон (v). насны анги, насны бүлэг, (vi). ойн өтгөрөл, (vii). чансаа, (viii). өсөлт зэрэг ойн таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг ТХГН-ын ойн тогтвортой менежментийн суурь судалгааны зөвлөх үйлчилгээний ажлын удирдамжийн 1-р хавсралтыг удирдамж болгож, Кластер нутгийн Тусгай хамгаалалттай газар тус бүрээр тооцоолон гаргаж хүснэгт, графикаар үзүүлэв

Ойн сангийн суурь үзүүлэлтийн тодорхойлолтыг дараах байдлаар ойлгоно. Үүнд:

¹ Ойн тухай хуулийн 3.1.13

Ойн сан бүхий газар: Ойн сан гэж Монгол улсын нутаг дэвсгэрт ургадаг бүх төрлийн мод, бут, заг, сөөг, таримал ойн нөөцийг хамруулан ойлгоно.² Ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, ойн захаас гадагш 100 метр газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай нь ойн сан бүхий газарт хамаарна.³ Ойн сангийн талбайг ойн ба ойн бус талбай гэсэн үндсэн хоёр хэсэгт хуваана. Ойн талбай нь байгалийн ой, сөөг торлог, таримал ойгоос бүрдсэн ойгоор бүрхэгдсэн талбай болон тармаг ой, шатсан ой, мод бэлтгэсэн газар, ойжих талбай зэрэг газрыг хамруулсан ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж хоёр хуваагдана. Ойн бус талбайд ойн сан доторх цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, жижиг нуур цөөрөм, намаг, элс, мод үржүүлгийн талбай зэрэг газрууд орно.

Ойн бүс: Ойн сан бүхий газрыг хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан Ойн тухай хуульд заасны дагуу хамгаалалтын ба ашиглалтын бүсэд хуваадаг. “Ойн тухай” хуулийн дагуу Хамгаалалтын бүсийн ойд зам, гүүр барих, ус, эрчим хүч, холбооны шугам татах болон түймрээс хамгаалах шороон зурвас гаргах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргээлтийг дэмжихэд чиглэгдсэн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, ойн дагалт баялгийг ашиглахаас бусад үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно.

Ашиглалтын бүсийн ойгоос иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллага мод, ойн дагалт нөөцийг ойн санг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх асуудлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тусгасан менежментийн төлөвлөгөөний дагуу ашиглаж болохыг хуульчилж өгсөн. ТХГН-ийн хамгаалалтын дэглэм, түүнд авч хэрэгжүүлэх ойн арга хэмжээ нь ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих, өсвөр модыг арчлан тордож өсөлт сайтай эрүүл ойг ургуулах, хатсан, унасан модыг цэвэрлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Газар нутгийг хамгаалалтад авч ойн экосистемийг хамгаалснаар тармаг ой, түймэрт өртсөн болон мод бэлтгэсэн зэрэг ойгоор бүрхэгдээгүй ойн талбайг нөхөн сэргээж, өсвар модыг хамгаалж арчлан ургуулж байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжиж байгалийн ой, таримал ой, бут сөөгний талбайг нэмэгдүүлэх замаар ойгоор бүрхэгдсэн ойн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлнэ. Ойн тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх явцад ойд хяналт мониторинги хийж ойн сангийн талбайн шилжилтийг

---

² Ойн тухай хуулийн 3.1.2

³ Ойн тухай хуулийн 5.2

хянах боломжтой бөгөөд ойн сангийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайгаас ойгоор бүрхэгдсэн талбайд шилжиж газар нутгийн ойрхог чанарыг нэмэгдүүлэх нь ойн экосистемийг хамгаалах чухал шалгуур үзүүлэлт болно.

Ойн нөөц: Нэг га талбайд ургасан ургаа модны ишний нийт эзэлхүүнийг ойн нөөц гэнэ. Ойн сангийн ургаа ойн нийт нөөц нь байгалийн ойн болон тармаг ой, бүлэг модны нөөцөөс бүрдэх ба ойд байгаа хатсан, унасан модны нөөцийг тооцож бүртгэнэ. Ой зохион байгуулалтын үед ойн ялгарал тус бүрт газрын чиглэл, налууг тодорхойлж ургаа ойн нөөцийг налуугийн бүлгээр ангилна. Налуугийн бүлэг нь ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж хэрэгжүүлэхэд чухал үзүүлэлт бөгөөд ойн ашиглалт, нөхөн сэргээлт, хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх технологи болон техник, тоног төхөөрөмжийг сонгоход ашиглагдана.

Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт: Ойн хэмжилт тооллогоор ойн талбай, нөөц, модны өсөлт, дундаж нас, өтгөрөл, ойн ургах орчны үнэлгээ болох бонитет, модны дундаж өндөр, диаметр зэрэг таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг тогтоодог.

Ойн насны анги ба насны бүлэг: Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар модны жилийн цагирагийн дээж авч модны төрөл тус бүрээр ялгарал бүрд ойн үелэлийг үүсгэсэн дундаж насыг тодорхойлдог. Модлогийн таваарлаг чанар болон өсөлтийн явцтай уялдуулан модны насны ангийг тодорхойлох ба шилмүүст модонд насны нэг ангийг 20 жил, навчит модонд 10 жил байна. Ойг насны хувьд жигд тархалттай, зөв бүтэцтэй ургуулахын тулд ойд арчилгаа цэвэрлэгээг тогтмол хийх, байгалийн аясаар нөхөн сэргэх боломжийг бүрдүүлэх, зориудаар тарьж ургуулах ажлыг тодорхой цаг хугацаанд нь технологийн дагуу явуулна. Ойг хамгаалах, ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөж явуулахдаа харгалзан үзэх чухал үзүүлэлт нь ойн насны бүлэг бөгөөд ойг залуу, дунд насны болц гүйцэж буй, болц гүйцсэн хөгшин ой гэж ангилж бүлэглэдэг. Залуу болон дунд насны ойд арчилгаа, цэвэрлэгээг явуулж моддын ургах нөхцөлийг бүрдүүлэн тэжээлийн талбайг нэмэгдүүлж модны өсөлт хөгжилтийг дэмждэг. Ойн насны бүлгийн тооцоо нь тухайн бүс нутгийн ойд явуулах ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөх үндэслэл болно.

Ойн чансаа буюу бонитет: Ой моддын ургах орчныг харуулсан үнэлгээг ойн чансаа буюу бонитет гэх модны өндөр, диаметр, өсөлт, ургалтаас хамааруулан үнэлнэ. Модны төрөл, насны хувьд ижил боловч хөрс, орчны нөхцөл, уур амьсгалын байдлаас шалтгаалан ойн өсөлт хөгжилт харилцан адилгүй байдаг. Ойн ургах орчны нөхцөл хэдий чинээ сайн байвал модны өсөлт, өндөр, диаметр зэрэг

үзүүлэлт сайн байна гэсэн зарчимд тулгуурласан үнэлгээ юм. Бонитетийн 1-р ангид өсөл хөгжилт сайтай ойг хамруулдаг бол 5-р ангид өсөлт муутай, таваарлаг чанар багатай ойг оруулан тооцдог.

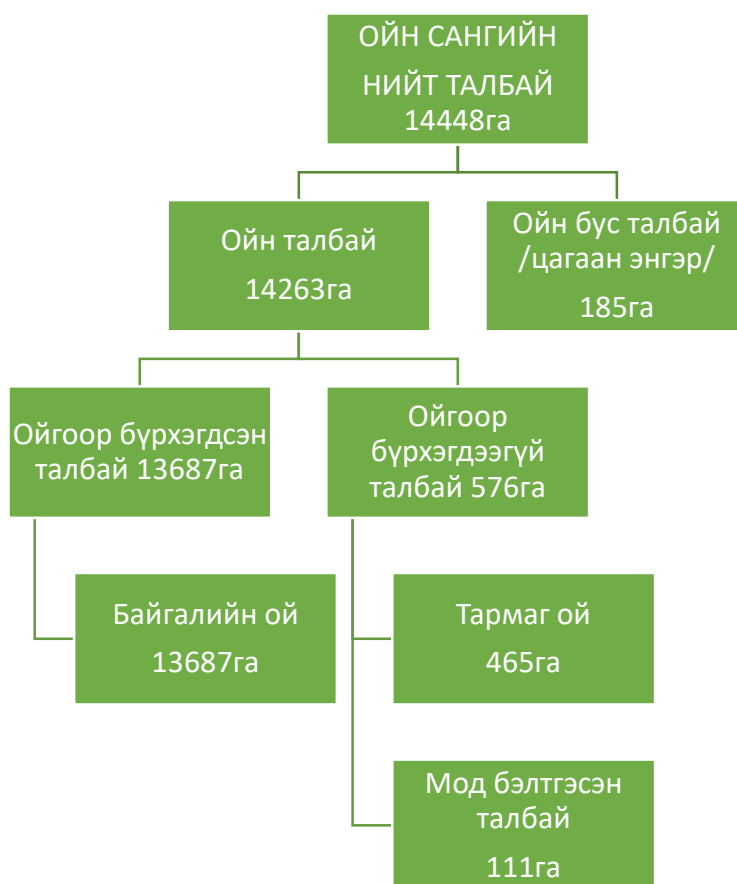
Ойн өтгөрөл: Ойн орон зайн ашиглалтын түвшнийг өтгөрөл гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлдэг ба ойн нөөцийг тогтооход ашигладаг голлох үзүүлэлт юм. Ургаж байгаа орчныхоо байгалийн боломж, орон зайг бүрэн ашигласан ойг хэвийн ой гэж үзэж 1,0 гэсэн баллаар үнэлдэг. Хэвийн ой нь орчны орон зайгаа бүрэн ашиглан ургасан учир ижил төрлийн адил насны ойгоос модны нөөц нь их байна. Ойн өтгөрлийг 0,3-1,0 гэж үнэлдэг бол тармаг ойн өтгөрөл 0,1-0,2 байна.

Ойн өтгөрөл 0,5-аас дээш ойд сийрэгжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх замаар модны тэжээлийн талбайг нэмэгдүүлж модны өсөлтийг сайжруулна. Харин гадны нөлөөнд өртсөн, мод бэлтгэж хэт сийрэгжүүлсэн өтгөрөл багатай ойд байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих, өсвөр модыг хамгаалах арга хэмжээг явуулахаас гадна хэт сийрэгжиж хээрших хандлагатай бол зориудын аргаар ойжуулах шаардлагатай болдог.

2.1. КЛАСТЕР-I ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ-ЫН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

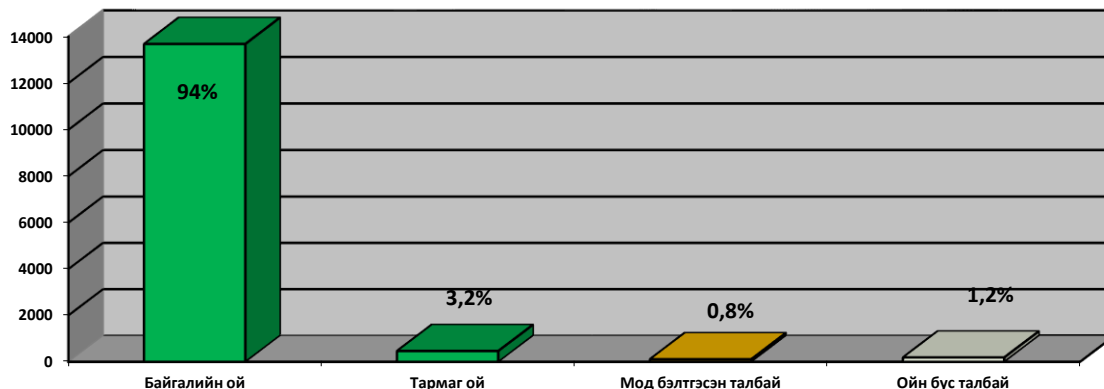
Увс нуурын ай савын кластерийн ДЦГ-т хамаарах “ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ”-нь засаг захиргааны хувьд Түргэн, Тариалан, Бөхмөрөн, Ховд сумдын нутагт оршино. Судалгаанд Түргэн сумын нутгаас ДЦГ-т хамрагдаж байгаа хэсгийг сонгон авч 2020 оны сумын түвшний ой зохион байгуулалтын материалыг ашиглан ойн суурь үзүүлэлтийг тогтоов.

Увс аймгийн Түргэн сумын 17296 га ойн сан бүхий талбайгаас 83,5% буюу 14448 га талбай “ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ”-т хамрагдаж байгаа бөгөөд ойн сан бүхий газар нь 50 хэсэглэл, 1032 ялгаралд хуваагдаж байна.

Зураг 9. Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл

Түргэн уулын ДЦГ-т хамрагдаж буй ойн сан бүхий газрын 98,7%-нь ойн талбай, 1,2%-нь ойн бус талбайгаас бүрдэнэ.

Зураг 10. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь

Ойн сангийн талбайн 94%-нь байгалийн ой, 4%- нь тармаг ой ба мод бэлтгэсэн талбай байна.

Хүснэгт 7. Ойн сангийн талбайн дүнгийн хүснэгт /газрын төрлийн ангилалаар/ /талбай-га/

Бүсийн төрөл	ОЙН ТАЛБАЙ							ОЙН БУС ТАЛБАЙ Цагаан энгэр	Ойн сангийн талбай
	Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй			Ойн талбайн дүн		
	Байгалийн ой	Сөөг	Дүн	Тармаг ой	Мод бэлтгэсэн талбай	Дүн			
Онгон бүс	121		121	11		11	132		132
Хамгаалалтын бүс	930		930	47		47	977	41	1018
Хязгаарлалтын бүс	4379		4379	156		156	4535	66	4601
Орчны бүс	8257		8257	251	111	362	8619	78	8697
ДЦГ-ын дүн	13687	0	13687	465	111	576	14263	185	14448

➤ ОЙН БУС

“ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ”-т Түргэн сумаас хамрагдаж байгаа ойн сан бүхий газар нь Ойн тухай хуулийн дагуу Хамгаалалтын бүсэд хамрах ба Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуулийн дагуу дотоод бүсчлэлд хуваагдана. Түргэн сумын ой зохион байгуулалтын материалд тус газар нутгийн ойг ДЦГ, Ногоон бүс, Хориотой зурвас, Ашиглалтын бүс, Орон нутгийн хамгаалалттай газар гэж олон бүсэд ангилж тооцоог гаргасан байгаа тул Түргэн уулын ДЦГ-т хамаарах ойн талбайг шууд авч ашиглах

боломжгүй байв. Иймээс ойн бүсийн ангилалыг Түргэн уулын ДЦГ-ын дотоод бүсчлэлийн хилийн цэсийн дагуу салгаж ангилан тооцоог нарийвчлан гаргасан.

Судалгаанд хамрагдаж байгаа “ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ”-ын ойн сан нь “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай” хуулийн дагуу Онгон бүс, Хамгаалалтын бүс, Хязгаарлалтын бүс, Орчны бүсэд хуваагдана.

Хүснэгт 8. Ойн сангийн талбай, бүсийн төрлөөр

Д.д	ДЦГ-ын дотоод бүсчлэл	Ойн сангийн талбай, га	Эзлэх хувь
1	Онгон бүс	132	1
2	Хамгаалалтын бүс	1018	7
3	Хязгаарлалтын бүс	4601	31,8
4	Орчны бүс	8697	60,2
Нийт дүн		14448	100

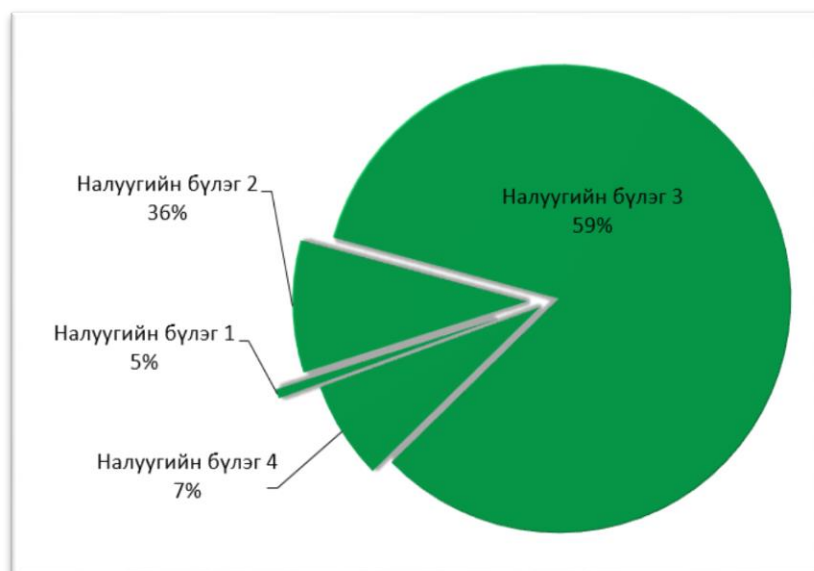
➤ **ОЙН НӨӨЦ**

“ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ”-ын ойн сан дахь ургаа ойн нийт нөөц 1521,8 мянган шоометр байна. Ургаа ойн нийт нөөцөөс 98% буюу 1485,8 мянган шоометр нь байгалийн ойн нөөц, 1,2%-нь тармаг ойн нөөц, 1 орчим хувь нь бүлэг модны нөөц байна. Ойн санд түймэр, хөнөөлт шавж болон бусад гадны нөлөөнд өртөж ургах чадвараа алдсан 660 шоометр хатсан мод, 136 шоометр унасан модны нөөц байна.

Хүснэгт 9. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт

Бүсийн төрөл	Ургаа ойн нөөц	Тармаг ойн нөөц	Бүлэг модны нөөц	Нийт ургаа ойн нөөц	Хатсан модны нөөц	Унанги модны нөөц	Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн тархалт			
							Налуугийн бүлэг 1	Налуугийн бүлэг 2	Налуугийн бүлэг 3	Налуугийн бүлэг 4
							(0-15хэм)	(16-25хэм)	(26-35хэм)	(36хэмээс дээш)
Онгон бүс	10020	220		10240					10020	
Хамгаалалтын бүс	97782	1980		99762	40	8		22	97760	
Хязгаарлалтын бүс	473473	5200	7710	486383	580	116		40569	420514	12390
Орчны бүс	903460	10420	10470	924350	40	12	9620	94690	711050	88100
Нийт дүн	1484735	17820	18180	1520735	660	136	9620	135281	1239344	100490

Налуугийн бүлгийн ангилалаар ойн нөөцийн 0,6%-нь 0-15 хэмийн налуугийн 1-р бүлэг, 9%-нь 16-25 хэмийн налуугийн 2-р бүлэг, 83,4%-нь 26-35 хэмийн налуутай 3-р бүлэг, 7%-нь 36 хэмээс дээш налуутай 4-р бүлэгт тус тус хамрагдаж байна. Ойн нөөцийн 90 гаруй хувь нь 26 хэмээс дээш налуутай өндөр уулын бүсэд тархан ургасан байна.

Зураг 11. Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн ангилал

➤ ОЙГ БҮРДҮҮЛЭГЧ МОДНЫ ТӨРӨЛ

Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ой нь гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа ургасан байгалийн ой бөгөөд дан бүрэлдэхүүнтэй шинэсэн ой зонхилон тархах ба голын хөндийгөөр улиас, бургас, сөөг тархан ургана.

Хүснэгт 10. Ойг бүрдүүлэгч модны төрөл

Бүсийн төрөл	Модны төрөл	ОЙН ТАЛБАЙ						Ойн талбайн
		Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй			
		Байгалийн ой	Сөөг	Дүн	Тармаг ой	Мод бэлтгэсэн талбай	Дүн	
Онгон бүс	шинэс	121		121	11		11	132
Хамгаалалтын бүс	шинэс	930		930	47		47	977
Хязгаарлалтын бүс	шинэс	4379		4379	156		156	4535
Орчны бүс	шинэс	8225		8225	231	111	342	8567
	улиас	27		27	20		20	47
	бургас	5		5			0	5
	Дүн	8257	0	8257	251	111	362	8619
ДЦГ-ын дүн		13687	0	13687	465	111	576	14263

Тус газар нутгийн ойд уулын цэвдэгт, дунд шавранцар, чийглэг хөрс бүхий сорвоо алаг өвст шинэсэн ой, хүлэрлэг ялзмагт, цэвдэгт хайргархаг нимгэн хөрс бүхий алаг өвст ритид хөвдөт шинэсэн ойн хэв шинж зонхилон тархана.

➤ ОЙН ТАКСАЦЫН ДУНДАЖ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Таксацын дундаж үзүүлэлтийн тооцоогоор ойн дундаж өтгөрөл 0.52, 1га ойн нөөц 108.5м³, ойн 1га-ийн дундаж өсөлт 0,93м³, шинэсэн ойн дундаж нас 116 жил, улиасны дундаж нас 83 жил байна. Шинэсэн ойн нөөцийн 55%-нь болц гүйцсэн хөгшин ой тархан ургаж байна.

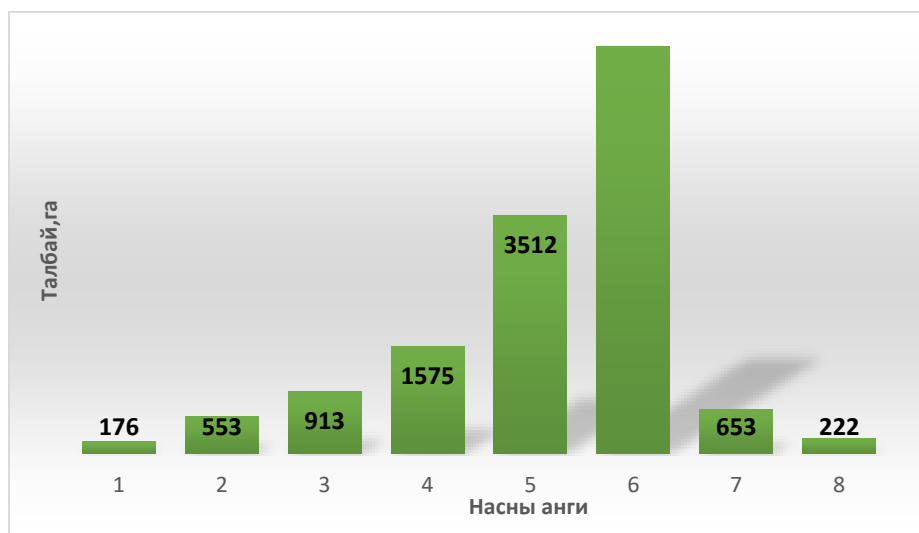
Хүснэгт 11. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га/	Бүх нөөц /шоометр/	Болц гүйцсэн ойн талбай /га/	Болц гүйцсэн ойн нөөц /шоометр/	Бүх дундаж өсөлт /шоометр/	Ойн дундаж үзүүлэлт			Болц гүйцсэн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	Байгалийн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	1га ойн өсөлт /шоометр/
						Нас /жил/	Бонитет	Өтгөрөл			
Дархан цаазат газрын Онгон бүс											
Шинэс	121	10020	0	0	106	94	5	0.44	0	82.8	0.87
Дархан цаазат газрын Хамгаалалтын бүс											
Шинэс	930	97782	370	47862	862	113	5	0.54	129	105.1	0.92
Дархан цаазат газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	4379	473473	2439	281504	4002	118.3	5	0.53	115.4	108.2	0.91
Дархан цаазат газрын Орчны бүс											
Шинэс	8225	902080	4122	489420	7741	116.5	4.86	0.52	118.7	109.7	0.94
Улиас	27	1310	27	1310	15	83.5	4.96	0.31	48.5	48.5	0.58
Бургас	5	70			2	25	5	0.34		14	0.56
Нийт дүн	13687	1484735	6958	820096	12731	0	4.89	0.52	117.8	108.5	0.93

➤ ОЙН НАСНЫ АНГИ БА НАСНЫ БҮЛЭГ

Насны ангийн тархалтаас харахад тус газар нутгийн ойд 5, 6-р насны ангийн 100-130 настай мод зонхилон тархсан байна. Залуу ойн тархалт маш бага байгаа нь тухайн бүс нутагт байгалийн аясаар сэргэн ургах процесс хангалтгүй байгаагаас гадна ойг зориудаар тарьж ургуулах, арчлан тордох зэрэг ойн аж ахуйн цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь чухал болохыг харуулж байна.

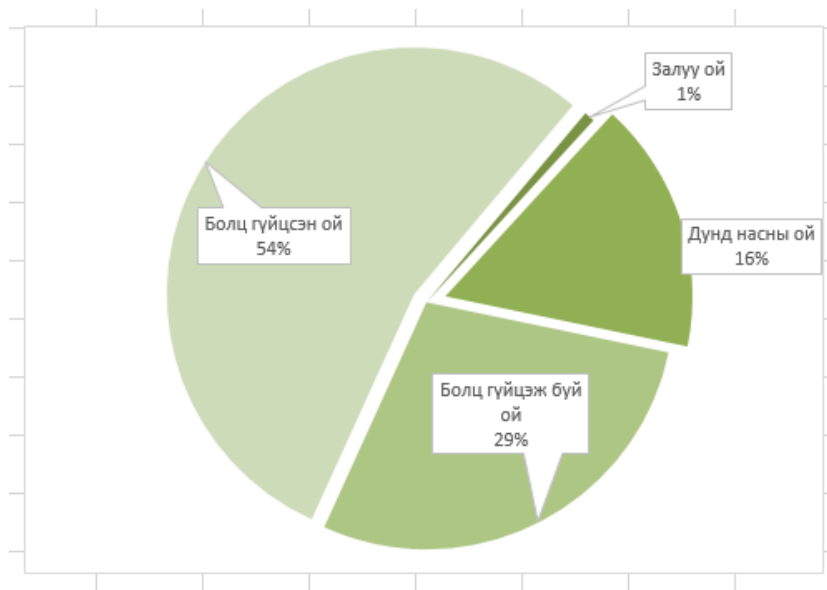

Зураг 12. Насны ангийн тархалт

Хүснэгт 12. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт

Модны төрөл	Насны анги									Дүн	Дундаж өсөлт	Дундаж нас
	1	2	3	4	5	6	7	8	9			
Дархан цаазат газрын Онгон бүс												
Шинэс					94	27				121	0.1	94.3
					7860	2160				10020		
Дархан цаазат газрын Хамгаалалтын бүс												
Шинэс	0	2	0	55	250	253	370	0	0	930	0.86	113.3
	0	60		4610	21900	23350	47862			97782		
Дархан цаазат газрын Хязгаарлалтын бүс												
Шинэс		62	70	272	554	982	2117	322	0	4379	0.91	118.3
		2530	3950	25870	49590	110029	243174	38330	0	473473		
Орчны бүс												
Шинэс	0	112	478	586	677	2250	3595	328	199	8225	7.74	116.5
	0	6310	35030	47040	66440	257840	421830	39770	27820	902080		
Улиас							1	3	23	27	0.01	83.4
							40	120	1150	1310		
Бургас			5							5	0.01	25
			70							70		
Нийт дүн	0	176	553	913	1575	3512	6083	653	222	13687	0.96	-
	0	8900	39050	77520	145790	393379	712906	78220	28970	1484735		

Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ойд болц гүйцсэн хөгшин ойн эзлэх хэмжээ зонхилох хувийг эзэлж байна. Залуу болон дунд насны ойн эзлэх талбай 16%-ийг эзэлж байгаа тул насны бүлгийг жигд тархалттай болгох шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Үүний тулд байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих, өсвөр модыг хамгаалах, ойг зориудаар тарьж ургуулах ажлыг эрчимтэй хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болно.

Зураг 13. Насны бүлэг

Хүснэгт 13. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлэг

Модны төрөл	Насны бүлэг								ДҮН	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн хөгшин ой			
	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр
Дархан цаазат газрын Онгон бүс										
Шинэс			94	7860	27	2160			121	10020
Дархан цаазат газрын Хамгаалалтын бүс										
Шинэс	2	60	305	26510	253	23350	370	47862	930	97782
Дархан цаазат газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	62	2530	896	79410	982	110029	2439	281504	4379	473473
Дархан цаазат газрын Орчны бүс										
Шинэс	112	6310	1741	148510	2250	257840	4122	489420	8225	902080
Улиас							27	1310	27	1310
Бургас			5	70					5	70
Дүн	112	6310	1746	148580	2250	257840	4149	490730	8257	903460
Нийт дүн	176	8900	3041	262360	3512	393379	6958	820096	13687	1484735

➤ ОЙН ЧАНСАА БУЮУ БОНИТЕТ

ДЦГ-ын нутаг дэвсгэрт хамаарах ойн дундаж өтгөрөл 4,89 ба 90%-нь 5-р бонитетын ангийн ой байна.

Хүснэгт 14. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт

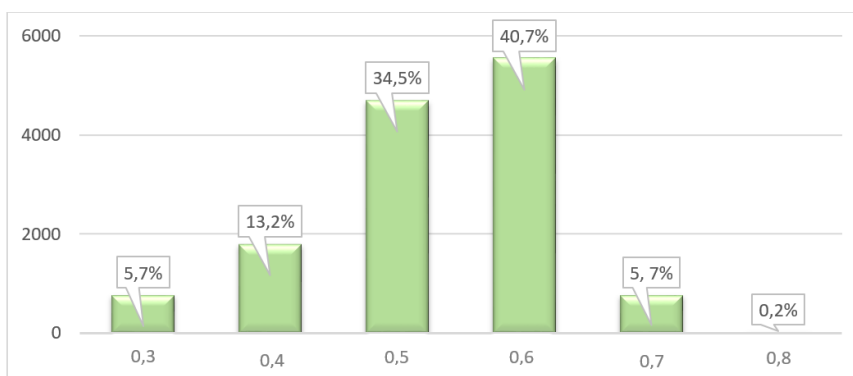
Модны төрөл	Бонитетийн анги					Дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Дархан цаазат газрын Онгон бүс							
Шинэс					121	121	5
Дархан цаазат газрын Хамгаалалтын бүс							
Шинэс					930	930	5
Дархан цаазат газрын Хязгаарлалтын бүс							
Шинэс				245	4134	4379	4.94
Дархан цаазат газрын Орчны бүс							
Шинэс			21	1096	7108	8225	4.86
Улиас				1	26	27	4.96
Бургас					5	5	5
Дүн	0	0	21	1097	7139	8257	4.86
Нийт дүн			21	1342	12324	13687	4.89

➤ ОЙН ӨТГӨРӨЛ

ДЦГ-ын ойн талбайн 75%-нь 0,5-0,6 өтгөрөлтэй ой зонхилон тархаж байгаа бөгөөд ойн дундаж өтгөрөл 0,52 байна. Бүсээр авч үзвэл Онгон бүсийн ойн өтгөрөл бага 0,44 бол хамгаалалтын бүсийн ойн өтгөрөл 0,53 байна.

Хүснэгт 15. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл	
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1.0			
Дархан цаазат газрын Онгон бүс											
Шинэс	2	57	62							121	0.44
Дархан цаазат газрын Хамгаалалтын бүс											
Шинэс	49	30	389	405	57					930	0.54
Дархан цаазат газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	281	424	1486	2061	127					4379	0.53
Дархан цаазат газрын Орчны бүс											
Шинэс	425	1297	2780	3099	593	31				8225	0.52
Улиас	24	3								27	0.31
Бургас	3	2								5	0.34
Дүн	452	1302	2780	3099	593	31	0	0		8257	0.52
Нийт дүн	784	1813	4717	5565	777	31	0	0		13687	0.52

Зураг 14. Ойн өтгөрөл

2.2 КЛАСТЕР-II. БУЛГАН ГОЛ-ИХ ОНГОГИЙН БЦГ, МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ-ЫН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Кластер-II – т хамаарах “БУЛГАН ГОЛ-ИХ ОНГОГИЙН БЦГ”-нь засаг захиргааны хувьд Ховд аймгийн Булган сумын нутагт, “МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ” Ховд аймгийн Мөнххайрхан, Баян-Өлгий аймгийн Булган сумдын газар нутгийг дамнан оршино.

Кластер нутгийн ойн суурь үзүүлэлтийг тогтоох судалгаанд “БУЛГАН ГОЛ-ИХ ОНГОГИЙН БЦГ” бүхэлдээ хамрагдсан бол “МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ”-аас Баян-Өлгий аймгийн Булган сумын нутагт орших хэсгийг сонгон авч ойн суурь үзүүлэлтийг тогтоов. Ховд аймгийн Булган сумын ой бүхий нутагт 2020 онд, Баян-Өлгий аймгийн Булган суманд 2017 онд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын материалыг тус тус ашигласан.

Кластер-II – т хоёр тусгай хамгаалалттай газар хамрагдаж байгаа тул ойн сангийн таксацын үзүүлэлтийн мэдээг тус тусад нь гаргаж ойн талбай, нөөцийн хүснэгтэд кластерийн дүнг нэгтгэн харуулсан.

➤ ОЙН ТАЛБАЙ

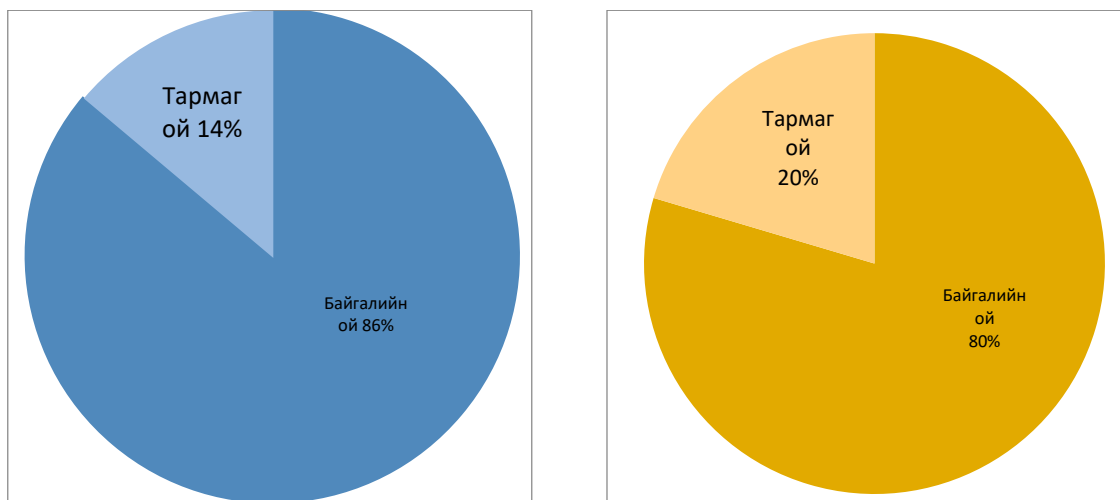
“БУЛГАН ГОЛ-ИХ ОНГОГИЙН БЦГ” – т Ховд аймгийн Булган сумын ойн сангаас 3591га талбай хамрагдаж байна. Ойн сан бүхий талбай нь 15 хэсэглэл, 276 ялгаралд хуваагдана. Баян-Өлгийн аймгийн ойн сангаас 13 хэсэглэлийн 204 ялгарлын 5248 га талбай “МӨНХХАЙРХАН УУЛЫН БЦГ”- т хамрагдаж байна.

Хүснэгт 16. Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл /талбай-га/

Аймаг, сумын нэр	Бүсийн төрөл	ОЙН ТАЛБАЙ				Ойн сангийн талбайн дүн
		Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй	
		Байгалийн ой	Сөөг	Дүн	Тармаг ой	
Баян-Өлгий Булган	Хязгаарлалтын бүс	445	14	459	116	575
	Аялал жуулчлалын бүс	3323		3323	513	3836
	Орчны бүс	398		398	439	837
	Мөнххайрхан уулын БЦГ дүн	4166	14	4180	1068	5248
Ховд Булган	Булган гол Их Онгогийн БЦГ дүн	3093		3093	498	3591
Кластерийн дүн		7259	14	7273	1566	8839

Булган гол-Их Онгогийн БЦГ-ын ойн сан бүхий газрын 86%-нь байгалийн ойн талбай, 14%-нь тармаг ойн талбайгаас бүрдэнэ.

Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын ойн сан бүхий газрын 79,4%-нь байгалийн ойн талбай, 0,3%-нь сөөг бүхий талбай, 20,3%-нь тармаг ойн талбайгаас бүрдэнэ.

Булган гол-Их Онгогийн БЦГ

Мөнххайрхан уулын БЦГ

Зураг 15. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь

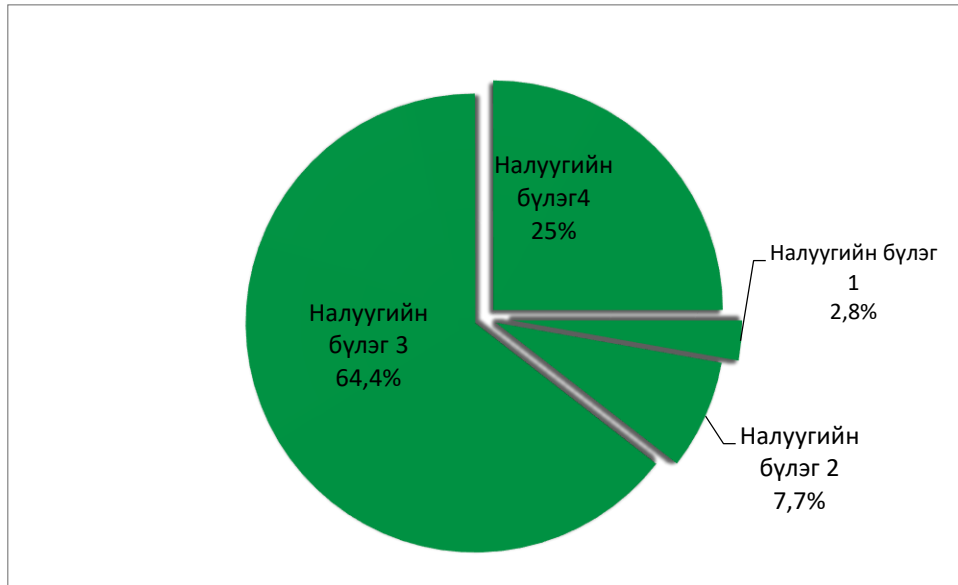
➤ ОЙН НӨӨЦ

Булган гол-Их Онгогийн БЦГ-ын ойн сан дах ургаа ойн нийт нөөц 330.3 мянган шоометр байна. Ургаа ойн нийт нөөцөөс 96.5% буюу 318.7мян.шоометр нь байгалийн ойн нөөц, 3.5%-нь тармаг ойн нөөц байна. Ойн санд түймэр, хөнөөлт шавж болон бусад гадны нөлөөнд өртөж хатсан болон унасан модны нөөц байхгүй байна.

Хүснэгт 17. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт

Аймаг, сумын нэр	Бүсийн төрөл	Ургаа ойн нөөц	Тармаг ойн нөөц	Бүлэг модны нөөц	Нийт ургаа ойн нөөц	Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн тархалт			
						Налуугийн бүлэг 1	Налуугийн бүлэг 2	Налуугийн бүлэг 3	Налуугийн бүлэг 4
						(0-15хэм)	(16-25хэм)	(26-35хэм)	(36хэмээс дээш)
Баян-Өлгий Булган	Хязгаарлалтын бүс	41640	1980		43620	1560		6060	34020
	Аялал жуулчлалын бүс	294200	12670		306870	4400	46140	175900	67760
	Орчны бүс	44680	7310	340	52330	2200	5600	28720	8160
	Мөнххайрхан уулын БЦГ дүн	380520	21960	340	402820	8160	51740	210680	109940
Ховд Булган	Булган гол Их Онгог БЦГ дүн	318750	11580		330330	11430	2220	240100	65000
Нийт дүн		699270	33540	340	733150	19590	53960	450780	174940

Налуугийн бүлгийн ангилалаар ойн нөөцийн 2,8%-нь 0-15 хэмийн налуугийн 1-р бүлэг, 7,7%-нь 16-25 хэмийн налуугийн 2-р бүлэг, 64,4%-нь 26-35 хэмийн налуутай 3-р бүлэг, 25,1%-нь 36 хэмээс дээш налуутай 4-р бүлэгт тус тус хамрагдаж байна. Ойн нөөцийн 89,5 хувь нь 26 хэмээс дээш налуутай өндөр уулын бүсэд тархан ургасан байна.

Зураг 16. Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн ангилал

➤ ОЙГ БҮРДҮҮЛЭГЧ МОДНЫ ТӨРӨЛ

Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ой нь гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд дан бүрэлдэхүүнтэй шинэсэн ой зонхилон тархах ба хусан ой бага талбайд шинэстэй холимог ой үүсгэнэ. Голын хөндийгөөр улиас, бургас, сөөг торлог тархан ургана.

Тус газар нутгийн ойд ширэгт хүлэрт хөрс бүхий үетэн, ритид хөвдөт шинэсэн ойн хэв шинж зонхилох ба нугын ширэгт хөрстэй улиас бургас тархана.

➤ ОЙН ТАКСАЦЫН ДУНДАЖ ҮЗҮҮЛЭЛТ

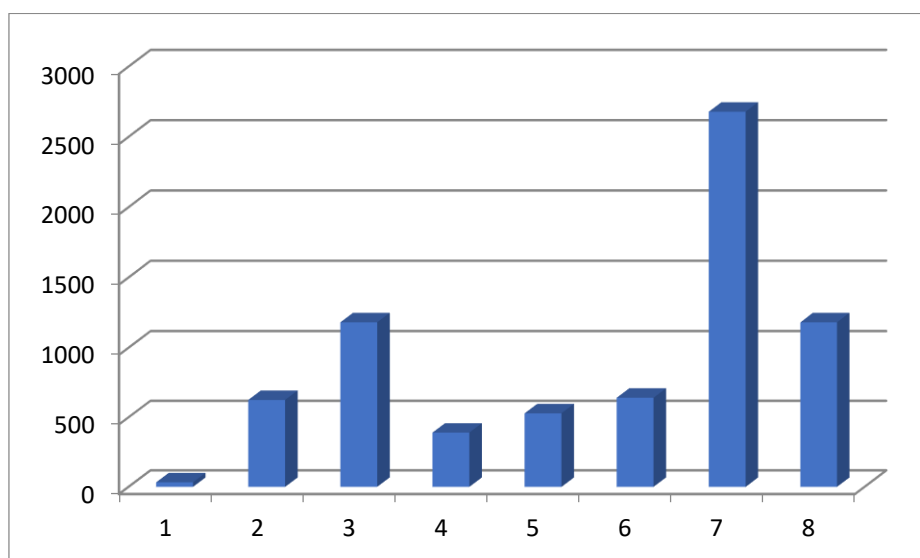
Таксацын дундаж үзүүлэлтийн тооцоогоор ойн дундаж өтгөрөл 0.47, 1га ойн нөөц 96,3м³, ойн 1га-ийн дундаж өсөлт 0,86м³, шинэсэн ойн дундаж нас 136 жил, улиасны дундаж нас 75 жил байна. Шинэсэн ойн нөөцийн 73,3%-нь болц гүйцсэн хөгшин ой тархан ургаж байна.

Хүснэгт 18. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га/	Бүх нөөц /шоометр/	Болц гүйцсэн ойн талбай /га/	Болц гүйцсэн ойн нөөц /шоометр/	Бүх дундаж өсөлт /шоометр/	Ойн дундаж үзүүлэлт			Болц гүйцсэн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	Байгалийн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	1га ойн өсөлт /шоометр/
						Нас /жил/	Бонитет	Өтгөрөл			
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	417	40020	374	38080	250	159.63	5	0.51	101.81	95.97	0.6
Улиас	28	1620			29	54.25	5	0.39		57.85	1.06
Дүн	445	41640	374	38080	279						
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс											
Шинэс	3073	285630	1844	198330	2181	130.94	5	0.49	107.55	92.94	0.7
Улиас	250	8570			183	46.71	5	0.36		34.28	0.73
Дүн	3323	294200	1844	198330	2364						
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс											
Шинэс	341	43780	116	18260	376	116.24	5	0.55	157.41	128.38	1.1
Хус	11	440			12	35	5	0.5		40	1.14
Бургас	46	460			18	25	5	0.32		10	0.4
Дүн	398	44680	116	18260	406						
Булган гол-Их Онгогийн Байгалийн цогцолборт газар											
Шинэс	2621	308320	2159	257670	2259	136.44	4.99	0.5	119.34	117.63	0.86
Улиас	8	400	8	400	5	75	5	0.3	50	50	0.66
Бургас	464	10030			222	45.08	4.31	0.32		21.61	0.47
Дүн	3093	318750	2167	258070	2487		4.89	0.47	119.09	103.05	0.8
Нийт дүн	7259	699270	4501	512740	5536						

➤ ОЙН НАСНЫ АНГИ БА НАСНЫ БҮЛЭГ

Насны ангийн тархалтаас дүгнэхэд тус газар нутгийн ой насны ангиар жигд тархаагүй болох нь харагдаж байна. Насны 1-р ангийн ой байхгүй байгаа нь тухайн бүс нутагт байгалийн аясаар сэргэн ургах процесс хангалтгүй байгаагаас гадна ойг зориудаар тарьж ургуулах, арчлан тордох зэрэг ойн аж ахуйн цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь чухал болохыг харуулж байна. Нөгөө талаар уулын төгөл ой өвс ургамал ургах нөхцлийг бүрдүүлдэг тул малын бэлчээрт өртөж, малд талхлагдсанаар ой сэргэн, тэлж ургах нөхцөл хумигдах талтай.

Зураг 17. Насны ангийн тархалт

Хүснэгт 19. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт

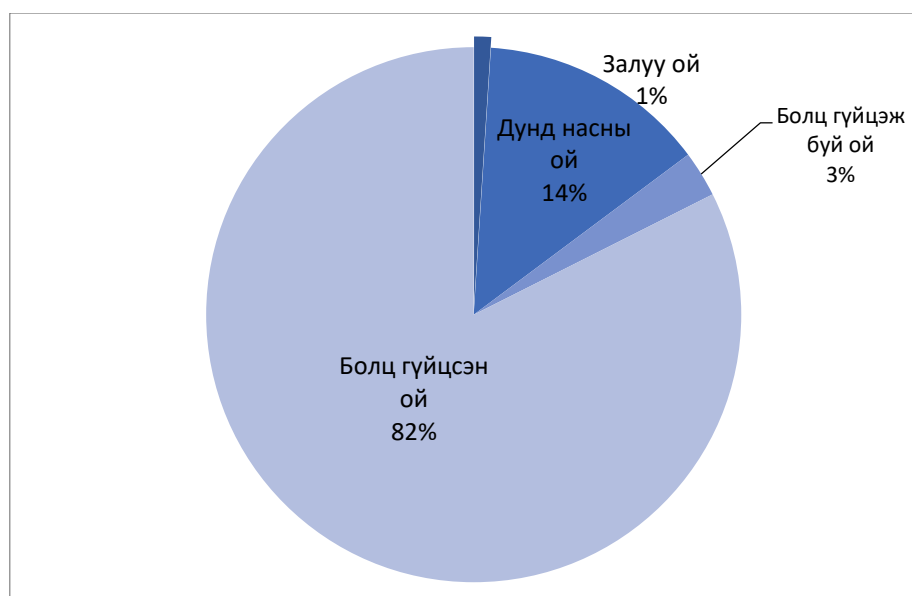
Модны төрөл	Насны анги									Дүн	Дундаж өсөлт	Дундаж нас
	1	2	3	4	5	6	7	8	9			
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс												
Шинэс			22		21			112	262	417	0.25	159.6
			1100		840			10780	27300	40020		
Улиас				2		26				28	0.02	54.2
				60		1560				1620		
Дүн	0	0	22	2	21	26	0	112	262	445		
	0	0	1100	60	840	1560	0	10780	27300	41640		
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс												
Шинэс			515	516	58	140		1098	746	3073	2.18	130.9
			29080	45080	3240	9900		133300	65030	285630		
Улиас				131		119				250	0.18	46.7
				3550		5020				8570		
Дүн	0	0	515	647	58	259	0	1098	746	3323		
	0	0	29080	48630	3240	14920	0	133300	65030	294200		
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс												
Шинэс		6		126	7	86		116		341	0.37	116.2
		120		10730	910	13760		18260		43780		
Хус				11						11	0.01	36
				440						440		
Бургас			46							46	0.01	25
			460							460		
Дүн	0	6	46	137	7	86	0	116	0	398		
	0	120	460	11170	910	13760	0	18260	0	44680		
Булган гол-Их Онгогийн Байгалийн цогцолборт газар												
Шинэс		27		354	8	73	641	1345	173	2621	2.25	136.4
		2840		40520	720	6570	68830	161670	27170	308320		
Улиас								8		8	0.22	45
								400		400		
Бургас			42	41	296	85				464	0.22	45
			900	660	5920	2550				10030		
Дүн	0	27	42	395	304	158	641	1353	173	3093	2.48	
	0	2840	900	41180	6640	9120	68830	162070	27170	318750		
НИЙТ ДҮН	0	33	625	1181	390	529	641	2679	1181	7259		
	0	2960	31540	101040	11630	39360	68830	324410	119500	699270		

Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ойд болц гүйцсэн хөгшин ойн эзлэх хэмжээ зонхилох хувийг эзэлж байна. Залуу болон дунд насны ойн эзлэх талбай 4,9%-ийг эзэлж байгаа тул насны бүлгийг жигд тархалттай болгох шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Үүний тулд байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих, өсвөр модыг хамгаалах, ойг зориудаар тарьж ургуулах ажлыг эрчимтэй хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болно.

Хүснэгт 20. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлгийн хүснэгт

Модны төрөл	Насны бүлэг								ДҮН	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн хөгшин ой			
	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс			43	1940			374	38080	417	40020
Улиас			2	60	26	1560			28	1620
Дүн	0	0	45	2000	26	1560	374	38080	445	41640
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс			1089	77400	140	9900	1844	198330	3073	285630
Улиас			131	3550	119	5020			250	8570
Дүн	0	0	1220	80950	259	14920	1844	198330	3323	294200
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	6	120	133	11640	86	13760	116	18260	341	43780
Хус			11	440					11	440
Бургас			46	460					46	460
Дүн	6	120	190	12540	86	13760	116	18260	398	44680
Булган гол-Их Онгогийн Байгалийн цогцолборт газар										
Шинэс	27	2840	362	41240	73	6570	2159	257670	2621	308320
Улиас							8	400	8	400
Бургас			379	7480	85	2560			464	10040
Дүн	27	2840	362	41240	73	6570	2167	258070	2629	308720
дүн	33	2960	1817	136730	444	36810	4501	512740	6795	689240

Зураг 18. Насны бүлэг

➤ ОЙН ЧАНСАА БУЮУ БОНИТЕТ

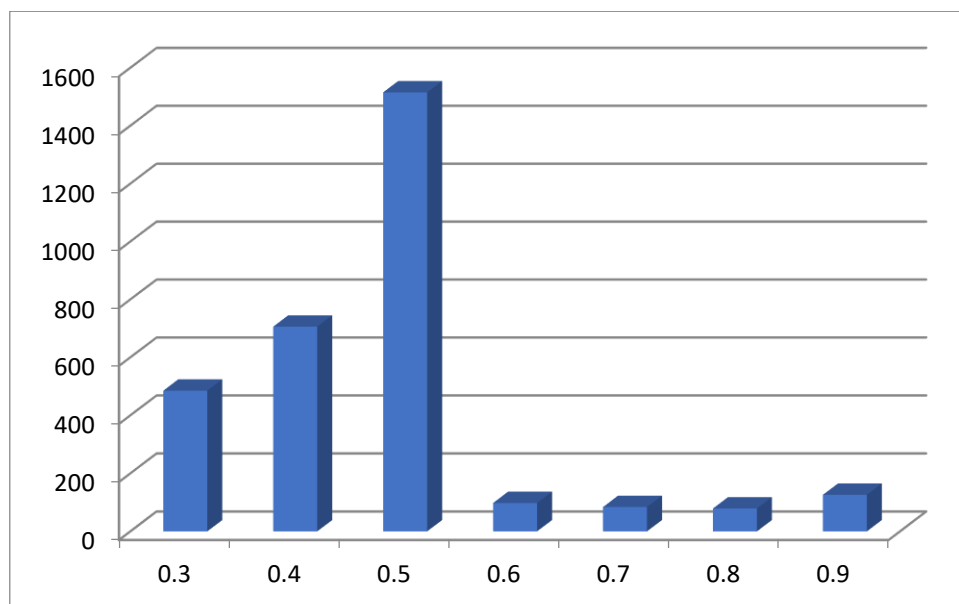
БЦГ-ын нутаг дэвсгэрт хамаарах ойн 95%-нь 5-р бонитетын ой байна.

Хүснэгт 21. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт

Модны төрөл	Бонитетийн анги					Дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс							
Шинэс					408	408	5
Улиас					28	28	5
Дүн	0	0	0	0	436	436	5
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс							
Шинэс					3073	3073	5
Улиас					250	250	5
Дүн	0	0	0	0	3323	3323	5
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс							
Шинэс					341	341	5
Хус					11	11	5
Бургас					46	46	5
Дүн	0	0	0	0	398	398	5
Булган гол-Их Онгогийг Байгалийн цогцолборт газар							
Шинэс				8	2613	2621	4.99
Улиас					8	8	5
Бургас				318	146	464	4.31
Дүн	0	0	0	326	2767	3093	4.89
Нийт дүн	0	0	0	326	6924	7250	19.89

➤ ОЙН ӨТГӨРӨЛ

БЦГ-ын ойн талбайн 58%-нь 0,5-0,6 өтгөрөлтэй ой зонхилон тархаж байгаа бөгөөд ойн дундаж өтгөрөл 0,5 байна. Булган гол ИХ Онгогийн БЦГ-ын хэмжээгээр 0,47 байна нь модны бүдүүний өсөлт бага байгааг харуулж байна.

Зураг 19. Ойн өтгөрөл

Хүснэгт 22. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1.0		
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	21	21	270	105					417	0.51
Улиас	2	26							28	0:39
Дүн	23	47	270	105	0	0	0	0	445	12:00
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс	559	307	1240	704	175	88			3073	0.49
Улиас	91	159							250	0.36
Дүн	650	466	1240	704	175	88	0	0	3323	0.48
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс	29	33	10	269					341	0.56
Хус			11						11	0.5
Бургас	34	12							46	0.32
Дүн	63	45	21	269	0	0	0	0	398	0.52
Булган гол-Их Онгогийн Байгалийн цогцолборт газар										
Шинэс	135	590	1509	98	84	79	126		2621	0:05
Улиас	8								8	0.3
Бургас	342	116	6						464	0.32
Дүн	485	706	1515	98	84	79	126	0	3093	0.47
Нийт дүн	1221	1264	3046	1176	259	167	126	0	7259	

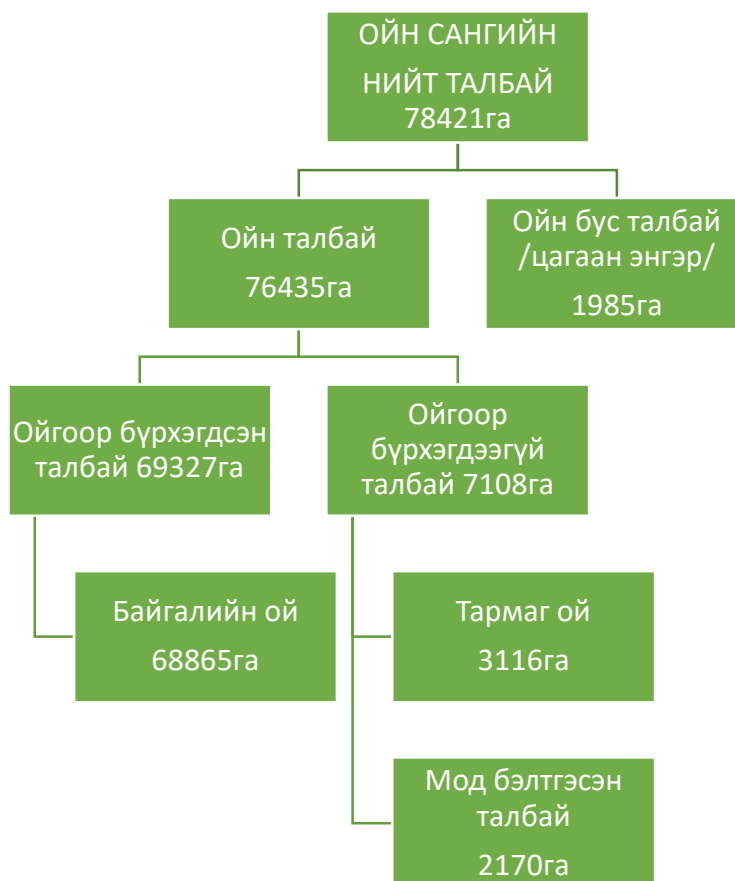
2.3 КЛАСТЕР-III. ХАН ХӨХИЙ НУРУУНЫ БЦГ-ЫН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Хан Хөхийн нурууны БЦГ-нь засаг захиргааны хувьд Увс аймгийн Зүүнхангай, Өндөрхангай, Цагаанхайрхан сумдын нутагт оршино.

Судалгаанд дээрх 3 сумдын нутгаас БЦГ-т хамрагдаж байгаа хэсгийг сонгон авч 2020 оны сумын түвшний ой зохион байгуулалтын материалыг ашиглан ойн суурь үзүүлэлтийг тогтоов.

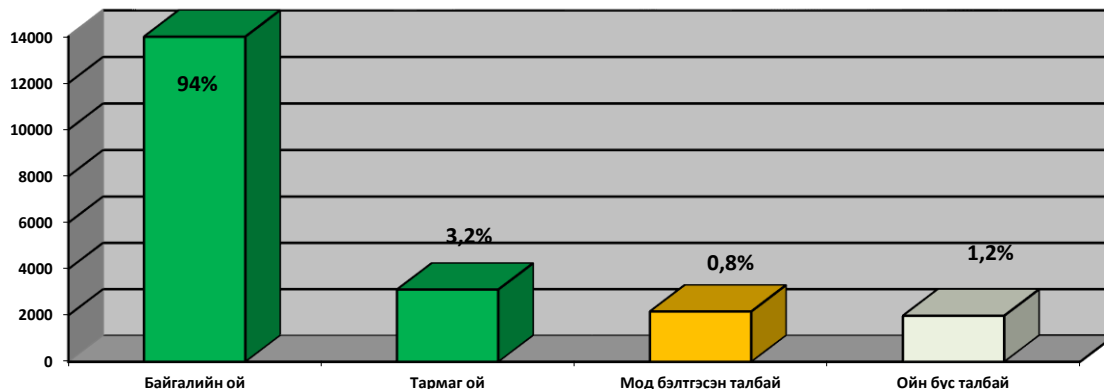
Увс аймгийн Зүүнхангай, Өндөрхангай, Цагаанхайрхан сумдын ой Хан Хөхийн нуруугаа даган ургасан байдаг тул БЦГ-ын бүс бүсчлэлд хуваагдан хамрагдана. Хан Хөхийн нурууны БЦГ-ын 3 сумын ойн сан бүхий газар нь нийт 196 хэсэглэл, 4994 ялгаралд хуваагдаж байна.

➤ ОЙН ТАЛБАЙ

Зураг 20. Ойн сан бүхий газрын талбайн төрөл

Хан Хөхийн нурууны БЦГ-т хамрагдаж буй ойн сан бүхий газрын 97,5%-нь ойн талбай, 2,5%-нь ойн бус талбайгаас бүрдэнэ.

Зураг 21. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн эзлэх хувь

Ойн сангийн талбайн 94%-нь байгалийн ой, 3,2%- нь тармаг ой ба мод бэлтгэсэн талбай 0,8% эзэлж байна.

Хүснэгт 13. Ойн сангийн талбайн дүнгийн хүснэгт /газрын төрлийн ангилалаар//талбай-га/

Сумын нэр	Бүсийн төрөл	ОЙН ТАЛБАЙ								ОЙН БУС ТАЛБАЙ		Ойн сангийн талбай	
		Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй					Ойн талбайн дүн	Цагаан энгэр		МҮГ
		Байгалийн ой	Сөөг	Дүн	Тармаг ой	Түймэрт өртсөн ойн талбай	Мод бэлтгэсэн талбай	ХШӨН талбай	Дүн				
Өндөрхангай	Онцгой бүс	8347	100	8447	665	7	26	198	896	9343	204		9547
	Хязгаарлалтын бүс	19210	28	19238	1081	695	1258	535	3569	22807	684		23491
	Аялал жуулчлалын бүс	6146		6146	190	50	289		529	6675	172	1	6848
	Орчны бүс	614		614	42		73	233	348	962	7		969
	БЦГ-ын дүн	34317	128	34445	1978	752	1646	966	5342	39787	1067	1	40855
Зүүнхангай	Онцгой бүс	11003	324	11327	363	16	66		445	11772	265		12037
	Аялал жуулчлалын бүс	137		137	6				6	143			143
	Орчны бүс	9496	10	9506	200	20	167		387	9893	116		10009
	БЦГ-ын дүн	20636	334	20970	569	36	233	0	838	21808	381	0	22189
Цагаанхайрхан	Онцгой бүс	872		872	30				30	902	25		927
	Хязгаарлалтын бүс	9218		9218	266	36	16		318	9536	326		9862
	Орчны бүс	3822		3822	273	32	275		580	4402	186		4588
	БЦГ-ын дүн	13912	0	13912	569	68	291	0	928	14840	537	0	15377
Кластерийн дүн	Онцгой бүс	20222	424	20646	1058	23	92	198	1371	22017	494	0	22511
	Хязгаарлалтын бүс	28428	28	28456	1347	731	1274	535	3887	32343	1010	0	33353
	Аялал жуулчлалын бүс	6283	0	6283	196	50	289	0	535	6818	172	1	6991
	Орчны бүс	13932	10	13942	515	52	515	233	1315	15257	309	0	15566
	БЦГ-ын дүн	68865	462	69327	3116	856	2170	966	7108	76435	1985	1	78421

➤ ОЙН БУС

Хан Хөхийн БЦГ-ын Хан Хөхийн нурууны ойн сан бүхий газар нь Ойн тухай хуулийн дагуу Хамгаалалтын бүсэд хамрах ба Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуулийн дагуу дотоод бүсчлэлд хуваагдана.

Ойн бүсийн ангилалыг Хан Хөхийн нурууны БЦГ-ын дотоод бүсчлэлийн хилийн цэсийн дагуу салгаж ангилан тооцоог нарийвчлан гаргав.

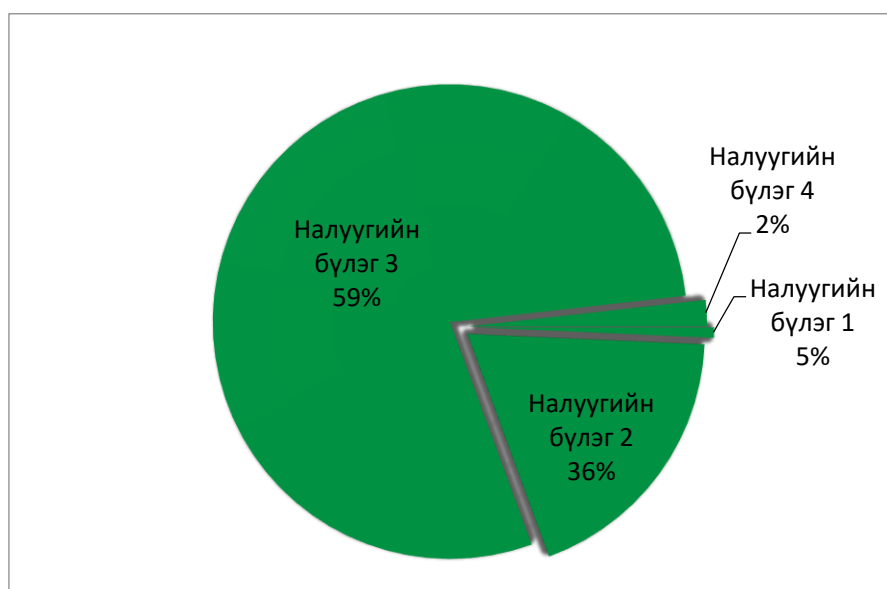
Судалгаанд хамрагдаж байгаа БЦГ-ын ойн сан нь “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай” хуулийн дагуу Онцгой бүс, Хязгаарлалтын бүс, Аялал жуулчлалын бүс, Орчны бүсэд хуваагдана.

Хүснэгт 24. Ойн сангийн талбай, бүсийн төрлөөр

Д.д	БЦГ-ын дотоод бүсчлэл	Ойн сангийн талбай, га	Эзлэх хувь
1	Онцгой бүс	22511	28,7
2	Хязгаарлалтын бүс	33353	42,5
3	Аялал жуулчлалын бүс	9691	8,9
4	Орчны бүс	15566	19,8
Нийт дүн		78421	100%

➤ ОЙН НӨӨЦ

Хан Хөхийн нурууны БЦГ-ын ойн сан дахь ургаа ойн нийт нөөц 9796,7 мянган шоометр байна. Ургаа ойн нийт нөөцөөс 97% буюу 9538,5 мянган шоометр нь байгалийн ойн нөөц, 1,3%-нь тармаг ойн нөөц, үлдсэн хувь нь бүлэг модны нөөц байна. Ойн санд түймэр, хөнөөлт шавж болон бусад гадны нөлөөнд өртөж ургах чадвараа алдсан 204,9 мянган шоометр хатсан мод, 74,8 мянган шоометр унасан модны нөөц байна.

Зураг 22. Ойн нөөцийн налууугийн бүлгийн ангилал

Хүснэгт 25. Ойн нөөцийн дүнгийн хүснэгт

Сумын нэр	Бүсийн төрөл	Ургаа ойн нөөц	Тармаг ойн нөөц	Бүлэг модны нөөц	Нийт ургаа ойн нөөц	Хатсан модны нөөц	Унанги модны нөөц	Ойн нөөцийн налуугийн бүлгийн тархалт			
								Налуугийн бүлэг 1	Налуугийн бүлэг 2	Налуугийн бүлэг 3	Налуугийн бүлэг 4
								(0-15хэм)	(16-25хэм)	(26-35хэм)	(36хэмээс дээш)
Өндөрхангай	Онгон бүс	1148270	29780	16210	1194260	12470	3804	38410	136670	863290	109900
	Хязгаарлалтын бүс	2684650	44940	26860	2756450	66260	30526	3650	329890	2305960	45150
	Аялал жуулчлалын бүс	977810	8210	21173	1007193	10564	8068		127900	849460	450
	Орчны бүс	60720	1190		61910	7820	2208	650	2880	57190	
	Нийт дүн	4871450	84120	64243	5019813	97114	44606	42710	597340	4075900	155500
Зүүнхангай	Хязгаарлалтын бүс	1618030	13250	33860	1665140	58270	24399		369460	1248570	
	Аялал жуулчлалын бүс	17850	240	470	18560				3340	14510	
	Орчны бүс	1289430	7750	30270	1327450	43770	3778		154000	1135430	
	Нийт дүн	2925310	21240	64600	3011150	102040	28177	0	526800	2398510	0
Цагаанхайрхан	Онгон бүс	111610	1500		113110	430	310		21290	90320	
	Хязгаарлалтын бүс	1178270	8740	2250	1189260	3320	1354	8520	346810	811380	11560
	Орчны бүс	452480	8440	2630	463550	2090	656	14840	293020	144620	
	Нийт дүн	1742360	18680	4880	1765920	5840	2320	23360	661120	1046320	11560
Кластерийн дүн	Онгон бүс	1148270	29780	16210	1194260	12470	3804	38410	136670	863290	109900
	Хязгаарлалтын бүс	5480950	66930	62970	5610850	127850	56279	12170	1046160	4365910	56710
	Аялал жуулчлалын бүс	995660	8450	21643	1025753	10564	8068	0	131240	863970	450
	Орчны бүс	1802630	17380	32900	1852910	53680	6642	15490	449900	1337240	0
	Нийт дүн	9427510	122540	133723	9683773	204564	74793	66070	1763970	7430410	167060

Налуугийн бүлгийн ангиллаар ойн нөөцийн 0,6%-нь 0-15 хэмийн налуугийн 1-р бүлэг, 18,7%-нь 16-25 хэмийн налуугийн 2-р бүлэг, 78,8%-нь 26-35 хэмийн налуутай 3-р бүлэг, 1,8%-нь 36 хэмээс дээш налуутай 4-р бүлэгт тус тус хамрагдаж байна. Ойн нөөцийн 80 гаруй хувь нь 26 хэмээс дээш налуутай өндөр уулын бүсэд тархан ургасан байна.

➤ ОЙГ БҮРДҮҮЛЭГЧ МОДНЫ ТӨРӨЛ

Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ой нь гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд дан бүрэлдэхүүнтэй шинэсэн ой зонхилон тархах ба голын хөндийгөөр улиас, бургас, сөөг тархан ургана.

Хүснэгт 26. Ойг бүрдүүлэгч модны төрөл

Бүсийн төрөл	Модны төрөл	ОЙН ТАЛБАЙ						Ойн талбайн
		Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй			
		Байгалийн ой	Сөөг	Дүн	Тармаг ой	Мод бэлтгэсэн талбай	Дүн	
Онгон бүс	шинэс	121		121	11		11	132
Хамгаалалтын бүс	шинэс	930		930	47		47	977
Хязгаарлалтын бүс	шинэс	4379		4379	156		156	4535
Орчны бүс	шинэс	8225		8225	231	111	342	8567
	улиас	27		27	20		20	47
	бургас	5		5			0	5
	Дүн	8257	0	8257	251	111	362	8619
ДЦГ-ын дүн		13687	0	13687	465	111	576	14263

Тус газар нутгийн ойд уулын цэвдэгт, дунд шавранцар, чийглэг хөрс бүхий сорвоо алаг өвст шинэсэн ой, хүлэрлэг ялзмагт, цэвдэгт хайргархаг нимгэн хөрс бүхий алаг өвст ритид хөвдөт шинэсэн ойн хэв шинж зонхилон тархана.

➤ ОЙН ТАКСАЦЫН ДУНДАЖ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Таксацын дундаж үзүүлэлтийн тооцоогоор ойн дундаж өтгөрөл 0.51, 1га ойн нөөц 138.5м³, ойн 1га-ийн дундаж өсөлт 1м³, шинэсэн ойн дундаж нас 128 жил, хушны дундаж нас 110 жил байна.

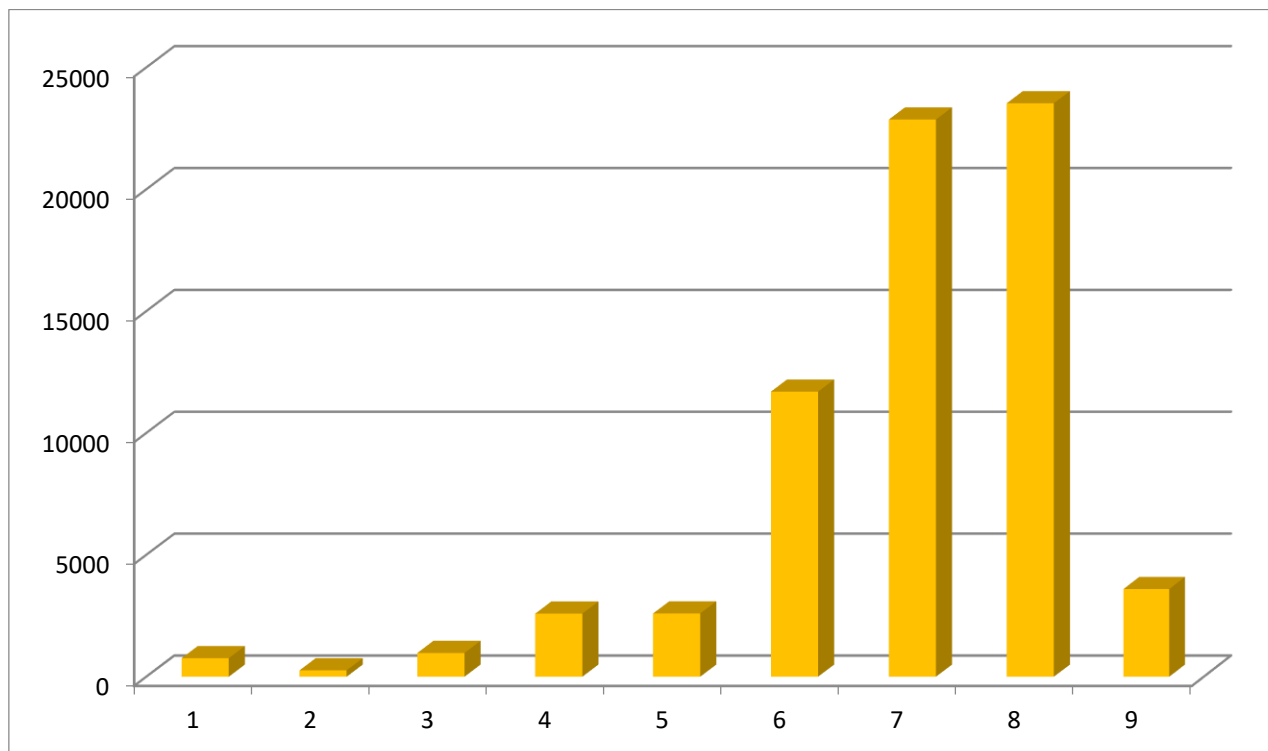
Хүснэгт 27. Таксацын дундаж үзүүлэлтүүд

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га/	Бүх нөөц /шоометр/	Болц гүйцсэн ойн талбай /га/	Болц гүйцсэн ойн нөөц /шоометр/	Бүх дундаж өсөлт /шоометр/	Ойн дундаж үзүүлэлт			Болц гүйцсэн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	Байгалийн ойн 1га-н нөөц /шоометр/	1га ойн өсөлт /шоометр/
						Нас /жил/	Бонитет	Өтгөрөл			
Өндөрхангай Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс											
Шинэс	8266	1138280	6636	1022600	8153	139.6	4.45	0.56	154.09	137.7	0.98
Хуш	51	9690			64	150	5	0.5		190	1.26
Хус	30	300			12	25	4.73	0.3		10	0.4
Дүн	8347	1148270	6636	1022600	8229						
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	18859	2650700	14808	2189860	19293	137.38	4.21	0.53	147.88	140.56	1.02
Хуш	221	31360			346	90.59	4.47	0.57		141.9	1.56
Хус	1	10				25	5	0.3		10	0.4
Бургас	129	2580			103	25	4.17	0.5		20	0.8
Дүн	19210	2684650	14808	2189860	19742						
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс											
Шинэс	5889	931960	5251	852250	6399	145.63	4.06	0.57	162.3	158.25	1.08
Хуш	257	45850			363	126.18	4.18	0.58		178.4	1.41
Дүн	6146	977810	5251	852250	6762						
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс											
Шинэс	581	60070	179	19090	515	116.63	4.5	0.46	106.64	103.39	0.88
Бургас	33	650			26	25	4.6	0.49		19.69	0.78
Дүн	614	60720	179	19090	541						
Зүүнхангай Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	10981	1617150	6807	1064260	12898	125.37	4.17	0.54	156.34	147.26	1.17
Хайлаас	22	880			25	35	4	0.3		40	1.14
Дүн	11003	1618030	6807	1064260	12923						
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс											
Шинэс	137	17850	45	6930	157	113.04	4.13	0.5	154	130.29	1.15
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс											
Шинэс	9496	1289430	5731	885290	9634	133.83	4.38	0.53	154.47	135.78	1.01
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс											
Шинэс	783	101730	484	70750	826	123	4.39	0.54	146.17	129.92	1.05
Хуш	57	9240			98	93.63	5	0.67		162.1	1.73
Хус	32	640			25	25	5	0.45		20	0.8
Дүн	872	111610	484	70750	949				0	82.8	0.87
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	8544	1073350	6385	854670	8408	127.6	4.68	0.55	133.85	125.62	0.98
Хуш	644	104090	33	10890	765	135.9	4.76	0.63	330	161.63	1.18
Хус	31	830			47	17.4	5	0.46		26.77	1.53
Дүн	9219	1178270	6418	865560	9220				0	82.8	0.87
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс											
Шинэс	3716	442950	2679	335810	3456	128.15	4.8	0.53	125.34	119.2	0.93
Хуш	106	9530			86	110.52	5	0.45		89.9	0.81
Дүн	3822	452480	2679	335810	3542				125.34	82.8	0.87
Нийт дүн	68866	9539120	49038	7312400	71699				149.1	138.5	1.0

➤ ОЙН НАСНЫ АНГИ БА НАСНЫ БҮЛЭГ

Насны ангийн тархалтаас харахад тус газар нутгийн ойд 5, 6-р насны ангийн 100-130 настай мод зонхилон тархсан байна. Шинэсэн ойн хувьд харьцангуйгаар жигд тархалттай байхад хушин ойн тархалт насны ангиар жигд хуваарилагдаж чадаагүй байна.

Зураг 23. Насны ангийн тархалт

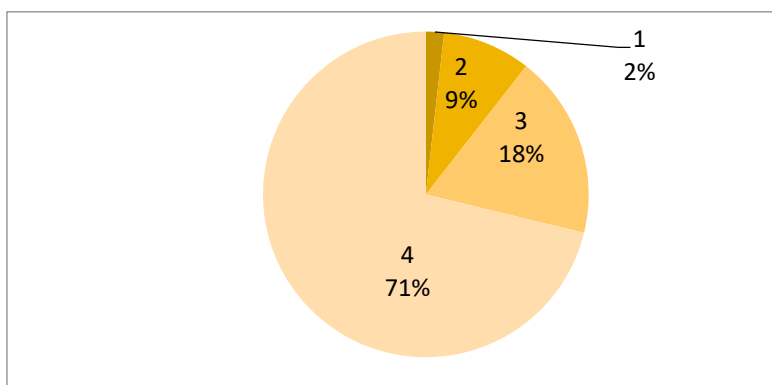
Судалгаанд хамрагдсан газар нутгийн ойд болц гүйцсэн хөгшин ойн эзлэх хэмжээ зонхилох хувийг эзэлж байна. Залуу болон дунд насны ойн эзлэх хувь бага байгаа тул насны бүлгийг жигд тархалттай болгох шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Үүний тулд байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих, өсвөр модыг хамгаалах, ойг зориудаар тарьж ургуулах ажлыг эрчимтэй хэрэгжүүлхийг зөвлөж байна.

Хүснэгт 28. Ойн талбай, нөөцийн насны ангийн хүснэгт

Модны төрөл	Насны анги									Дүн	Дундаж өсөлт	Дундаж нас
	1	2	3	4	5	6	7	8	9			
Өндөрхангай Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс												
Шинэс	473	46	126	473	293	219	1437	5021	178	8266	8.15	139.6
	9460	1380	9030	34460	33020	28330	209460	787960	25180	1138280		
Хуш								51		51	0.06	150
								9690		9690		
Хус			30							30	0.01	25
			300							300		
Дүн	473	46	156	473	293	219	1437	5072	178	8347		
	9460	1380	9330	34460	33020	28330	209460	797650	25180	1148270		
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс												
Шинэс	158	87	84	324	827	2571	5179	9018	611	18859	19.29	137.3
	3160	4180	9900	28530	99060	316010	650270	1439820	99770	2650700		
Хуш			89	57		49		26		221	0.34	90.5
			6530	11400		7450		5980		31360		
Хус			1							1		25
			10							10		
Бургас			129							129	0.1	25
			2580							2580		
Дүн	158	87	303	381	827	2620	5179	9044	611	19210		
	3160	4180	19020	39930	99060	323460	650270	1445800	99770	2684650		
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс												
Шинэс				313	184	141	866	3355	1030	5889	6.39	145.6
				39540	21460	18710	129550	550340	172360	931960		
Хуш			22				208	27		257	0.36	126.1
			3740				35900	6210		45850		
Дүн	0	0	22	313	184	141	1074	3382	1030	6146		
	0	0	3740	39540	21460	18710	165450	556550	172360	977810		
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс												
Шинэс				108	28	266	13	143	23	581	0.51	116.6
				9110	980	30890	1820	15890	1380	60070		
Бургас			33							33	0.02	25
			650							650		
Дүн	0	0	33	108	28	266	13	143	23	614		
	0	0	650	9110	980	30890	1820	15890	1380	60720		
Зүүнхангай Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс												
Шинэс	7		157	386	331	3293	5131	1197	479	10981		
	140		15530	35710	44250	457260	802330	195030	66900	1617150		
Хайлаас			22							22		
			880							880		
Дүн	7	0	157	408	331	3293	5131	1197	479	11003		
	140	0	15530	36590	44250	457260	802330	195030	66900	1618030		
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс												
Шинэс				19	28	45	36	9		137		
				1330	3080	6510	5400	1530		17850		
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс												
Шинэс	76		20	511	610	2548	1694	3101	936	9496		
	1210		1800	47430	59250	294450	250170	485740	149380	1289430		
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс												
Шинэс		40		22	34	203	454		30	783	0.82	123
		1860		660	4560	23900	66250		4500	101730		
Хуш			21				36			57	0.1	93.6
			4200				5040			9240		
Хус			32							32	0.02	25
			640							640		
Дүн	0	40	53	22	34	203	490	0	30	872		
	0	1860	4840	660	4560	23900	71290	0	4500	111610		
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс												
Шинэс	31	68	154	217	174	1515	5301	996	88	8544	8.4	127.6
	620	3760	9250	18540	15310	171200	703830	131000	19840	1073350		
Хуш			29			26	387	169	33	644	0.79	135.9
			5800			3900	58150	25350	10890	104090		
Хус		21	10							31	0.04	17.4
		630	200							830		
Дүн	31	89	193	217	174	1541	5688	1165	121	9219		
	620	4390	15250	18540	15310	175100	761980	156350	30730	1178270		
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс												
Шинэс	14		38	138	45	802	2074	417	188	3716	3.45	128.1
	350		1520	12370	4350	88550	261420	48880	25510	442950		
Хуш					41	19	46			106	0.08	110.5
					3690	1900	3940			9530		
Дүн	14	0	38	138	86	821	2120	417	188	3822		
	350	0	1520	12370	8040	90450	265360	48880	25510	452480		
Нийт дүн	759	262	975	2590	2595	11697	22862	23530	3596	68866		
	14940	11810	71680	239960	289010	1449060	3183530	3703420	575710	9539120		

Хүснэгт 29. Ойн талбай, нөөцийн насны бүлгийн хүснэгт

Модны төрөл	Насны бүлэг								ДҮН	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа		Болц гүйцсэн			
	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр	талбай, га	нөөц, шоометр
Өндөрхангай Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс										
Шинэс	519	10840	892	76510	219	28330	6636	1022600	8266	1138280
Хуш					51	9690			51	9690
Хус			30	300					30	300
Дүн	519	10840	922	76810	270	38020	6636	1022600	8347	1148270
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	245	7340	1235	137490	2571	316010	14808	2189860	18859	2650700
Хуш	146	17930	49	7450	26	5980			221	31360
Хус			1	10					1	10
Бургас			129	2580					129	2580
Дүн	391	25270	1414	147530	2597	321990	14808	2189860	19210	2684650
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс			497	61000	141	18710	5251	852250	5889	931960
Хуш	22	3740			235	42110			257	45850
Дүн	22	3740	497	61000	376	60820	5251	852250	6146	977810
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс			136	10090	266	30890	179	19090	581	60070
Бургас			33	650					33	650
Дүн	0	0	169	10740	266	30890	179	19090	614	60720
Зүүнхангай Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	7	140	874	95490	3293	457260	6807	1064260	10981	1617150
Хайлаас			22	880					22	880
Дүн	7	140	896	96370	3293	457260	6807	1064260	11003	1618030
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс			47	4410	45	6510	45	6930	137	17850
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс	76	1210	1141	108480	2548	294450	5731	885290	9496	1289430
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс										
Шинэс	40	1860	56	5220	203	23900	484	70750	783	101730
Хуш	21	4200			36	5040			57	9240
Хус			32	640					32	640
Дүн	61	6060	88	5860	239	28940	484	70750	872	111610
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	99	4380	545	43100	1515	171200	6385	854670	8544	1073350
Хуш	29	5800	26	3900	556	83500	33	10890	644	104090
Хус	21	630	10	200					31	830
Дүн	149	10810	581	47200	2071	254700	6418	865560	9219	1178270
Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс										
Шинэс	14	350	221	18240	802	88550	2679	335810	3716	442950
Улиас			60	5590	46	3940			106	9530
Дүн	14	350	281	23830	848	92490	2679	335810	3822	452480
Нийт дүн	1239	58420	6036	582230	12553	1586070	49038	7312400	68866	9539120

Зураг 24. Насны бүлэг

➤ ОЙН ЧАНСАА БУЮУ БОНИТЕТ

БЦГ-ын нутаг дэвсгэрт хамаарах ойн 64%-нь 4-р бонитетын ой байна.

Хүснэгт 30. Ойн талбайн бонитетийн ангийн хүснэгт

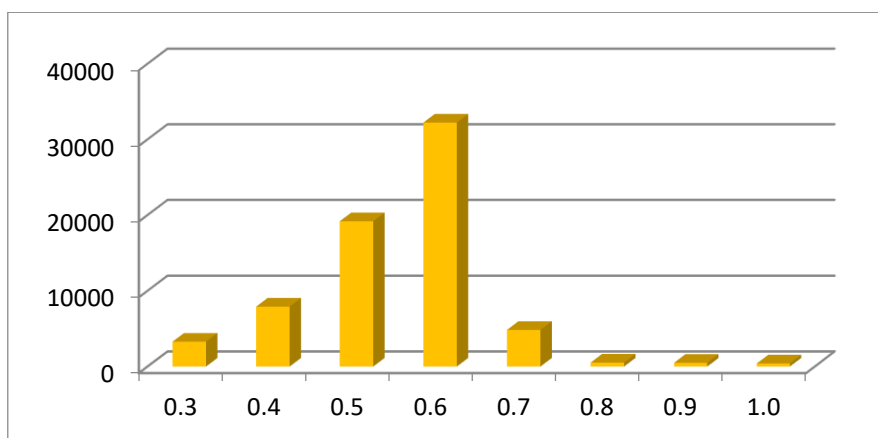
Модны төрөл	Бонитетийн анги					Дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Өндөрхангай Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс							
Шинэс		46	71	4243	3906	8266	4.45
Хуш					51	51	5
Хус				8	22	30	4.73
Дүн	0	46	71	4251	3979	8347	4.45
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс							
Шинэс		35	141	14352	4331	18859	4.21
Хуш				115	106	221	4.47
Хус					1	1	5
Бургас				107	22	129	4.17
Дүн	0	35	141	14574	4460	19210	4.22
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс							
Шинэс				5481	408	5889	4.06
Хуш				209	48	257	4.18
Дүн	0	0	0	5690	456	6146	4.07
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс							
Шинэс				290	291	581	4.5
Хуш				13	20	33	4.6
Дүн	0	0	0	303	311	614	4.5
Зүүнхангай Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс							
Шинэс			39	8973	1969	10981	4.17
Хайлаас				22		22	4
Дүн	0	0	39	8995	1969	11003	4.17
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс							
Шинэс				118	19	137	4.13
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс							
Шинэс				5876	3620	9496	4.38
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс							
Шинэс				475	308	783	4.39
Хуш					57	57	5
Хус					32	32	5
Дүн	0	0	0	475	397	872	4.45
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс							
Шинэс				2734	5810	8544	4.68
Хуш				152	492	644	4.76
Хус					31	31	5
Дүн	0	0	0	2886	6333	9219	4.68
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс							
Шинэс				736	2980	3716	4.8
Хуш					106	106	5
Дүн	0	0	0	736	3086	3822	4.8
Нийт дүн	0	81	251	43904	24630	68866	

➤ ОЙН ӨТГӨРӨЛ

БЦГ-ын ойн талбайн 47%-нь 0,6 өтгөрөлтэй ой зонхилон тархаж байгаа бөгөөд ойн дундаж өтгөрөл 0,53 байна.

Хүснэгт 31. Ойн талбайн өтгөрлийн хүснэгт

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1.0		
Өндөрхангай Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс										
Шинэс	341	593	1974	3936	1379		43		8266	0.56
Хуш			51						51	0.5
Хус	30								30	0.3
Дүн	371	593	2025	3936	1379	0	43	0	8347	0.56
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	858	3120	5313	7762	1372	170	84	180	18859	0.53
Хуш	85			26	57	33		20	221	0.57
Хус	1								1	0.3
Бургас			129						129	0.5
Дүн	944	3120	5442	7788	1429	203	84	200	19210	0.53
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс	156	339	1235	3525	474	41	29	90	5889	0.57
Хуш			84	151		22			257	0.58
Дүн	156	339	1319	3676	474	63	29	90	6146	0.57
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс	130	130	231	45		45			581	0.46
Бургас		1	32						33	0.49
Дүн	130	131	263	45	0	45	0	0	614	0.46
Зүүнхангай Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	238	1125	4208	4664	541	40	83	82	10981	0.54
Хайлаас	22								22	0.3
Дүн	260	1125	4208	4664	541	40	83	82	11003	0.54
Байгалийн цогцолборт газрын Аялал жуулчлалын бүс										
Шинэс			128	9					137	0.5
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс	479	1227	3349	3521	670	120	92	38	9496	0.53
Цагаанхайрхан Байгалийн цогцолборт газрын Онцгой бүс										
Шинэс	45	21	241	476					783	0.54
Хуш				36		21			57	0.67
Хус	16			16					32	0.45
Дүн	61	21	241	528	0	21	0	0	872	0.55
Байгалийн цогцолборт газрын Хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	611	915	1179	5486	225	128			8544	0.55
Хуш				514	68	29	33		644	0.63
Хус		10	21						31	0.46
Дүн	611	925	1200	6000	293	29	161	0	9219	0.55
Байгалийн цогцолборт газрын Орчны бүс										
Шинэс	231	433	982	2007	53		10		3716	0.53
Хуш	41		19	46					106	0.46
Дүн	272	433	1001	2053	53	0	10	0	3822	0.53
Нийт дүн	3284	7914	19176	32220	4839	521	502	410	68866	

Зураг 25. Ойн өтгөрөл

2.4 КЛАСТЕР-IV. ЦАМБАГАРАВ УУЛЫН БЦГ-ЫН ОЙН САНГИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Цамбагарав уулын БЦГ-т харьяалагдах Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнэбүрэн сумдын нутгаас ТХГ-ын хилд орсон хэсэгт одоогийн байдлаар ой байхгүй гэж дүгнэх байна. Учир нь өмнөх судалгааны материалууд, тайланд бичигдэж бүртгэгдсэн ойн үзүүлэлт байхгүй. Бидний энэ удаагийн судалгааны зорилго өмнө судлагдсан судалгааны материал дээр үндэслэн ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох, улмаар ойн тогтвортой менежментийн гол үзүүлэлтийг тодотгон гаргаж, санал боловсруулах байлаа.

Сансрын зургаас болон нутгийн иргэдийн яриа, мэргэжилтэн нарын зурагласнаас харахад ТХГ-ын хил дотор багагүй хэмжээний ойтой болох нь харагдсан. Иймд ТХГ-ын захиргаанаас санаачлан өөрийн хариуцдаг ТХГ-ын хил, бүсчлэлээр нарийвчилсан ой зохион байгуулалтын судалгаа хийлгэх шаардлагатай. Судалгааг зөвхөн ой гэж явцуурахгүй, ой болон модлог ургамлын судалгаа гэсэн чиглэлээр хийлгэх нь зүйтэйг зөвлөж байна. Манай баруун аймгуудын (Алтай нурууны салбар уулс) говь, хээр хосолсон гандуу нутгийн судалгааг ой гэлтгүй модлог, бутлаг ургамалтай, цаашлаад өвслөг ургамалтай хамт судлах нь тохиромжтой.

Бид Эрдэнэбүрэн суманд мэргэжилтэн, байгаль хамгаалагч нараар оролцооны аргаар зураглуулж, арчилгааны огтлолт хийх шаардлагатай төгөл шинэсэн ой, хус, бургас, улиас, чацаргана ургасан маш сайхан ой үерийн улмаас хөрсний гулгалт болж, устсан талбайг олж зураглуулсан. Энэ зурагласан мэдээг сансрын зурагт тодруулан байршлыг олж зуран талбайг гаргав.

Кластер-4 буюу Цамбагарав уулын БЦГ-ын мониторингийн цэгийг ТХГ-ын хилийн гадна Ховд голын шугуйд байгуулсан. Энэ цэгийн талаар 3-р хэсэгт хүснэгтлэн оруулсан болно.

3. ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ ГАЗАР НУТГИЙН ОЙН ТОГТВОРТОЙ МЕНЕЖМЕНТИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Судалгааны 4 кластерт 1 дархан цаазат газар, 3 байгалийн цогцолборт газар хамрагдан, нийт 3 аймгийн 8 сум орсноос Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнэбүрэн сумдын ТХГ-ын хил доторх бага хэмжээний ой өмнөх судалгаанд хамрагдаагүйгээс ойн санд бүртгэгдээгүй байна.

Кластер нутгийн ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтийг (i). ойн экологийн төлөв байдалын шалгуур үзүүлэлт, (ii). эдийн засгийн үр ашгийн шалгуур үзүүлэлт, (iii). Нийгмийн үр ашгийн шалгуур үзүүлэлт гэсэн тогтвортой менежментийн тулгуур “гурван” үзүүлэлтээр гаргав.

3.1. КЛАСТЕРУУДЫН ОЙН ТОГТВОРТОЙ МЕНЕЖМЕНТИЙН СУУРЬ ҮЗҮҮЛЭЛТ

Хүснэгт 32. Ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлт

дд	Ойн тогтвортой менежментийн шалгуур үзүүлэлт		Кластер бүрийн суурь үзүүлэлт, (2021 оны хэмжээгээр)			
	Шалгуур	Үзүүлэлт	Кластер-1	Кластер-2	Кластер-3	Кластер-4
1	Ойн экологийн төлөв байдал	Ойн хүлэмжийн хийн ялгарал, tCO₂e/жил	26142	-	120876	
		Ойн хүлэмжийн шингээлт	37671	24577	193438	
		Ойн өсөлт, га/м3	0.93	0.77	1.03	
		ОН, ОМБ-н эзэмшилд байгаа ойн хэмжээ, га	212		2392	
		Нөхөн сэргээсэн ойн хэмжээ, га	12			
2	Ойн эдийн үр ашиг засгийн үр ашиг	1 га ойн өгөөж, бүгд. мян₮	62.0	35.0	89.0	
		А. 1 га ойгоос ашиглаж буй дагалт баялгийн хэмжээ, мян₮	3.0	0.7	4.7	
		Б. Түлээний мод, мян₮	5391.9		40264.7	
		В. Ойн аялал, бусад, мян₮	15.0	56.0	21.0	73.0
3	Ойн нийгмийн үр ашиг	Ойгоос амьжиргааны эх үүсвэр авдаг иргэдийн тоо, бүгд, хүн	144		756	
		А. Ойн нөхөрлөлийн гишүүн, хүний тоо	24		126	
		Б. Ойн мэргэжлийн байгууллагад ажилладаг, хүний тоо			30	
		В. Бусад, хүний тоо				

Кластер нутгийн ойн экологийн төлөв байдлын шалгуур үзүүлэлтийг энэхүү аргачлалын 1 дэх хэсэгт тодорхойлсон ойн сангийн суурь үзүүлэлтэд үндэслэн тооцооны аргаар тодорхойлно. (Хавсралтад заасан судалгааны арга зүйг үзнэ үү). Кластер нутгийн ойн “эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлт”- ийг статистикийн түүвэр судалгааны аргаар гүйцэтгэнэ. (Хавсралтад заасан судалгааны арга зүйг үзнэ үү) Кластер нутгийн ойн “нийгмийн шалгуур үзүүлэлт”-г асуумж судалгаа”- ны аргаар тодорхойлно. (Хавсралтад заасан судалгааны арга зүйг үзнэ үү). Кластерт хамрагдаж байгаа сум тус бүрт ойн тогтвортой менежментийн үзүүлэлтүүдийг нарийвчилан тогтоохын тулд орон нутагт газар дээр нь очиж ажилласан болно.

“Ойн төлөв байдал”-ын болон “Ойн тогтвортой менежмент”-ийн суурь үзүүлэлтийг сайжруулах үр ашигтай арга хэмжээ авахын үүднээс дараах долоон хэлбэрийн ойн аж ахуйн арга хэмжээг кластер нутагт хамрагдсан сум тус бүрийн ойд хэрэгжүүлсэн байх төлөвлөгөөг зөвлөмж хэлбэрээр гаргав (Хүснэгт 33). Энэ хэсэгт төлөвлөлтийг кластер бүрээр нэгтгэн гаргасан бөгөөд сум тус бүрээр, арга хэмжээ тус бүрээр гаргасан дэлгэрэнгүй хүснэгтүүдийг хавсралтаар оруулна.

3.2. ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТАЙ НУТГУУДАД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ

Хүснэгт 33. Ойн аж ахуйн арга хэмжээ

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га	Бүс нутаг				Нийт дүн, га/м ³
		Кластер I	Кластер II	Кластер III	Кластер IV	
1	Арчилгааны огтлолт	930	935	2696	-	4561
		21462	13684	45935	-	81081
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	33	-	4447	-	4480
		990	-	132053	-	133043
3	Ойжуулалт	195	81	1957	-	2233
4	БСУ туслах		-	1123	-	1123
5	Самар түүх	-	-	1170		1170
6	Жимс түүх	-	-	1199		1199
7	Өндөр хожуулыг тайрах	2750	-	8419	-	11169
		2700	-	8400	-	11100
Кластерийн дүн		3908	1016	21021	-	25945
		25152	13684	186388	-	225224

Дээрх хүснэгтэнд төлөвлөгдсөн ойн аж ахуйн арга хэмжээг шат дараатай авч хэрэгжүүлснээр ойн орчин сайжирч, тэжээлийн талбай нэмэгдэн, ургалт түргэсэн, модлогийн чанар дээшилнэ. Чанартай эрүүл ой ургаснаар хүлэмжийн хийн шингээлт, ялгаруулалт сайжран ойн үүрэг бүтээмж нэмэгдэнэ. Үрлэх чадвар нэмэгдэн, тэлж ургах нөхцөл бүрдэнэ. Судалгаанд хамрагдсан нийт нутгийн

хэмжээгээр 25945 га ойгоос 225224 м³ нөөц бүхий модлог авч ашиглах боломжтой байна. Энэ хэмжээгээр тухайн нутагт ажлын байр нэмэгдэж, сум орон нутагт орлого орох болно. Мөн 1199га талбайгаас самар, жимс ашиглах боломжтой.

3.3. ХЯНАЛТ-МОНИТОРИНГИЙН ЦЭГ

Хяналтын цэгийг тухайн (кластер) бүс нутгийг төлөөлж чадах ойг сонгох нь чухал байдаг. Ойн одоогийн төлөв байдлыг тогтооходоо өмнө хийсэн судалгааны материалуудад үндэслэхийн зэрэгцээ орон нутгийн мэргэжлийн хүмүүсийн зурагласны дагуу зураг дээр нарийвчлан тулгаж, баттай төлөөлж чадахуйц цэгийг сонгон авлаа. Түргэн уулын ДЦГ, Хан Хөхийн нурууны БЦГ-ын нутаг дэвсгэрт 2014 оны ОЗОТ, 2020 оны ОЗБ-ын хэмжилтийн дээж талбайн цэг хангалттай байсан тул хяналтын цэг шинээр авах шаардлагагүй. Харин 2, 4-р кластерт судалгааны цэг байхгүй тул шинээр цэг авсан болно.

Хүснэгт 34. Хяналтаар авсан болон сонгосон цэгийн үзүүлэлт

Дугаар		Солбицол	Хэсэг лэл	Ялгарал	Ойн үзүүлэлт	Төлөөлөх газар нутаг	Судалгаа хийсэн он	Төлөвлөсөн арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
Сум	цэг								
Кластер – 1. Увс аймаг Түргэн уулын ДЦГ									
1514	420	91.62413 50.04247	15	8	6Ш/80/ Д-18, Н-11, 4Ш/30/ д-12, н-8 2001 онд огтолсон. Р-0.4 Сэргэн ургалт бүлгээр ургасан. Бүлэг доторх өтгөрөл Р-0.7 130 настай шинэс ганц нэг үлдсэн.	1-р кластер буюу Түргэн сумын залуу болон дунд насны шинэсэн ойг төлөөлж чадна	2020	Арчилгааны огтлолтын тохируулах хэлбэрээр гүйцэтгэнэ.	Энэ огтлолтыг бүлэг дотор хийнэ. Залуу шинэсний тэжээлийн талбай нэмэгдэж, өсөлт сайжран дундаж диаметр 1.5см-ээр, дундаж өндөр 60см өснө
1514	433	91.53091 50.12226	7	12	6Ш/80/, Д-20, Н-11, 3Ш/30/, д-10, н-8, 1Ш/150/, д-38, н-15, Р-0.7, М-80м³/га		2020	Арчилгааны огтлолтын завсрын хэлбэрээр гүйцэтгэнэ.	Завсрын огтлолтыг зөв хийснээр модлогийн чанар дээшилж, дундаж диаметр 2-2.5см, дундаж өндөр 60-90 см өснө
1514	81	91.220581 49.92506	30	13	10Ш/60/, Д-14, Н-12, М-120м³/га 1980 онд огтолсон. 200 настай шинэс мод ганц нэг		2014		
1514	842	91.30571 49,911819	32	14	7Ш/110/, Д-24, Н-19, 3Ш/60/, д-12 н-12, М-180м³/га 200 настай шинэс мод ганц нэг		2014		
Кластер – 2. Ховд, Баян-Өлгий аймаг Булган гол Их Онгог, Мөнххайрхан уулын БЦГ									

205	5	91.171083 47.085111	7	8	10Ш/60/, Д-16, Н-9, Бонитет-5 Өтгөрөл-0.7, Нөөц-80м ³ /га Хөвд улалжит шинэсэн ой, сэргэн ургалт хангалттай 3000ш/га, налуу Х-20°, сөөгнөөс харгана, үхрийн нүд дунд зэрэг ургасан.	Булган голын ай савыг бүрдүүлэгч өндөр уулсын суга, жалга судаг бүрээс ундран гарах тунгалаг уст горхи булгууд Булган голоо тэжээдэг. Эдгээр уулсын ар хажуугийн 2400- 2500 метрт ойн захаар ургах залуу болон дунд насны шинэсэн ойг энэ 2 цэгийн ойн үзүүлэлт төлөөлнө. Баян- Өлгийн Булган, Ховдын Булган сумыг хамаарна.	Шинээр авсан цэг 2021	Арчилгааны огтлолтын сийрэгжүүлэх хэлбэрийг гүйцтэгнэ.	Модлогийн чанар дээшилж, дундаж диаметр 2-2.5см, дундаж өндөр 60-90 см өснө
205	6	91.32175 47.000017	9	6	10Ш/50/, Д-11, Н-11, Бонитет-4 Өтгөрөл-0.9, Нөөц-150м ³ /га хэв шинж ногоон хөвд, улалжит шинэсэн ой, сэргэн ургалт дунд 1000ш/га, налуу БХ-18°, сөөгнөөс харгана, үхрийн нүд дунд зэрэг ургасан.			Арчилгааны огтлолтын сийрэгжүүлэх хэлбэрийг хийнэ.	Модны ургалтын эрчим сайжирна. Дундаж диаметр 2см, өндөр 100см нэмэгдэнэ.
Кластер – 3. Увс аймаг Хан Хөхийн нурууны БЦГ									
1518	565	94.35698 49.38608	17	5	7Ш/70/, Д-22, Н-13, 2Ш/120/, д-34 н-17, М-150м ³ /га Р-0.7	Хан Хөхийн нурууны өтгөрөл сайтай дунд насны шинэс, залуу хушин ойг төлөөлүүлж сонгосон.	2020	Арчилгааны огтлолтын завсрын хэлбэрийг хийнэ.	Үүний үрд модлогийн чанар дээшилж, дундаж диаметр 2- 2.5см, дундаж өндөр 60-90 см өснө
1511	254 1	94.59375 49.455761	29	19	8Ш/160/, Д-30, Н-19, 2Ш/60/, д-12 н-8, М-160м ³ /га Р-0.7		2014	Арчилгааны огтлолтын завсрын хэлбэрийг дагалдах модонд хийнэ.	
1511	245	94.95679 49.39545	43	18	7Хш/60/, Д-20, Н-11, 3Ш/160/, д- 32 н-17, М-180м ³ /га Р-0.8		2020	Арчилгааны огтлолтын сийрэгжүүлэх хэлбэрийг	Хушин ойн тэжээлийн талбай нэмэгдэж ургалтын

								залуу хушинд хийнэ. Дээрээс сийрүүлэх зорилгоор хөгшин модыг авч болно	эрчим сайжрах нөхцөл бүрдэнэ. Модны таваарлаг чанар дээшилнэ.
Кластер – 4. Ховд аймаг Цамбагарав уулын БЦГ									
1615	8	91.361333 48.63050	Судалгааны хилээс гадна, Ховд голын шугуй	10Ул/80/, Д-41, Н-13, Бонитет-5 өтгөрөл-0.7, нөөц-110м³/га, хэв шинж үетэн алаг өвст, татмын улиасан ой, налуу БХ-1°, сөөг бургас сийрэг ургасан	Ховд голын дагуух Улиас болон бургасан шугуйг төлөөлнө	Шинээр авсан цэг 2021	-	-	
1610	16	91.432361 48.626194	Судалгааны хилээс гадна, Ховд голын шугуй	10Ул/80/, Д-46, Н-16, Бонитет-5 өтгөрөл-0.3, нөөц-60м³/га, хэв шинж үетэн алаг өвст, татмын улиасан ой, налуу БХ-1°, сөөг бургас хангалттай ургасан			Цагаан бургасын бутыг сийрүүлэх, хатсан унасан цэвэрлэх	Цагаан бургас залуужина	
1615	7	91.337194 48.668083	Сэжигтийн хавцал	Ойгүй газар		Шинээр авсан цэг 2021	Орон нутгийн экологийн байдлыг хамгаалах, нутгийн иргэдийг дэмжих		

Дугаарын тайлал: 205 – Баян-Өлгий аймаг Булган сум, 1511 – Увс аймаг Өндөрхангай сум, 1514 – Увс аймаг Түргэн сум, 1518 – Увс аймаг Цагаанхайрхан сум, 1610 – Ховд аймаг Мянгад сум, 1615 – Ховд аймаг Эрдэнэбүрэн сум

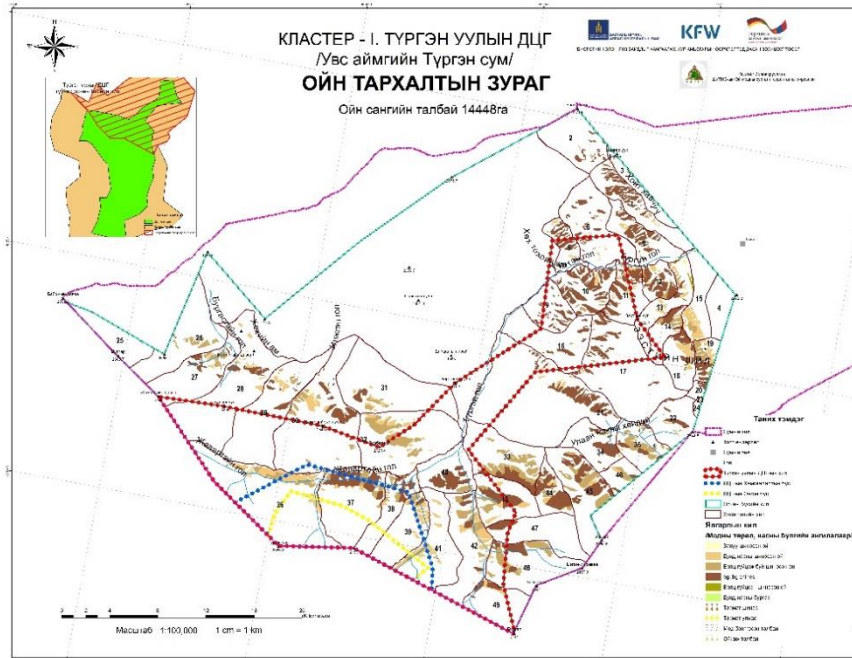
3.4. ОЙН ЭКОЛОГИ – ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНЭЛГЭЭ

Хүснэгт 35. Ойн экологи-Эдийн засгийн үнэлгээ

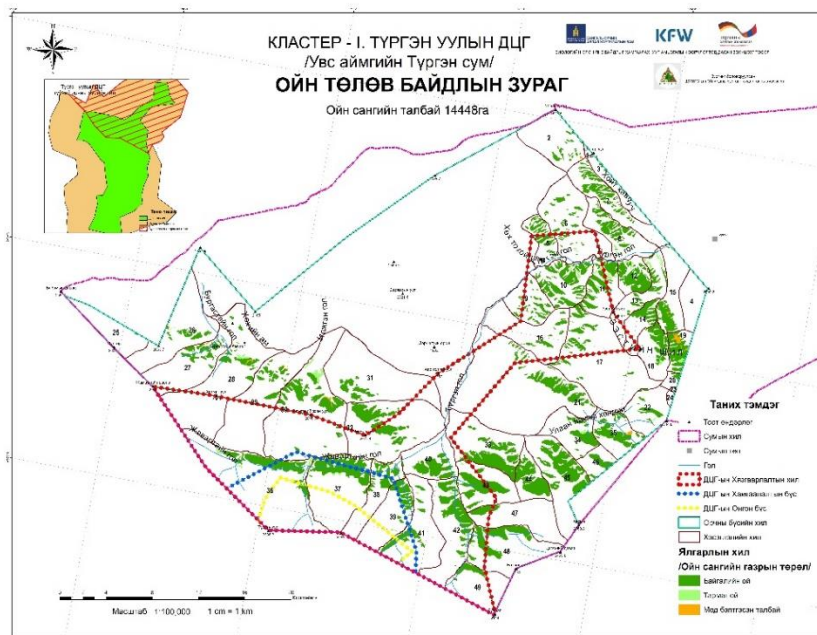
Кластер - I. Увс аймаг Түргэн сум, ТҮРГЭН УУЛЫН ДЦГ				Төлбөрийн муж: 1				
Үнэлгээний төрөл	Үнэлгээ хийх үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	Тоо хэмжээ	Нэгжийн үнэлгээ, төг		Нийт үнэлгээ, төг		Үнэлгээний нийт дүн
				шууд үр ашгийн үнэлгээ	шууд бус үр ашгийн үнэлгээ	шууд үр ашгийн үнэлгээ	шууд бус үр ашгийн үнэлгээ	
Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	шоометр	1483355	249,877	320,339	370,656,297,335	475,176,457,345	845,832,754,680
	Улиас	шоометр	1310	124352	159,418	162,901,120	208,837,580	371,738,700
	Бургас	шоометр	70	110274	141,370	7,719,180	9,895,900	17,615,080
Дүн			1484735	484503	621127	719,358,561,705	922,208,996,345	1,641,567,558,050
Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ	Шинэс	га	13655	33,983,181	43,566,383	464,040,336,555	594,898,959,865	1,058,939,296,420
	Улиас	га	27	11,168,182	14,317,591	301,540,914	386,574,957	688,115,871
	Бургас	га	5	7,179,545	9,204,165	35,897,725	46,020,825	81,918,550
Дүн			13687	52330908	67088139	464,377,775,194	595,331,555,647	1,059,709,330,841
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ	Тармаг ой	га	465	13,593,272	17,426,553	6,320,871,480	8,103,347,145	14,424,218,625
	Мод бэлтгэсэн талбай	га	111	9,062,182	11,617,702	1,005,902,202	1,289,564,922	2,295,467,124
Дүн			576	22,655,454	29,044,255	7,326,773,682	9,392,912,067	16,719,685,749
Шууд үр ашгийн үнэлгээ: Ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээ								
Шууд бус үр ашгийн үнэлгээ: Ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрсхүчлийн хийгшингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдол зэрэг экологийн ач холбогдлын үнэлгээ								

4. КЛАСТЕР НУТАГ ТУС БҮРИЙН ОЙН БҮРХЭВЧИЙН ЗУРАГ БОЛОН НЭН ХОВОР, ХОВОР, УНАГАН УРГАМЛЫН ТАРХАЛТЫН ЗУРАГЛАЛ

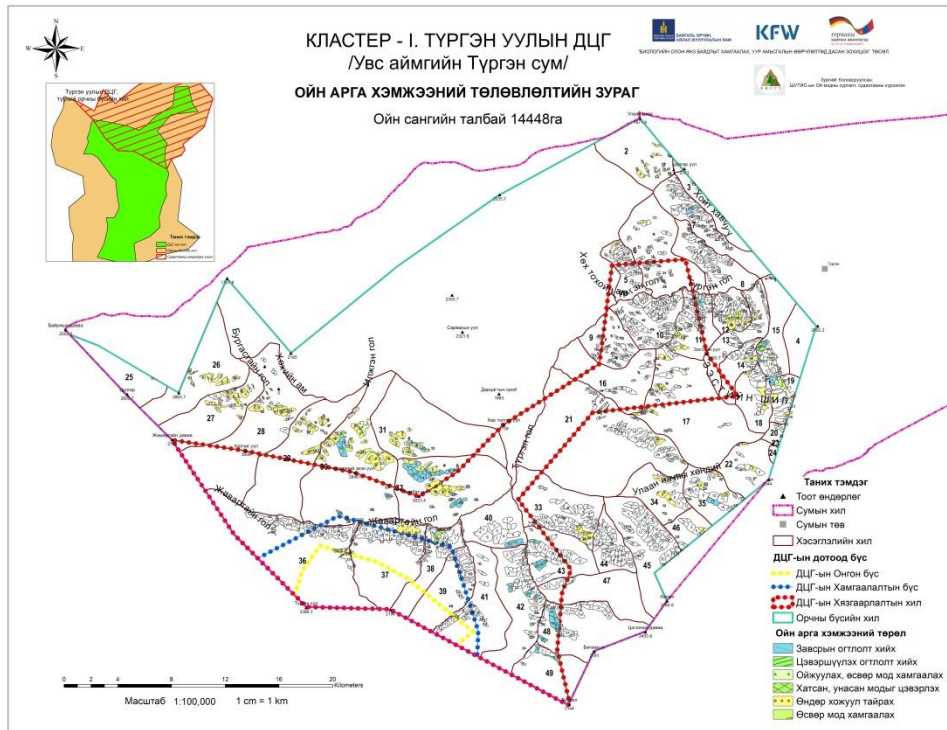
4.1. Кластер-I: Түргэн уулын ДЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг

Зураг 26. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн тархалт

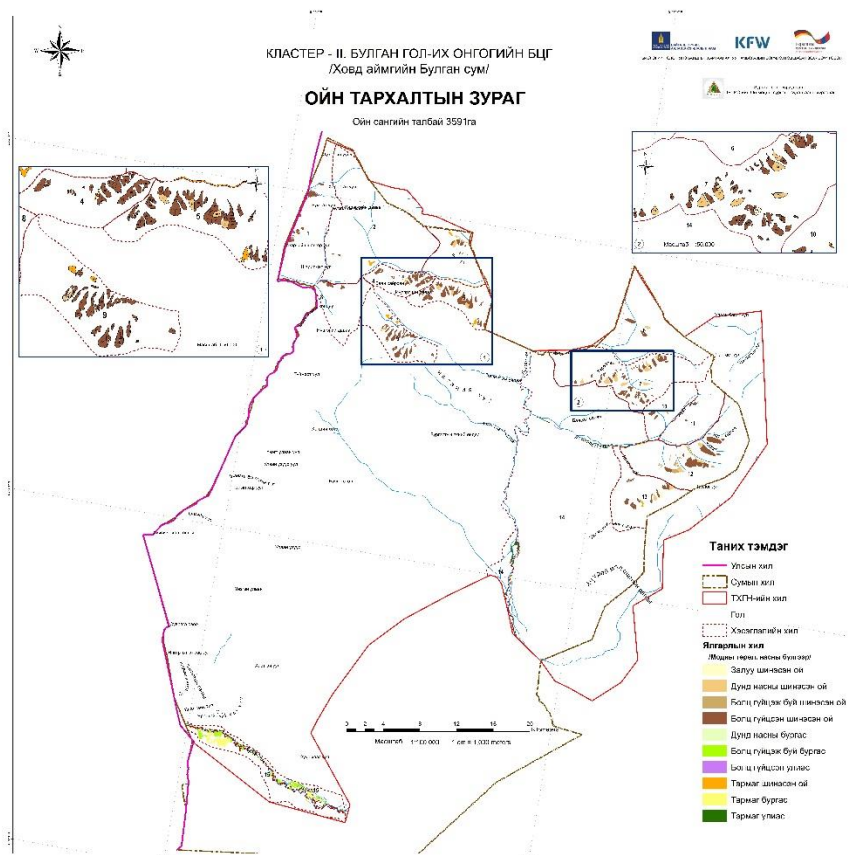

Зураг 27. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн төлөв байдал

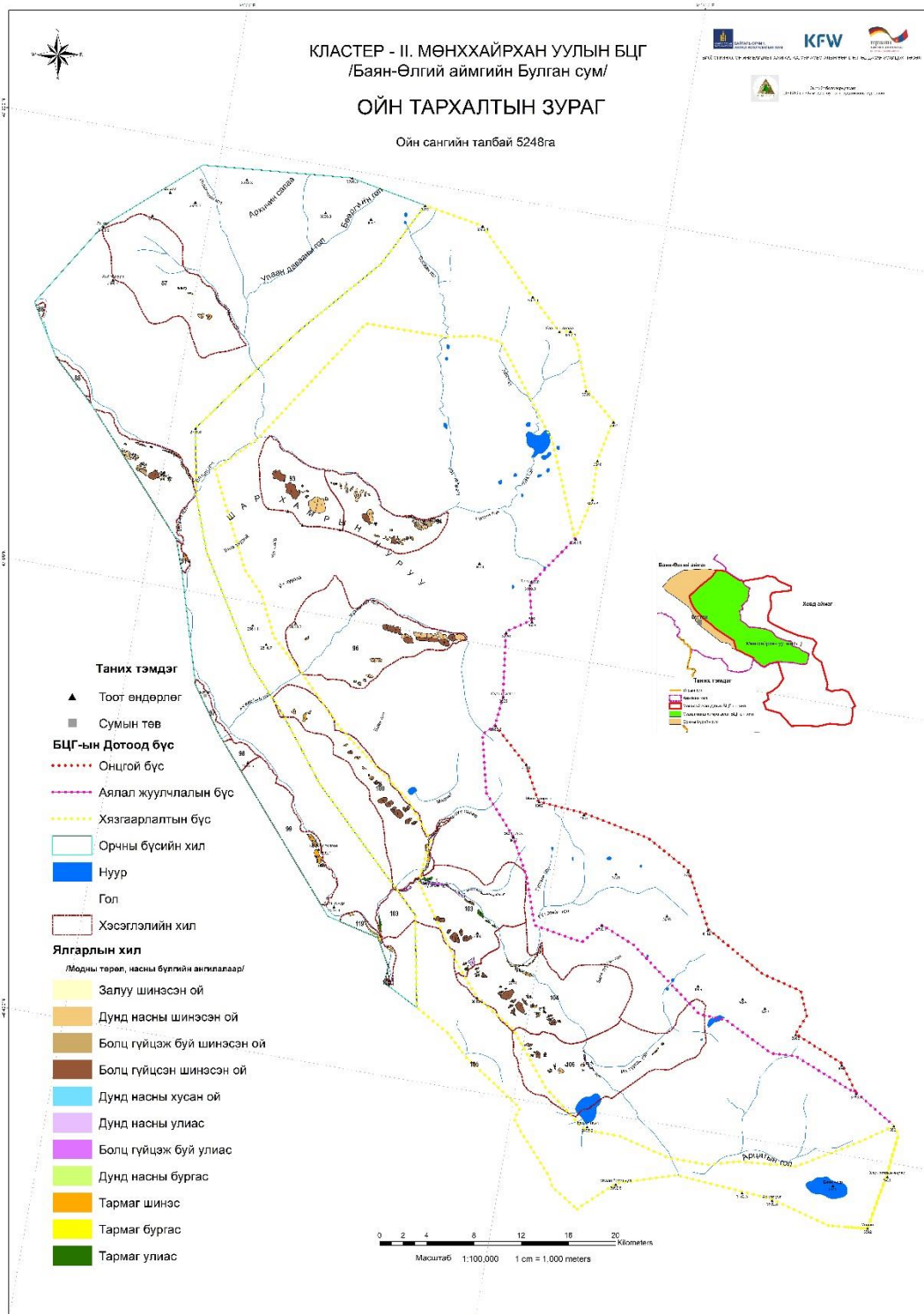
Зураг 28. Түргэн уулын ДЦГ: Ойн арга хэмжээний төлөвлөлт

4.2. Кластер-II Булган гол, Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг

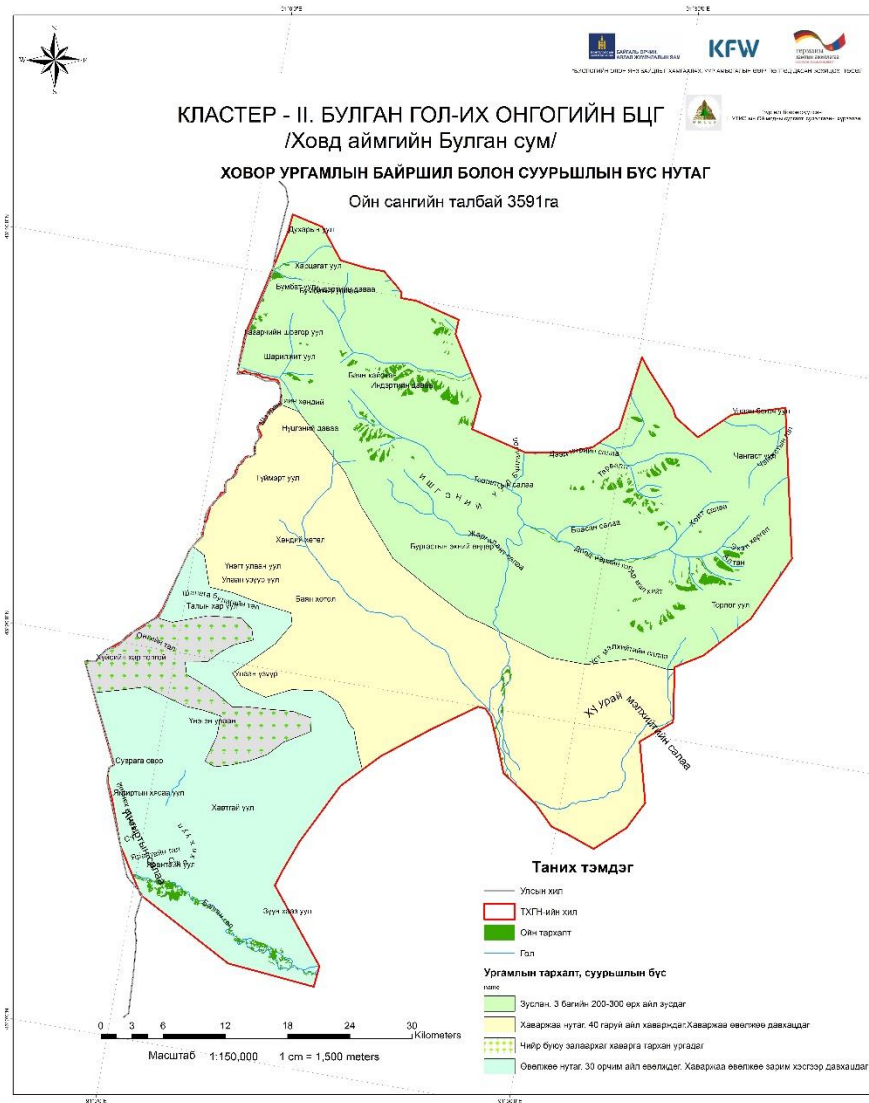

Зураг 29. Ойн тархалтын зураг (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)

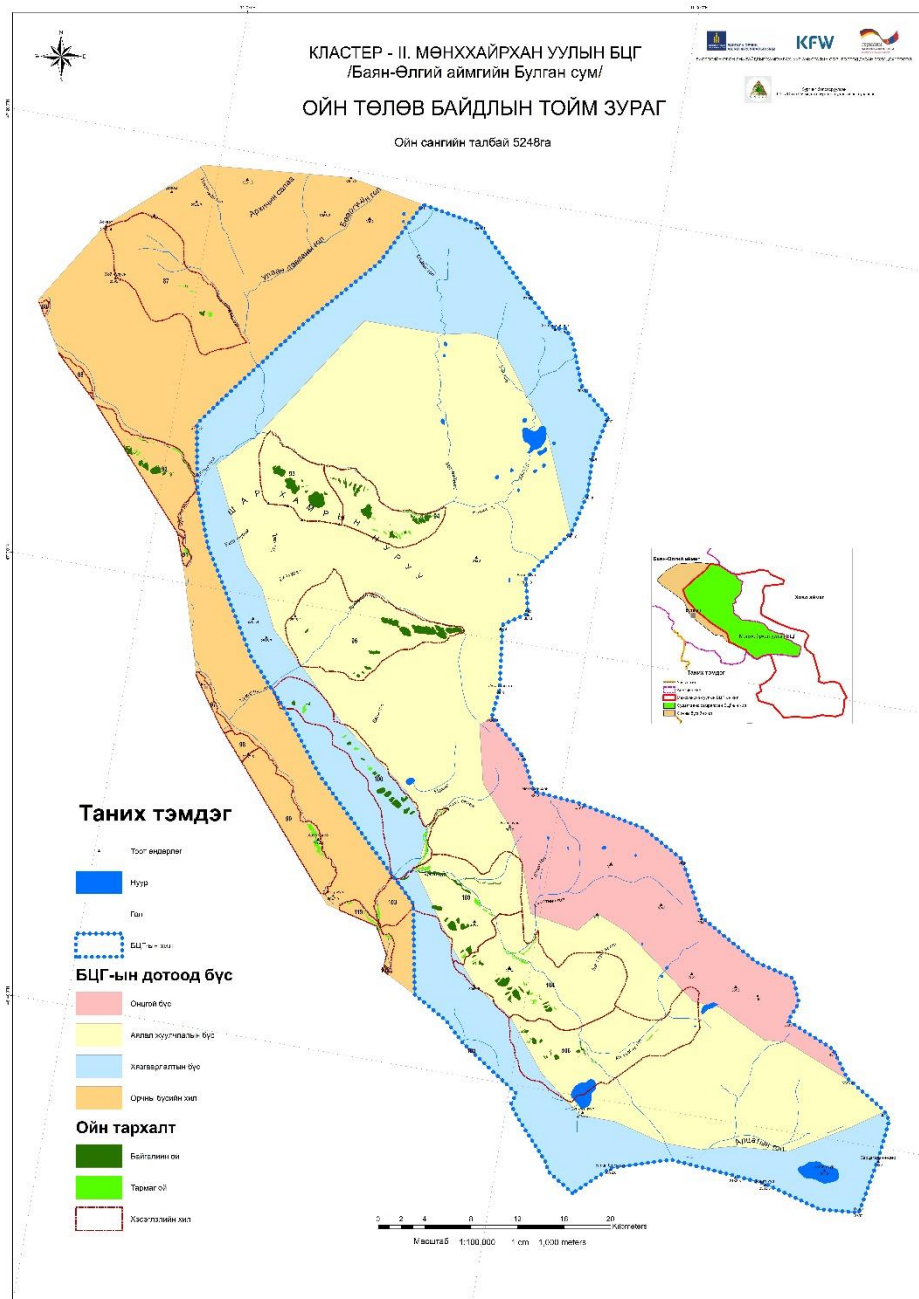

Зураг 30. Ойн тархалтын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)

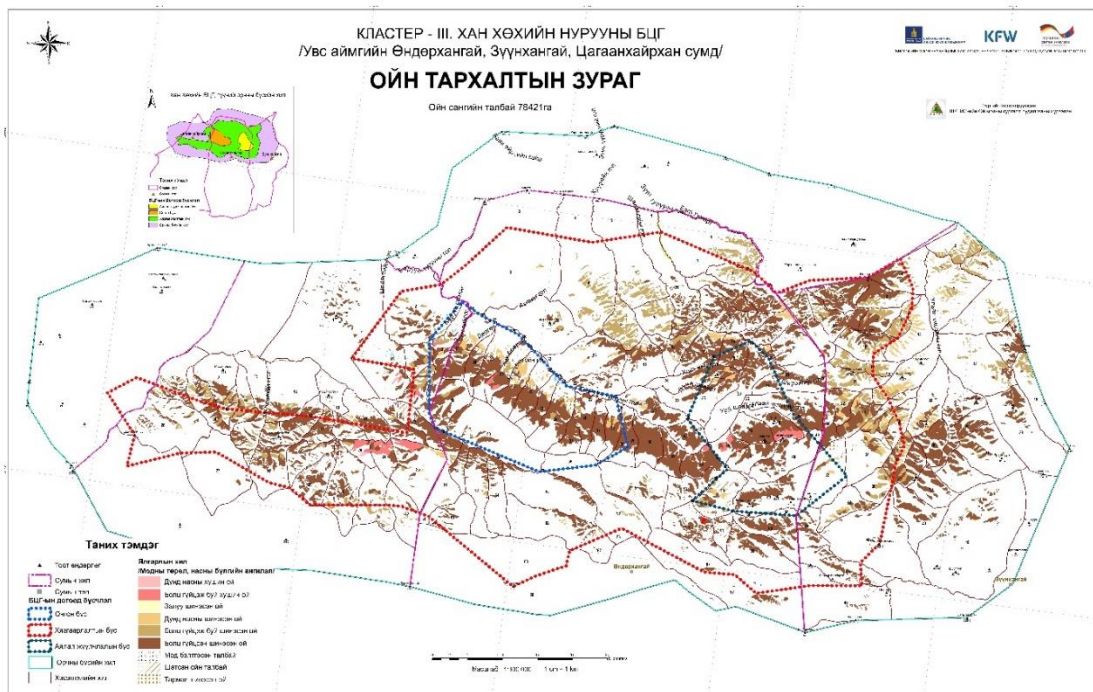

Зураг 31. Ховор ургамлын байршил болон суурьшлын бүс (Булган гол-Их Онгогийн БЦГ)

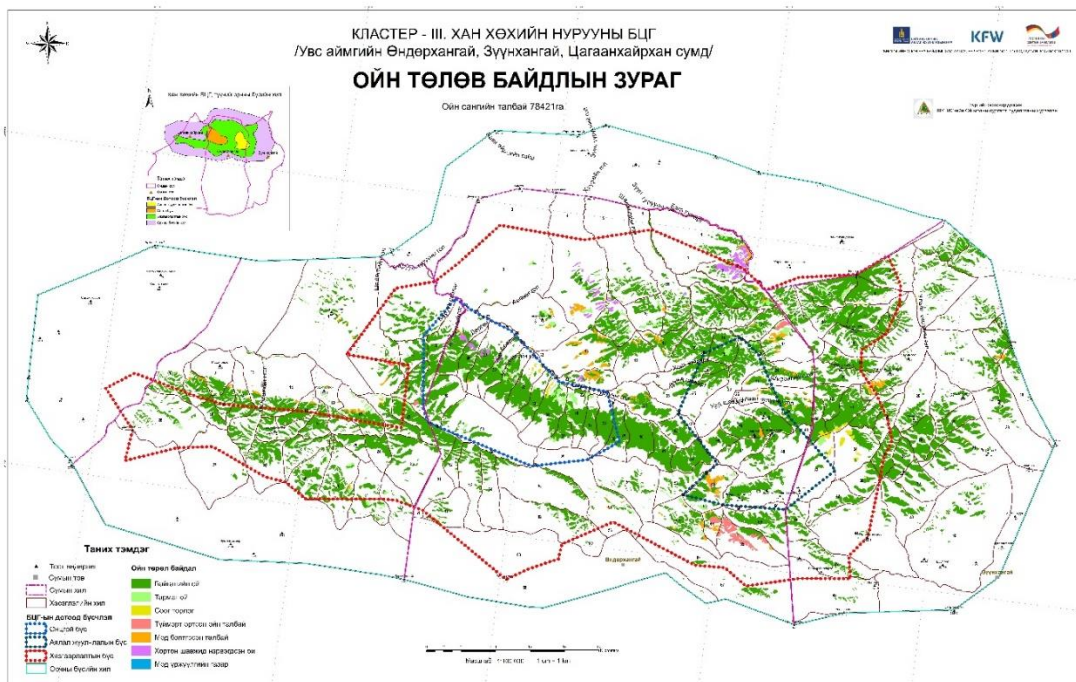

Зураг 32. Ойн төлөв байдлын зураг (Мөнххайрхан уулын БЦГ)

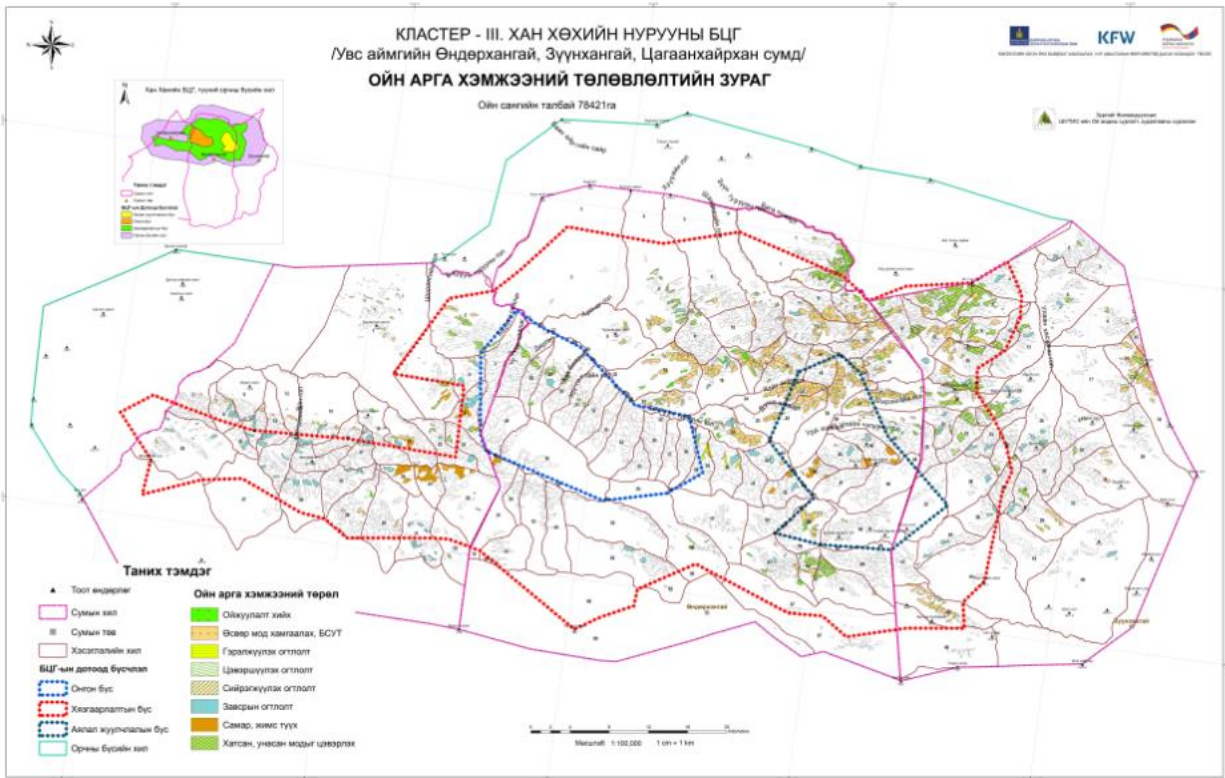
4.3. Кластер-III Хан Хөхий нурууны БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг

Зураг 33. Ойн тархалтын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)

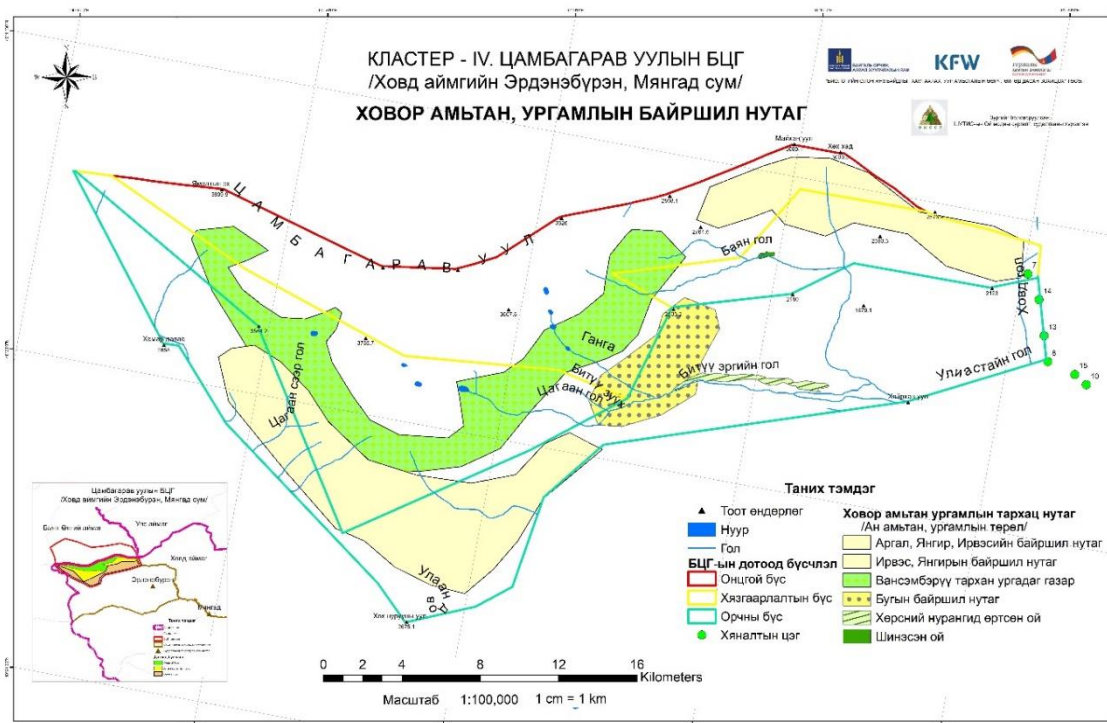

Зураг 34. Ойн төлөв байдлын зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)

Зураг 35. Ойн арга хэмжээний төлөвлөлтийн зураг (Хан Хөхий нурууны БЦГ)

4.4. Кластер-IV Цамбагарав уулын БЦГ-ын ойн бүрхэвчийн зураг

Зураг 36. Нэн ховор, ховор, унаган ургамлын тархалтын зураглал

Мөнх цаст Цамбагарав хайрханы ам, жалга, судаг бүрээс сэрүүн цэнгэг горхи булаг хоржигнон урсаж, олон нуур цөөрмийг үүсгэн, баян бүрд, төгөл ой ургах нөхцөл болно. Үүнийгээ дагаад ховор сонин ургамал урган, ан амьтан байрших таатай нөхцөл бүрдсэн. Гэтэл ой ургамал нь судалгаа хийгдээгүй. Бид аман зураглалаар 18 га шинэсэн ойг зурагт тэмдэглэж, 246 га баян бүрд хөрсний гулгалтанд сүйдсэнг зураглав.

5. КЛАСТЕР НУТГИЙН ТХГН-ИЙН ОРЧНИЙ БҮСИЙН СУМУУДИЙН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

5.1. УВС АЙМГИЙН ТҮРГЭН УУЛЫН СУМЫН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТАЛААР ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

Түргэн сум: Увс аймгийн баруун хойд хэсэгт Улаанбаатар хотоос 1370 км, Аймгийн төвөөс 32 км зайд байрладаг. Увс аймгийн Улаангом, Сагил, Давст, Бөхмөрөн, Ховд, Тариалан сумуудтай хиллэдэг. Түргэний уулсын ноён оргил Дэглий цагаанаас зүүн зүг Увс нуурын хөвөөний нам дор газар, өмнө талын Хөх нуураас хойд зүгт ачит нуур хүртэлх уулархаг болон хээр талын бүсийн 225 мянган га нутаг дэвсгэрийг эзлэн оршино. Сумын нийт нутгийн 1/3-ийг уулс эзэлдэг, мөнх цаст оргил, ян сарьдаг, өндөр уулын нуга, өндөр уулын хээр, уулын ой, уулын хээрийн бүсүүдтэй бөгөөд Түргэний уулс Монгол алтайн уулын системд багтах боловч харьцангуй хойд өргөрөгт байрлах учраас хур тунадас, чийг хангамж илүүтэй, ой болон нугархаг газар их талбайг эзэлдэг онцлогтой. Засаг захиргааны 3 багтай (Баянхайрхан, Аршаан, Эрдэнэхайрхан). Нийт газар нутгийн хэмжээ 225342 га. Сумын газар нутаг дээгүүр ОХУ-ын Хандгайтын чиглэлийн олон улсын чанартай авто зам дайран өнгөрдөг. Уг замаас сумын төв хүртэл 3 км сайжруулсан шороон замтай. Түргэний голд 128 м бетон гүүр тавигдсан. Багууд хоорондоо шороон замаар холбогддог.

Хүснэгт 36. Түргэн Сумын хүн ам болон малын тоо

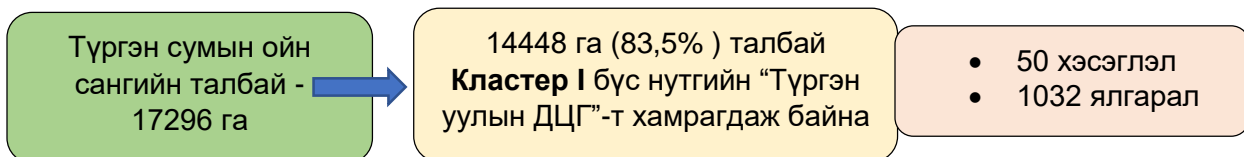
Аймгийн нэр	Сумын нэр	Өрхийн тоо	Хүн амын тоо	Малын тоо \төрлөөр\				
				Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
Увс	Түргэн	592	2079	358	4678	7889	78315	

5.2 ОЙН НӨӨЦ, ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ АШИГЛАЛТЫН ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

Кластер–I бүс нутгийн Түргэн уулын ДЦГ-т хамрагдах ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын талаар дүн шинжилгээ хийхийн тулд Увс аймгийн Түргэн сумын ойн төлөв байдал, ойн менежментэд тулгарч буй асуудлыг эрэмбэлэн тодорхойлж, ойн менежментийн оролцогч талуудын саналыг оролцооны аргаар тодорхойлов.

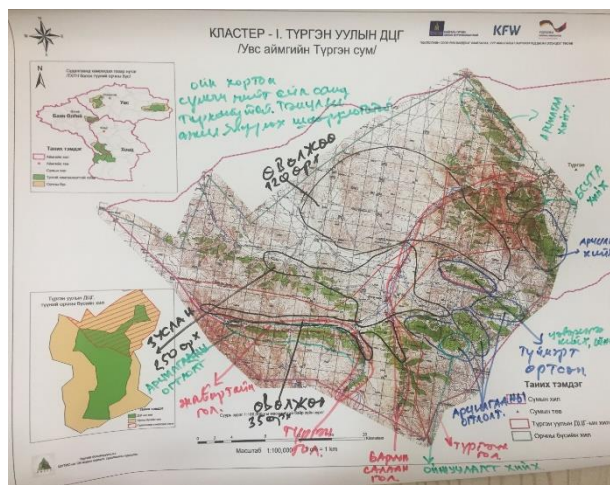

Зураг 37. Түргэн сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт

Хүснэгт 37. Кластер-I: ойн аж ахуйн арга хэмжээ

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га/м ³	Кластер I
1	Арчилгааны огтлолт	930
		21462
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	33
		990
3	Ойжуулалт	195
4	БСУ туслах	-
5	Самар түүх	-
6	Жимс түүх	-
7	Өндөр хожуулыг тайрах	2750
		2700
Кластер - I		3908
		25152

Зураг 38. Оролцооны аргаар зурагласан зураг

Дээрх хүснэгтэнд төлөвлөгдсөн ойн аж ахуйн арга хэмжээг шат дараатай авч хэрэгжүүлснээр ойн орчин, байгалийн ургалт сайжирч, модлогийн чанар дээшилнэ. Арчилгаа цэвэрлэгээний огтлолтоос гарах модыг авч ашиглах боломжтой. Судалгаанд хамрагдсан нийт нутгийн хэмжээгээр 3908 га ойгоос 25152 м³ нөөц бүхий модлог авч ашиглах боломжтой байна.

Хүснэгт 38. Кластер-I: Ойгоос олж байгаа орлого

Увс аймгийн Түргэн сум	
Сумын ойн анги	Сум дундын ойн ангитай (Түргэн, Сагил, Давст, Бөхмөрөн, Ховд, Улаангом, Тариалан)

	5 га мод үржүүлгийн газартай үүнээс 2 га хашаалсан, 2 хүлэмжтэй 3 хүн ажилладаг	
ОМБ	1	3 хүн ажилладаг
Нөхөрлөл	ойн нөхөрлөл - 2, байгаль хамгаалах чиглэлээр -3	1 нөхөрлөлд 12-15 өрх 500 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га - 200 га хариуцуулдаг	
Сумын татварын нийт орлого /төг/: 74,595,400 (2020 он)		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	-	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны төлбөр	-	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	1,735,180.00	
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	500-900 м ³	592 өрх (2-3 м ³)
Хэрэглээний мод	200-300 м ³	
Мужааны жижиг цех - байхгүй		

5.3 SWOT ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Кластер–I бүс нутгийн Түргэн уулын ДЦГ-ын орчны бүс нутагт хамрагдах Түргэн сумын ойн нөөц болон дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлад SWOT шинжилгээг орон нутгийн оролцогч талуудаас гаргасан саналыг тусгасан хувилбараар үзүүлэв.

Хүснэгт 39. SWOT шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> • Авч ашиглах модны нөөцтэй • Дэд бүтэц хөгжсөн • Аймагтай ойрхон зах зээлтэй • МҮГ –тай • Хадлангийн талбайн менежмент сайтай • Ойн сангийн ан амьтанд өгөх өвс, тэжээл нөөцөлдөг 	<ul style="list-style-type: none"> • Ой доройтолд орсон • ОМБ байхгүй • Жимс, самарын нөөц багатай • МҮГ-ын үйл ажиллагаа сул • Ойн аж ахуйн мэргэжилтэн хангалтгүй • Орчин үеийн тоног төхөөрөмж байхгүй • Зүсвэрийн хөрөө рамаас гарч байгаа үртсийг ашигладаггүй • Мэргэжил аргагүйн шаталсан сургалт хангалтгүй
Боломж	Эрсдэл
<ul style="list-style-type: none"> • Арчилгаа цэвэрлэгээний огтлолтоос гарах модыг авч ашиглах боломжтой • МҮГ-ын үйл ажиллагааг сайжруулах • Бүс нутгийн онцлогт тохирсон шилмүүс модны үрийн нөөц бүрдүүлж, ойжуулалтын ажлыг өргөн хүрээнд хийх 	<ul style="list-style-type: none"> • Арчилгааны огтлолт хийх нэрийдлээр модыг зүй бусаар огтлох • Хэрэгцээг харж сорчилж огтлох • Өтгөрлийг хэт багасгаснаар ойг доройтолдууруулах • Тендерээр ойн мэргэжилтэнгүй байгууллага эрхийг авах магадлалтай • Модны хулгай ихсэх эрсдэлтэй

ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛ:

- Мод үржүүлгийн 5 га газар байгаа боловч 2 га газрыг хашаалсан багаа үлдсэн 3 га газрыг хашаалах шаардлагатай
- Одоо 2 хүлэмжинд тарилт хийдэг. Нэмж 2-3 хүлэмж барих шаардлагатай
- Хүний нөөц мууттай. Сум дундын ой анги 3 хүнтэй ажиллаж байнаӨвлийн хүлэмж барих санал төслийн нэгжид хүргүүлсэн.
- Нэмээд 2-3 хүлэмж барих шаардлага байгаа. Орон нутагт ажлын байр шинээр бий болно.
- Сургалт зохион байгуулах хэрэгтэй байна.

5.4 КЛАСТЕР-I БҮС НУТГИЙН ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ, МОД, МОДЛОГ НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ ЗӨВЛӨМЖ

Хүснэгт 40. Хэрэгжүүлэх төслийн санал

1. КЛАСТЕР –I: БҮС НУТГИЙН ТХГН-Т ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭТЭЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ		
1.1. Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт явуулах машин, технологийн зүгшрүүлэлт, нутагшуулалтын туршилт, судалгааны төсөл		
Үе шат	Үр дүн	Ач холбогдол
<p>1.Ойд арчилгааны (сийрэгжүүлэх, завсрын, гэрэлжүүлэх, тохируулах) огтлолтын иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт судалгаа.</p> <p>2.Ойн цэвэрлэгээний иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт, судалгаа</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Шигүү ургасан зулзган, залуу ойд тохирсон арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт явуулах технологийн схем (карт)-ийг боловсруулна. • Энэхүү технологийн схемд нийцүүлэн технологийн ажилбарыг гүйцэтгэх машин, багаж хэрэгслийн судалгаа явуулж, зүгшрүүлэлт, туршилт судалгаа явуулж, машин багаж хэрэгслийн сонголт хийнэ. 	<p>Экологийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Шигүү ургаж буй модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ. - Ойн орчин эрүүлжиж, ойд хөнөөлт шавж, түймэр тархах эрчим буурна. <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тухайн ойн таваарлаг чанар дээшилнэ - Орчны бүсийн мод, модон материалын түүхий эдийн хангалт нэмэгдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ойн аж ахуйн арга хэмжээ явуулах зорилго, зорилтууд тодорхой болно. - Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолтын сургалт, судалгаа явуулах бодит орчин бүрдэнэ.
1.2. Ойн өндөр хожуул огтлолтын машин, технологийн зүгшрүүлэлт, нутагшуулалтын туршилт, судалгааны төсөл		
Өндөр хожуул огтлолтын иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт судалгаа	<ul style="list-style-type: none"> • Өндөр хожуулын огтлолт явуулах технологийн схем (карт)-ийг боловсруулна. • Технологийн схемд нийцүүлэн технологийн ажилбарыг гүйцэтгэх машин, багаж хэрэгслийн судалгаа явуулж, зүгшрүүлэлт, туршилт судалгаа явуулж, машин багаж хэрэгслийн сонголт хийнэ. 	<p>Экологийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өндөр хожуулыг авснаар модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ. - Ойн орчин эрүүлжинэ <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Орчны бүсийн иргэдийн түлшний модны хэрэгцээний хангалт нэмэгдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ОМБ-ын техник технологи сайжирна
1.3. Бүс нутгийн онцлогт тохируулж мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл		

<p>Бортогонд тарьц,суулгац ургуулах механикжсан технологийг нэвтрүүлэх</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Шилмүүст модны тарьцыг уламжлалт технологийн дагуу хүлэмжинд үрээр тариалж нэг настай тарьц ургуулж • Хоёр болон түүнээс дээш настай тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгаж, ургуулах ажлыг механикжуулах технологийн судалгаа 	<ul style="list-style-type: none"> - Тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгах технологи хөгжүүлснээр ойжуулалтын ажлын улирлын хамаарлыг багасна - Суулгацын амьдралтын хувь дээшилнэ - Нэгж талбайгаас ургуулж авах тарьцны тоо олон болно - Шилмүүст модны үрийг бортогонд тарьж ургуулах болон тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгах технологи хөгжүүлснээр мод үржүүлгийн ажилчдын ажлын байрны нөхцөл эрс сайжирна
<p>2. КЛАСТЕР –I: БҮС НУТГИЙН ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ</p>		
<p>2.1. Сургалт, сурталчилгааны ажлыг төрөлжсөн хэлбэрээр зохион байгуулах төсөл</p>		
<p>1. Ойн анги, ОМБ болон ойн нөхрлөлүүдэд зориулсан чадавхжуулах сургалт 2. Орчны бүсийн иргэд, малчидад зориулсан мэдлэг, мэдээлэл өгөх сургалт 3. Хүүхэд, залуучуудад зориулсан экологийн боловсрол олгох сургалт</p>	<p>1-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • мэргэжил аргагүйн сургалт • шинэ техник технологи, инновацийн туршлага судлуулах • газарзүйн мэдээллийн сангийн талаар <p>2, 3-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ТХГН-ийн тухай хууль, журам • Биологийн олон янз байдлыг хамгаалахын ач холбогдол • Уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаар 	<ul style="list-style-type: none"> - Ойн анги, ОМБ-ын хүний нөөцийн чадавхи сайжирна - Ойн нөхөрлөлүүд ойн нөөцийг хамгаалах менежментийг зөв зохион байгуулна - Модыг оновчтой ашиглах талаар орчны бүсэд амьдарч буй иргэдийн мэдлэг, ухамсар дээшилнэ. - ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа иргэд хооронд гардаг зөрчил багасна. - Байгаль хамгаалах ажилд оролцох оролцоо нэмэгдэнэ - Залуу үе байгаль орчинтой зөв харьцах - Байгаль орчны чиглэлээр мэргэжил сонгох сонирхол нэмэгдэнэ
<p>3. КЛАСТЕР –I: БҮС НУТГИЙН НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ</p>		
<p>3.1. Модлог био түлш үйлдвэрлэх технологийн төсөл</p>		
<p>Доройтсон ойн үхмэл мод болон зүсмэлийн үйлдвэрийн үлдэц модоор шахмал биотүлш үйлдвэрлэх</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Модлог био түлш үйлдвэрлэх технологийг боловсруулан үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх 	<p>Доройтсон ойн үхмэл модны нөөцийг үйлдвэрлэл-эдийн засгийн эргэлтэд оруулан биотүлш үйлдвэрлэн Клатер-III бүс нутгийн болон баруун бүсийн ойн нөөц багатай сумуудын түлшний хэрэгцээнд хэрэглэж хэвшүүлэх өндөр ач холбогдолтой</p>

5.2. КЛАСТЕР- II БҮС НУТГИЙН ТХГҮ-ИЙН ОРЧНИЙ БҮСИЙН СУМУУДЫН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

5.2.1. ХОВД АЙМГИЙН БУЛГАН, БАЯН-ӨЛГИЙ АЙМГИЙН БУЛГАН СУМЫН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТАЛААР ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

Ховд аймгийн Булган сум (Булган гол – Их Онгогийн БЦГ): Улаанбаатар хотоос 1855 км, Аймгийн төвөөс 387км зайд байрладаг. Монгол Улсын баруун хязгаар, баруун талаараа БНХАУ, хойд талаараа Баян-Өлгий аймгийн Булган сум, зүүн ба өмнөд талаараа Ховд аймгийн Үенч сумтай хиллэдэг. Хилийн 2 боомттой. Монгол Алтайн нурууны зүүн хэсэг говь, хангай хосолсон үзэсгэлэнт байгальтай ховор, нэн ховор ан амьтан, ургамалтай. Ярант боомт нь сумын төвөөс 45 км-т байдаг бөгөөд байнгын ажиллагаатай, Байтаг боомт сумаас 130 км-т улирлын чанартай ажилладаг. Далайн түвшнээс дээш 1172-3501м өргөгдсөн. Булган голын хөндий нь тэгш тал намгархаг голын сав газар болно. Сумын нутаг дэвсгэр нь Монгол Алтайн нуруу, уул, гүвээ толгод бүхий тал хээр, голын сав, мал аж ахуй болон газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой. Засаг захиргааны таван багтай, 2460 өрх 9807 хүн амтай Монгол улсын тэргүүний сум.

Баян-Өлгий аймгийн Булган сум (Мөнххайрхан уулын БЦГ): Баян-Өлгий аймгийн өмнө хэсэгт Улаанбаатар хотоос 2000 км, аймгийнхаа төвөөс 300 км зайд байрладаг. Баян-Өлгий аймгийн хамгийн урд захад хойноос урагш сунаж тогтсон байрлалтай, баруун талаараа 150 км БНХАУ-тай хиллэдэг, урд хэсгээрээ Ховд аймгийн Булган, Үенч, зүүн талаараа Мөнххайрхан, зүүн хойд талаараа Дуут, хойд талаараа өөрийн аймгийн Дэлүүн сумтай тус тус хиллэдэг. Далайн түвшнээс дээш 1500-4362 өргөгдсөн. Физик газар зүйн хувьд Алтай нурууны ноёлох өндөрлөг Мөнххайрханы баруун талын өндөр уулын бүсэд оршдог. Нийт газар нутгийн хэмжээ 497700 га. Булган гол нь сумын хойт хилээс эх авч олон жижиг голуудаар тэжээгдэн нутгийн дундуур 130 км урсч Ховд аймгийн Булган сумын нутагруу нэвтэрч урсдаг. Усалгаатай газар тариалан эрхлэх боломжтой.

Хүснэгт 41. Сумын хүн ам болон малын тоо

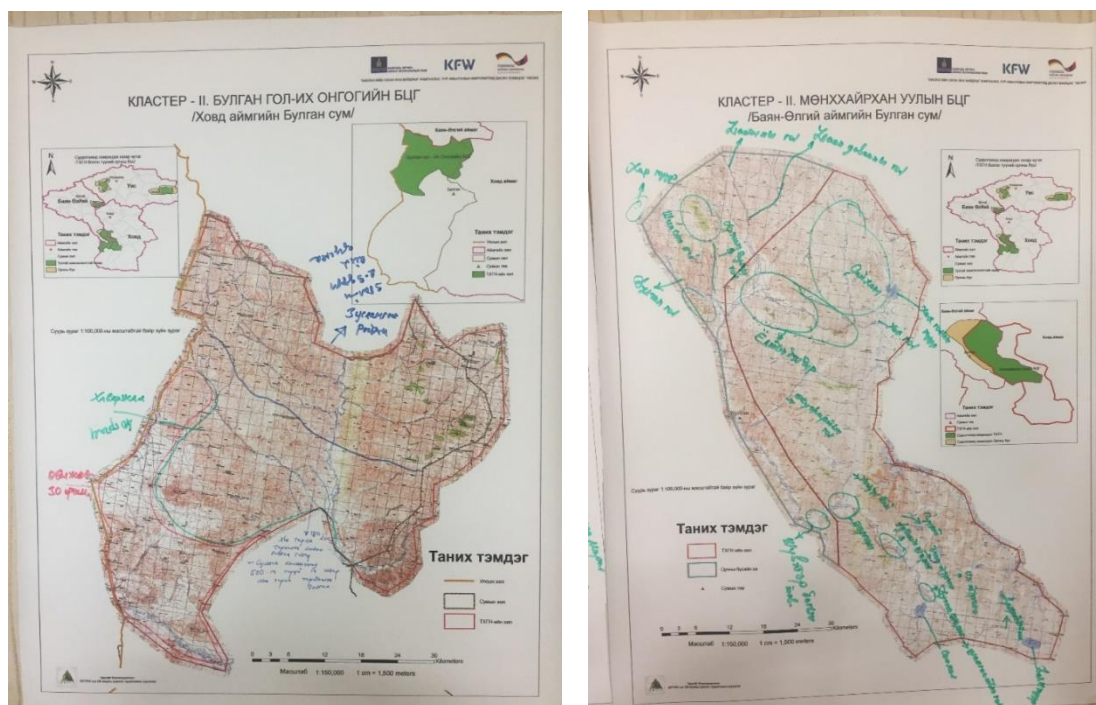
Аймгийн нэр	Сумын нэр	Өрхийн тоо	Хүн амын тоо	Малын тоо \төрлөөр\				
				Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
Ховд	Булган	2460	9807	2331	13245	36792	66724	195561
Баян-Өлгий	Булган	1298	5686	592	7501	13053	26022	84420

5.2.2. ОЙН НӨӨЦ, ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ АШИГЛАЛТЫН ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

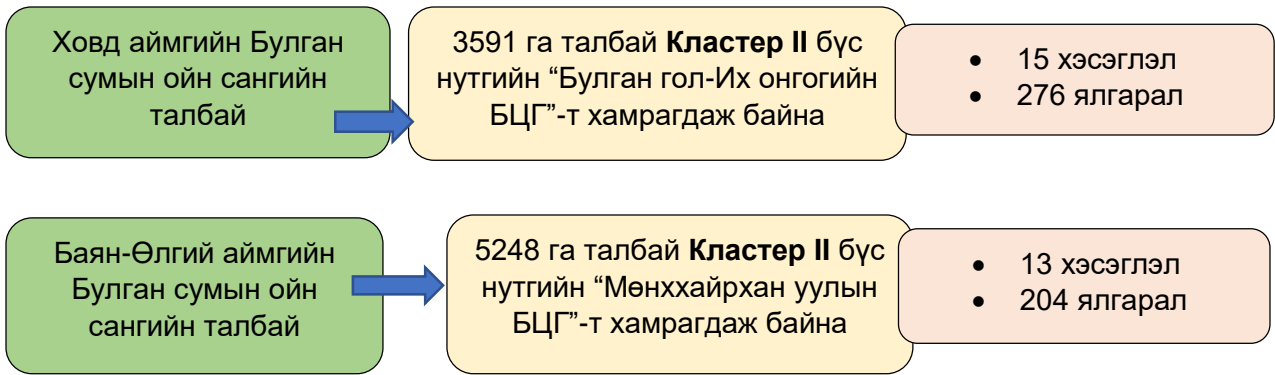
Кластер-II бүс нутгийн Булган гол – Их Онгогийн БЦГ –ын орчны бүсийн Ховд аймгийн Булган, Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын орчны бүсийн Баян-Өлгий аймгийн Булган сумуудын ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын талаар дүн шинжилгээ хийхийн тулд ойн төлөв байдал, ойн менежментэд тулгарч буй асуудлыг эрэмбэлэн тодорхойлж, ойн менежментийн ороцогч талуудын саналыг оролцооны аргаар тодорхойлж авсан.

Зураг 39. Баян-Өлгий аймгийн Булган, Ховд аймгийн Булган сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт

Зураг 40. Оролцооны аргаар зурагласан зураг

Зураг 41. Шигүү ургасан залуу ой болон ойн захгаар тэлж ургаж байгаа зулзган модыг мал идсэн байдал

Зураг 42. Нарийн шургаагийг байшин барих, хашааны шон хийхэд ашигласан байдал

Зураг 43. Түлшинд хэрэглэдэг хатсан, унасан мод, мөчир гишүү

Зураг 44. Таримал жимсний плантаци

Хүснэгт 42. Класер-II: ойн аж ахуйн арга хэмжээ

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га	Кластер II
1	Арчилгааны огтлолт	935
		13684
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	-
		-
3	Ойжуулалт	81
4	БСУ туслах	-
5	Самар түүх	-
6	Жимс түүх	-
7	Өндөр хожуулыг тайрах	-
Кластерийн дүн		1016
		13684

Хүснэгт 42-д төлөвлөгдсөн ойн аж ахуйн арга хэмжээг шат дараатай авч хэрэгжүүлснээр ойн орчин, байгалийн сэргэн ургалт сайжирч, модлогийн чанар дээшилнэ. Арчилгааны огтлолтоос гарах модыг авч ашиглах боломжтой. Судалгаанд хамрагдсан нийт нутгийн хэмжээгээр 1016 га ойгоос 13684 м³ нөөц бүхий модлог авч ашиглах боломжтой байна.

Хүснэгт 43. Ойгоос олж байгаа орлого

Ховд аймгийн Булган сум		
Сумын ойн анги	Байхгүй (.....	
ОМБ	Байхгүй	
Нөхөрлөл		
	Эзэмшлийн талбай,	
Сумын татварын нийт орлого /төг/:		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр		
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны		
Ойн нөөц ашигласны төлбөр		
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	2460 өрх (2-3 м ³)	
Хэрэгцээний мод	-	
Мужааны жижиг цех	Байхгүй	
Баян-Өлгий аймгийн Булган сум		
Сумын ойн анги	Байхгүй (.....	
ОМБ	Байхгүй	
Нөхөрлөл	8 (байгаль хамгаалах чиглэлээр)	288 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га -	
Сумын татварын нийт орлого /төг/: 178.000.000		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр		
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны		
Ойн нөөц ашигласны төлбөр		
3.793.000		
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	2460 өрх (2 - 3 м ³)	200 м ³
Хэрэгцээний мод	-	
Мужааны жижиг цех	Байхгүй	

5.2.3. SWOT ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Кластер – II бүс нутагийн Булган гол – Их Онгогийн БЦГ, Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын орчны бүс нутагт хамрагдах Ховдын Булган, Баян-Өлгийн Булган сумдын ойн нөөц болон ойн дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлад SWOT шинжилгээг орон нутгийн оролцогч талуудаас гаргасан саналыг тусгасан хувилбараар үзүүлэв.

Хүснэгт 44. SWOT шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> Ойн нөөц багатай учраас ойн түмэр, хортон шавжний хөнөөл багатай. 	<ul style="list-style-type: none"> Алслагдмал Ойн нөөц бага

<ul style="list-style-type: none"> • Доройтсон ойн нөөц байхгүй • Ойгоос хамаарал багатай амьдардаг • Ойн бус материал ашиглаж сурсан (чулуугууар хашаа, хороо барьдаг) • Аргал, хөрзөн, нүүрс түлдэг • Голын цагаан бургасны нөөцтэй • Цагаан бургасаар гэрийн мод хийдэг туршлагатай, уламжилж ирсэн • Нутгийн иргэд жимс, жимсгэний аж ахуй эрхлэж, орлогын эх үүсвэр болгодог туршлагатай • Хөрс ургамал ургах таатай нөхцөлтэй, ургамал ургах хугацаа урт 	<ul style="list-style-type: none"> • Модон бүтээгдэхүүний хэрэгцээгээ 100 хувь бусад аймгуудаас хангадаг • Ойн арчилгааны огтлолт хийдэггүй, ой нь маш шигүү, чанар муутай • Ойн менежмент, ойн аж ахуйн чиглэлээр ажиллах мэргэшсэн боловсон хүчин цөөхөн • Мал ойн захаар их бэлчээрэлдэг нөхцлөөс шалтгаалан ойн байгалийн тэлж ургах боломж муутай • Модыг тармилжуулах, нөхөн сэргээх туршлага муутай • Ойн дагалт баялагийн нөөц байтай • Ховор ургамлын нэр төрөл олонч нөөц багатай
<p>Боломж</p>	<p>Эрсдэл аюул</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Арчилгааны огтлолыг үе шаттайгаар хийснээр модны өсөлт, ойн экологийн байдал сайжирах, • Арчилгаанаас гарсан нарийн модыг хашаа, саравч, түлшинд ашиглах, • МҮГ байгуулан цагаан бургас болон бүс нутагт тохирсон модны төрөл зүйлийг тармилжуулах, ойжуулах • Голын татмын цагаан бургасыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тайрч, огтлолт хийх, • Цагаан бургасыг тарималжуулах замаар гэрийн мод хийдэг уламжлалыг сэргээх, хөгжүүлэх • Жимс, жимсгэнэ, хүнсний ногооний талбайг салхи, элсний нүүдлээс хамгаалах зорилгоор цагаан бургасаар хамгаалалтын зурвас байгуулах 	<ul style="list-style-type: none"> • Ойд арчилгааны огтлолт хийдэггүйгээс ойн экологийн ач холбогдол буурна • Арчилгааны огтлолтоос гарах модыг авч ашиглаж чаддаггүй • Ойн мэргэжлийн байгууллага байдаггүй • “Бор хог” нэрээр авч ашигласнаар цагаан бургасны нөөц багасаж байгаа • Голын цагаан бургасыг авч ашиглахыг хориглосноос гэр хийдэг уламжлал алдагдах • Ховор ургамлын нөөц багатай учраас түүж ашиглавал устах аюултай

➤ **ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД**

- Мөнхайрхан уулын хамгаалалтын захиргаа өнгөрсөн жилүүдэд арчилгааны огтлолт хийлгүүлэх саналаа БОАЖЯ-д хүргүүлдэг боловч төлөвлөгөөнд тусгуулж чаддаггүй
- Зуслангийн газар гэдэг нэртэй ойд хүчтэй салхинд унасан шинэс мод их байдаг авч ашиглаж чаддаггүй
- Түлшний гол эх үүсвэр нүүрс, аргал юм. Нутгийн иргэд гал асаах нүүрс түлэхийн өмнө “бор хог” гэж нэрлэдэг хуурай, унасан бургасыг түлшинд ашигладаг байсан. Гэвч Булган голыг хамгаалалтанд авснаар “бор хог” гэж нэрлэдэг хуурай, унасан бургасыг авч чадахаа больсон. Энэ байдал сумын иргэд, цагдаа, нарын хооронд зөрчил их үүсдэг.

- Орчны бүсэд малчид өвөлжөө, хаваржааны газраа өмчилж авах талаар ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаанд хүсэлт их гаргадаг
- Орчны бүсэд амьдардаг иргэд ТХГН-ын тухай хууль, журмын талаар ойлголт багатай
- Нутгийг иргэд хязгаарлалтын бүс болон орчны бүсэд хадлангийн талбай тор ихээр татсан
- ТХГН-ын хамгаалалтын үйл ажиллагаа орон нутгийн зарим үйл ажиллагаатай зөрчилддөг

➤ **ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛ:**

- Булган голын цагаан бургасыг хамгаалах, өсгөх зорилгоор цагаан бургасны мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл
- Булган голын хатсан, унасан бургас болох “бор хог”-ыг авч зүй зохистой авч ашиглах
- Зуслангийн газар гэдэг нэртэй ойд хүчтэй салхинд унасан шинэс модыг сумын зорилтот бүлгийн өрхд (75 дээш настай, эмзэг бүлгийн өрх) түлшний модны зориулалтаар бэлдэх
- Жимс, хүнсий ногоо тариайлдаг талбайг салхинаас хамгаалах зорилгоор цагаан бургасаар хамгаалалтын зурвас байгуулах
- Сайн чанарын жимсний сортууд авахад дэмжих
- Цүнхэл нуур орчим “Мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл” хэрэгжүүлэх. Орон нутгаас хашааны тор авах санхүүжилтийг шийдэж өгсөн. Сумын төвөөс 80 км, 30 га газар.
- Хогийг дахин боловсруулах цех, үйлдвэр барих мод орлох материал хийх
- “Нуман тамагт” хоршоо 3.5 га газар 2013 оноос чацарганы үржүүлэг байгуулсан. Одоогоор жилд 6-7 тн чацарган хураадаг. Хадгалах хүндрэлтэй. Өтгөрүүлсэн шүүс гаргах цех байгуулах төслийг дэмжих
- Хязгаарлалтын бүс болон орчны бүсэд хадлангийн талбай тор татаж тусгаарлахыг буулгах арга хэмжээ

5.2.4. КЛАСТЕР-II БҮС НУТГИЙН ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ, МОД, МОДЛОГ НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ ЗӨВЛӨМЖ

Хүснэгт 45. Хэрэгжүүлэх төслийн санал

1. КЛАСТЕР –II БҮС НУТГИЙН ТХГН-Т ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭТЭЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ		
1.1 Ойд арчилгааны огтлолт явуулах машин, технологийн зүгшрүүлэлт, нутагшуулалтын туршилт, судалгааны төсөл		
Үе шат	Үр дүн	Ач холбогдол
1-р үе шат: Зулзан ойд гэрэлжүүлэх, тохируулах огтлолтын иж бүрэн машин,	<ul style="list-style-type: none"> • Кластер–II бүс нутгийн ТХГН-т ойн ургалтын онцлог нөхцөлд ургасан 	Экологийн ач холбогдол нь: <ul style="list-style-type: none"> - Шигүү ургаж буй модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ.

<p>технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт судалгаа.</p> <p>2-р үе шат: Ойд арчилгааны сийрэгжүүлэх болон завсрын огтлолтын иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт, судалгаа</p>	<p>зулзган, залуу ойд тохирсон арчилгааны огтлолт явуулах технологийн схем (карт)-ийг боловсруулна.</p> <ul style="list-style-type: none"> Энэхүү технологийн схемд нийцүүлэн технологийн ажилбарыг гүйцэтгэх машин, багаж хэрэгслийн судалгаа явуулж, зүгшрүүлэлт, туршилт судалгаа явуулж, машин багаж хэрэгслийн сонголт хийнэ. 	<ul style="list-style-type: none"> - Шигүү ургаж буй модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ. <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тухайн ойн товарлаг чанар дээшилнэ - Орчны бүсийн мод, модон материалын түүхий эдийн хангалт нэмэгдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Модыг оновчтой ашиглах талаар орчны бүсэд амьдарч буй иргэдийн мэдлэг, ухамсар дээшилнэ. - Ойн аж ахуйн арга хэмжээ явуулах зорилго, зорилтууд тодорхой болно. - Ойн аричлгааны огтлолтын сургалт, судалгаа явуулах бодит орчин бүрдэнэ.
<p>1.2 Мод үржүүлгийн плантаци байгуулах төсөл</p>		
<p>2. КЛАСТЕР –II БҮС НУТГИЙН ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ</p>		
<p>2.1 Булган голын цагаан бургасыг хамгаалах, өсгөх зорилгоор цагаан бургасны мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл</p>		
<p>2.2. Сургалт, сурталчилгааны ажлыг төрөлжсөн хэлбэрээр зохион байгуулах төсөл</p>		

	<p>3 Ойн анги, ОМБ болон ойн нөхөрлөлүүдэд зориулсан чадавхжуулах сургалт</p> <p>4 Орчны бүсийн иргэд, малчидад зориулсан мэдлэг, мэдээлэл өгөх сургалт</p> <p>5 Хүүхэд, залуучуудад зориулсан экологийн боловсрол олгох сургалт</p>	<p>1-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • мэргэжил аргагүйн сургалт • шинэ техник технологи, инновацийн туршлага судлуулах • газарзүйн мэдээллийн сангийн талаар <p>2, 3-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ТХГН-ийн тухай хууль, журам • Биологийн олон янз байдлыг хамгаалахын ач холбогдол • Уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаар 	<ul style="list-style-type: none"> - Ойн анги, ОМБ-ын хүний нөөцийн чадавхи сайжирна - Ойн нөхөрлөлүүд ойн нөөцийг хамгаалах менежментийг зөв зохион байгуулна - Модыг оновчтой ашиглах талаар орчны бүсэд амьдарч буй иргэдийн мэдлэг, ухамсар дээшилнэ. - ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа иргэд хооронд гардаг зөрчил багасна. - Байгаль хамгаалах ажилд оролцох оролцоо нэмэгдэнэ - Залуу үе байгаль орчинтой зөв харьцах - Байгаль орчны чиглэлээр мэргэжил сонгох сонирхол нэмэгдэнэ
	<p>2.3. Таримал жимс, жимсгэний өтгөрүүлсэн шүүс гарган авах цехийн төсөл</p>		
	<p>3. КЛАСТЕР –II БҮС НУТГИЙН НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ</p>		

5.3. КЛАСТЕР-III БҮС НУТГИЙН ТХГН-ЫН ОРЧНЫ БҮСИЙН СУМУУДЫН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

5.3.1. УВС АЙМГИЙН ӨНДӨРХАНГАЙ, ЗҮҮНХАНГАЙ, ЦАГААНХАЙРХАН СУМДЫН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТАЛААР ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

Өндөрхангай сум: Өндөрхангай сум нь хойд талаараа Баруунтуруун сумтай 51.8 км, зүүн талаараа Зүүнхангай сумтай 96.5 км, баруун талаараа Цагаанхайрхан сумтай 98.8 км, өмнөд талаараа Завхан аймгийн Сантмаргаз сумтай 45.8 км, Ургамал сумтай 4.4 км-ээр тус тус хиллэнэ. Сумын нутаг нь д.т.дээш дунджаар 2000 метрийн өндөрт орших бөгөөд нийт талбайн хэмжээ 470647 га юм. Улаанбаатар хотоос 1130 км, аймгийн төвөөс 286 км зайтай оршино. 5 багтайгаас Цалуу, Жаргалант, Цэцэрлэг багуудын нутагт тус БЦГ нь хамрагддаг. Сумын нутгийн төв хэсгээр Хан-Хөхийн нурууны гол өндөрлөгүүд оршино. Тус сум нь 865 өрх, 3219 хүн амтайгаас 61 хувийг хөдөлмөрийн насны хүн, 0-18 насны хүүхэд 36 хувийг эзэлдэг. Өндөрхангай сум нь хүн амын нягтшил нь 0,7 байна.

Зүүнхангай сум: Хан Хөхийн нурууны зүүн төгсгөлийн хэсэгт байрладаг. Баруун талаараа Өндөрхангай сум, хойд талаараа Баруунтуруун сум, зүүн талаараа Завхан аймгийн Тэс, Баянхайрхан, Сонгино сумдтай, өмнө талаасаа Завхан аймгийн Сантмаргац сумтай тус тус хил залган оршдог. Нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээ 2,6 мянга км². Улаанбаатар хотоос 1080 км зайд, Увс аймгийн төв Улаангом хотоос 360 км зайд оршдог. Нийт 640 өрх, 2353 хүн амтай. 1905 оны газар хөдлөлтийн ул мөр болох Ханхөхий-Булнайн хагарал Зүүнхангай сумын нутгийг таллан хуваадаг. Хойд хэсгээрээ ой уулархаг, өмнөд хэсгээрээ талархаг газрын гадаргатай. Тус сумын 39 хувь нь Хан Хөхийн нурууны БЦГ-т хамрагддаг.

Цагаанхайрхан сум: Улаанбаатар хотоос 1190 км, аймгийн төвөөс 226 км зайтай оршдог. 4 багтай бөгөөд тэдгээрээс 1, 2, 3-р багийн нутаг тус БЦГ-ын нутаг дэвсгэрт харьяалагддаг. Нийт 2094 хүн амтай. Газар нутгийн хэмжээ нь 399,4 мянган га талбайг хамрах бөгөөд Хяргас, Зүүнговь, Баруунтуруун, Өндөрхангай, Завхан сумдтай болон Завхан аймгийн Ургамал сумтай хиллэнэ. Тус сумын 9 хувь нь БЦГ-т хамрагддаг.

Хан Хөхий нурууны БЦГ –ын орчны бүсийн бүх сумууд баруун бүсийн эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдсон. Хөдөөгийн малчид 100 хувь нарны жижиг оврын цахилгаан эх үүсгүүртэй. Байгалын Цогцолборт газарт хамрагдах сумдад дэд бүтэц харьцангуй сайн хөгжсөн, аймгийн төвтэй шууд хатуу хучилттай замаар холбогдоогүй ч Өндөрхангай, Зүүнхангай, Цагаанхайрхан сумын нутгаар Улаангом Тосонцэнгэлийг холбосон зам дайран өнгөрдөг. Хан Хөхий нуруу нь Хангайн нурууны баруун талын бие даасан томоохон салбар уулс юм. газрутаг дэвсгэрийн ихэнх нь 2600 – 2800 метр өргөгдсөн уулархаг тогтолцоотой, ой модоор хучигдсан,

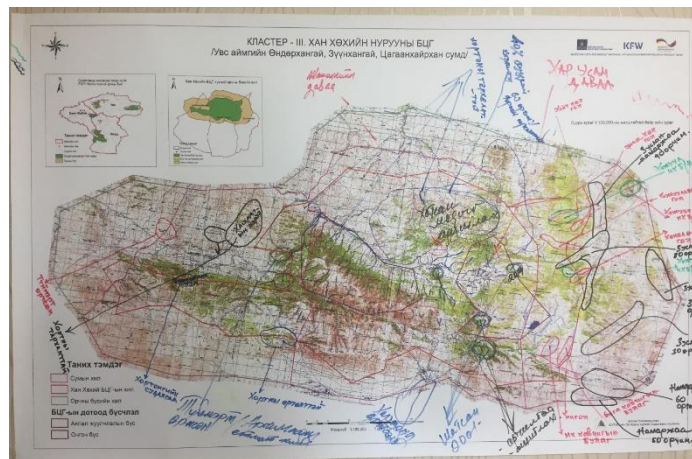
уулс хоорондын хөндийгөөр тэгш талархаг гадаргатай. Өндөрхангай, Зүүнхангай, Цагаанхайрхан сумдын нутагт газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй. Малын бэлчээр сайтай тул мал аж ахуй эрхлэхэд тохиромжтой.

Хүснэгт 46. Сумын хүн ам болон малын тоо

Аймгийн нэр	Сумын нэр	Өрхийн тоо	Хүн амын тоо	Малын тоо \төрлөөр\				
				Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
Увс	Өндөрхангай	865	3219	403	12771	15631	113451	105046
	Зүүнхангай	640	2353	157	11306	11552	95687	67284
	Цагаанхайрхан	557	950	422	7154	6341	80216	91096

5.3.2. КЛАСТЕР-III. ОЙН НӨӨЦ, ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ АШИГЛАЛТЫН ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

Кластер–III бүс нутгийн Хан Хөхий нурууны БЦГ-ын орчны бүсийн Увс аймгийн Өндөрхангай, Зүүнхангай, Цагаанхайрхан сумуудын ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын талаар дүн шинжилгээ хийхийн тулд ойн төлөв байдал, ойн менежментэд тулгарч буй асуудлыг эрэмбэлэн тодорхойлж, ойн менежментийн оролцогч талуудын саналыг оролцооны аргаар тодорхойлж авсан.

Зураг 45. Оролцооны аргаар зураглал хийж буй байдал

Увс аймгийн Зүүнхангай, Өндөрхангай, Цагаанхайрхан сумын ойн сангийн талбайн

78421 га талбай Кластер –III бүс нутгийн “Хан Хөхий нурууны БЦГ”-т хамрагдаж байна

- 196 хэсэглэл
- 4994 ялгарал

Хүснэгт 47. Кластер-III: ойн аж ахуйн арга хэмжээ

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га	Кластер III
	Арчилгааны огтлолт	2696
		45935
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	4447
		132053
3	Ойжуулалт	1957
4	БСУ туслах	1123
5	Самар түүх	1170
6	Жимс түүх	1199
7	Өндөр хожуулыг тайрах	8419
		8400
Кластерийн дүн		21021
		186388

Дээрх хүснэгтэнд төлөвлөгдсөн ойн аж ахуйн арга хэмжээг шат дараатай авч хэрэгжүүлснээр ойн орчин, байгалийн сэргэн ургалт сайжирч, модлогийн чанар дээшилнэ. Арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолтоос гарах модыг авч ашиглах боломжтой. Судалгаанд хамрагдсан нийт нутгийн хэмжээгээр 21021 га ойгоос 186388 м³ нөөц бүхий модлог авч ашиглах боломжтой байна.

Зураг 46. Зүсвэрийн хөрөө рамаас гарсан үртэс, зоргодсыг хог дээр хаяхаар ачааны машинд ачсан байдал

Хүснэгт 48. Ойгоос олж байгаа орлого

Увс аймгийн Өндөрхангай сум		
Сумын ойн анги	Сум дундын ойн ангитай (Цагаанхайрхан, Баруунтуруун, Зүүнхангай, Өндөрхангай)	
ОМБ	1 (10 хүн)	
Нөхөрлөл	Ойн нөхөрлөл - 5	45 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га - 3365 га хариуцуулдаг	
Сумын татварын нийт орлого /төг/: 2020, 2021,		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	-	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны	-	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	/26,142,040.00/, /55,000.000/	
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	865 өрх (8 м ³)	3200 м ³ Дарц, гишүү- 600 м ³
Хэрэглээний мод	1600 м ³	
Мужааны жижиг цех	Байхгүй	
Хөрөөө рам	5 (20 хүн ажиллагаг)	
Увс аймгийн Зүүнхангай сум		
Сумын ойн анги	Байхгүй (Өндөрхангай сум дундын ойн анги хариуцдаг)	
ОМБ	1	15 хүн ажилладаг
Нөхөрлөл	2	40 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га – 165 га хариуцуулдаг	
Сумын татварын нийт орлого /төг/: 2020 он, 2021 он		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	-	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны	-	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	(10,315,500.00) (18,798,275.00)	
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	641 өрх (8 м ³)	1800 м ³
Хэрэглээний мод	500 м ³	
Мужааны жижиг цех - 1	3 хүн ажилдаг Сумын дотоод хэрэгцээний гэр ахуйн тавилга хийдэг	
Увс аймгийн Цагаан хайрхан сум 2020 он, 2021 он		
Сумын ойн анги	Байхгүй (Өндөрхангайн сум дундын ойн анги хариуцдаг)	
ОМБ	1	15 хүн
Нөхөрлөл	3	42 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га - 2820 га хариуцуулдаг	
Сумын татварын нийт орлого /төг/: 2020 он, 2021 он		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	-	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны	-	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	(6.393,937.67), (22,336,190.00)	
Модны хэрэгцээ		

Түлшний модны хэрэгцээ	550 өрх	1350м ³ мод бэлтгэнэ
Хэрэглээний мод	620 м ³	
Мужааны жижиг цех - 1	Сумын дотоод хэрэгцээний гэр ахуйн тавилга хийдэг.	

5.3.3. SWOT ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Кластер- III бүс нутгийн Хан Хөхий нурууны БЦГ –ын орчны бүсд хамрагдах сумдын ойн нөөц болон дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлад SWOT шинжилгээг орон нутгийн оролцогч талуудаас гаргасан саналыг тусгасан хувилбараар үзүүлэв.

Хүснэгт 49. SWOT шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> • Ойн нөөцтэй • Хуш модны тархалт ихтэй • ТХГН-ийн хамгаалалтын захиргаа, орон нутаг ойн нөөцөө хамгаалахад ихээхэн анхаардаг • ТХГН-ын орчны бүсийн ойн сангийн мэдээлэл болон ойн зохион байгуулалт хийгдсэн • Ойн аж ахуйн болон мод боловсруулах чиглэлийн мэргэжилтэнтэй • Дэд бүтэц хөгжсөн • Ахуйн хэрэглээний модон тавилга хийдэг цехтэй • Гэр ахуйн тавилга хийдэг цех ЖДҮ-ээс зээл аваад орон нутгаас дэмжээд тогтвортой үйл ажиллагаа явуулдаг болсон зах зээлээ дагаад хэрэглэгчидтэй болсон • Зүсвэрийн хөрөө рам ажилладаг • Үхрийн нүд, гүзээлзгэнэ, аньс, чонын элэг зэрэг жимсний нөөц ихтэй • Хэрэглээний зориулалтаар -500 м³ • Түлшний зориулалтаар -700 м³ • Бүс нутгийн онцлогт тохирсон МҮГ байгуулах саналыг орон нутгаас дэмжиж байгаа • Орчны бүсийн сумуудын ороцогч талууд орчин үеийн технологи нэвтрүүлж үхмэл модны нөөцөө ашиглах хүсэл зорилготой 	<ul style="list-style-type: none"> • Ойн нөөцийн модны таваарлаг чанар муудсан • Байгалийн сэргэн ургалт маш шигүү • Завхан аймгийн хил, залгаа сумууд нь ойн нөөц муутай сумууд байдаг учраас хууль бусаар мод бэлтгэдэг • Мэдээлэл, өгөгдөл нийцэл муу • Мод бэлтгэлийн үйлдвэр байх үед хавтгайруулан огтолсон газар нилэнхүүдээ хатсан хожуулууд ихтэй • Хожуул болон унасан, босоо хатсан модыг ашиглаж чаддаггүй • Одоо хэрэглэж байгаа техникээр хүрч, авах боломжтой таваарлаг чанар өндөртэй моднуудыг аваад дууссан • ОМБ-ын Техник, технологи хоцрогдсон. • Орчны бүсэд байгалийн зарим ургамлыг эмчилгээний болон ахуйн хэрэглээний зориулалтаар ашигладаг боловч зах зээл дээр борлуулж өрхийн оролгыг нэмэгдүүлэх туршлага байдаггүй. • Жимсний нөөцтэй боловч боловсруулах цех байдаггүй учраас ахуйн хэрэгцээний зориулалтаар түүдэг. • Модны мөчир гишүүг түлшинд хэрэглэдэггүй, авч ашигладаггүй • Хөрөө рамаас гардаг үртэс, зомголыг хог дээр хаядаг • Самарын нөөц багатай үйлдэрийн зориулалтаар түүдэггүй • Жимсний нөөц ихтэй боловч боловсруулах цех байхгүй учраас орон

	<p>нутгийн иргэд өрхийн хэрэгцээнд түүж иддэг.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ойн дагалт баялагаас орлого олохдоо муу, туршлага байхгүй • Иргэдийн экологийн мэдлэг боловсрол дутмаг (хууль эрх зүй)
Боломж	Эрсдэл аюул
<ul style="list-style-type: none"> • Орон нутгийн засаг захиргаа, ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа, ойн анги, ойн мэргэжлийн байгууллага, нөхөрлөлүүд илүү ихийг хийх зорилт, төлөвлөгөөтэй • Хожуул, мөчрийг авч ашиглдаг технологи, тоног төхөөрөмжийг орон нутагт нэвтрүүлж түлшинд ашиглах, • Авсан хожуулын оронд тарьц суулаж ойжуулах нөхөн сэргээх ажлыг эрчимжүүлэх • МҮГ-ыг бүсчлсэн хэлбэрээр чадавхийг бэхжүүлэх • Орон нутгийн түлшний хэрэгцээг 10-20 жил хангах хожуулын нөөц бий • Байгалийн жимс боловсруулах цех байвал нутгийн иргэд ойгоос түүгээд өгөөд байх бүрэн боломжтой. тодорхой орлого олох боломжтой. • Зүсмэлийн рамаас гарч байгаа үртэсийг шахмал түлш хийж ашиглах • Доройтсон ойн үхмэл модыг ашиглах, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх • Тоног төхөөрөмжийг нийлүүлэх, сургалт семинар явуулах хэрэгцээ шаардлаг маш их хэрэгтэй байна. 	<ul style="list-style-type: none"> • Хүний хүчин зүлээс гадна байгалийн хүчин зүйл (ойн түймэр, хортон) ойн нөөцийг их доройтуулах аюултай • Орчны бүсийн суманд ойн хортон маш их тархалттай • Малын бэлчээрлэлт ойн санг байгалийн аясаар тэлж ургах нөцлийг бууруулах аюултай • Малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад тохируулахгүй бол ойн сан доройтох эрсдэл үүсэх • Унасан, хатсан модыг авч ашиглах ажлыг эрчимжүүлэхгүй бол түймрийн эрсдлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна • Одоо ашиглаж байгаа техник /хөрөө, сүх, машин/ хожуулыг авах боломжгүй учраас нутгийн иргэд ногоон мод унагах, бэлтгэх аюултай • ТХГН –ыг хамгаалахад хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаатай холбоотойгоор хамгаалалтын захиргаа, орон нутгийн захиргаа болон иргэдийн хооронд зөрчил гарах

➤ **ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД**

- Орчны бүсийн ойн эко систем болон биологийн төрөл зүйлд нүүрлэж буй аюул, занал нь хүний буруу үйл ажиллагаа болон байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөнөөс шалтгаалж байна.
- Ойн нөөцийг хамгаалах, нөхөн сэргээхэд зарим төрлийн саад бэрхшээл учирдаг. Үүнд, хууль бус ан агнуур, ойн түймэр, ойн хортон шавжийн тархалт, хууль бус мод бэлтгэл гэх мэт
- Дээрх зөрчлүүдээс шалтгаалан ой доройтол, хомсдол бий болж, ойн экологийн төлөв байдал өөрчлөгдөх, булаг шандын эх ширгэх, ургамлын нөмрөг сийрэгжих, зүйлийн бүрдэл хомсдох, ан амьтан дайжих, агнуурын нөөц илт багасах зэрэг аюул эрсдэл байна

- Мод бэлтгэл болон боловсруулах технологи хоцрогдсон байдал нь үхмэл мод, хожуулын их хэмжээний нөөцийг авч ашиглаж чадахгүй улмаар ногоон мод унагах сөрөг байдлыг бий болгож байна.
- Зэргэлдээ аймгийн сумууд ойн нөөц багатай учраас хууль бус мод бэлтгэл орчны бүсэд тодорхой хэмжээгээр байсаар байна.
- Орчны бүсийн ард иргэдийн гол хэрэгцээ түлшний мод бөгөөд дулааны алдагдал ихтэй зуух, пийшин ашиглаж эрчим хүчний хэмнэлт муутай гэр, байшинд амьдардаг хэв маяг өөрчлөгдөөгүй
- Ойн аж ахуйн арга хэмжээ хангалтгүй байгаагаас ойн байгалийн сэргэн ургалт шигүү болж модны таваарлаг чанар болон ойн экологийн үзүүлэлт буурах

➤ **ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛ:**

- Доройтсон ойн үхмэл модны нөөцийг ашиглах технологи нэвтрүүлэх зайлашгүй шаардлагатай
- ОМБ-ын тоног, төхөөрөмжийг сайжруулах ялангуяа ойн аж ахуйн арга хэмжээ (арчилгааны огтлол хийх) явуулахад шаардлагатай машин механизар шинэчлэл хийхэд дэмжлэг үзүүлэх
- Хожуул, унанги, үхмэл мод, мөчир гишүү боловсруулах ЖДҮ-ийг орон нутагт хөгжүүлэх
- Бүс нутгийн онцлогт тохирсон МҮГ-ыг хөгжүүлэх
- Ойн түймэр, хулгайн ан бусад зөрчлийн талаар түргэн шуурхай мэдээлэл хүргэхэд зайлашгүй шаардлагатай тоног төхөөрөмж байдаггүй. Тухайлбал, дуран, байр зүй тодорхойлох багаж, байгаль хамгаалагчидад бие хамгаалах хэрэгсэл гм зайлашгүй хэрэгцээтэй зүйлүүдээр хангахад дэмжлэг үлзүүлэх
- Тодорхой байршилүүдэд дрон, камержуулах зэрэг орчин үеийн технологиудийг нэвтрүүлж хяналтыг сайжруулахад төсөл хэрэгжүүлэх
- Орчны бүсэд амьдарч байгаа иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх, амьжиргааг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн хууль тогтоомжид нийцсэн арга хэмжээг дэмжин хэрэгжүүлэх.

5.3.4 КЛАСТЕР-III БҮС НУТГИЙН ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ, МОД, МОДЛОГ НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ ЗӨВЛӨМЖ

Хүснэгт 49. Хэрэгжүүлэх төслийн санал

1. КЛАСТЕР –III БҮС НУТГИЙН ТХГН-Т ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭТЭЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ		
1.1. Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт явуулах машин, технологийн зүгшрүүлэлт, нутагшуулалтын туршилт, судалгааны төсөл		
Үе шат	Үр дүн	Ач холбогдол
<p>1.Ойд арчилгааны (сийрэгжүүлэх, завсрын, гэрэлжүүлэх, тохируулах) огтлолтын иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт судалгаа.</p> <p>2.Ойн цэвэрлэгээний иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт, судалгаа</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Шигүү ургасан зулзган, залуу ойд тохирсон арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт явуулах технологийн схем (карт)-ийг боловсруулна. • Энэхүү технологийн схемд нийцүүлэн технологийн ажилбарыг гүйцэтгэх машин, багаж хэрэгслийн судалгаа явуулж, зүгшрүүлэлт, туршилт судалгаа явуулж, машин багаж хэрэгслийн сонголт хийнэ. 	<p>Экологийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Шигүү ургаж буй модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ. - Ойн орчин эрүүлжиж, ойд хөнөөлт шавж, түймэр тархах эрчим буурна. <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тухайн ойн товаарлаг чанар дээшилнэ - Орчны бүсийн мод, модон материалын түүхий эдийн хангалт нэмэгдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ойн аж ахуйн арга хэмжээ явуулах зорилго, зорилтууд тодорхой болно. - Ойн аричлгаа, цэвэрлэгээний огтлолтын сургалт, судалгаа явуулах бодит орчин бүрдэнэ.
1.2. Ойн өндөр хожуул огтлолтын машин, технологийн зүгшрүүлэлт, нутагшуулалтын туршилт, судалгааны төсөл		
<p>Өндөр хожуул огтлолтын иж бүрэн машин, технологийг зүгшрүүлэх, нутагшуулах туршилт судалгаа</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Өндөр хожуулын огтлолт явуулах технологийн схем (карт)-ийг боловсруулна. • Энэхүү технологийн схемд нийцүүлэн технологийн ажилбарыг гүйцэтгэх машин, багаж хэрэгслийн судалгаа явуулж, зүгшрүүлэлт, туршилт судалгаа явуулж, машин багаж хэрэгслийн сонголт хийнэ. 	<p>Экологийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өндөр хожуулыг авснаар модны ургах орчин сайжирч залуу ойн амьдрах чадвар дээшилнэ. - Ойн орчин эрүүлжинэ <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Орчны бүсийн иргэдийн түлшний модны хэрэгцээний хангалт нэмэгдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ОМБ-ын техник технологи сайжирна
1.3. Доройтсон ойн байгалийн үхмэл модыг боловсруулах технологийн горим тогтоох туршилт, судалгааны төсөл		

<p>Байгалийн үхмэл модны доройтлын зэрэглэлээс хамаарч дулаан, гидролиз, пиролиз, механик аргаар боловсруулж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх технологийн горимыг боловсруулах</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Боловсруулалтын технологийн горимд зохицсон багаж, тоноглолын тоног төхөөрөмж сонгогдоно. • Үхмэл модныг боловсруулан үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний нэр төрлийг тодорхойлоно 	<p>Экологийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ойн сангийн чанар чансааг сайжруулах, ойг эрүүлжүүлэх, ойн түймэр, хортон шавьжинд идэгдэх хор хөнөөлийг багасгах - Ойн орчин эрүүлжинэ <p>Эдийн засгийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Доройтолд орсон ойн үхмэл модыг үйлдвэрлэл эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах, боломж бүрдэнэ. <p>Нийгмийн ач холбогдол нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ажлын байр шинээр нэмэгдэх - Ой бүхий орон нутагт ойн нөхөрлөлүүд, ойн мэргэжлийн байгууллагуудын чадамж сайжирна
<p>1.4. Бүс нутгийн онцлогт тохируулж мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл</p>		
<p>Бортогонд тарьц,суулгац ургуулах механикжсан технологийг нэвтрүүлэх</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Шилмүүст модны тарьцыг уламжлалт технологийн дагуу хүлэмжинд үрээр тариалж нэг настай тарьц ургуулж • Хоёр болон түүнээс дээш настай тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгаж, ургуулах ажлыг механикжуулах технологийн судалгаа, хөгжүүлэлтийн ажил хийгдэнэ 	<ul style="list-style-type: none"> - Тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгах технологи хөгжүүлснээр ойжуулалтын ажлын улирлын хамаарлыг багасна - Суулгацын амьдралтын хувь дээшилнэ - Нэгж талбайгаас ургуулж авах тарьцны тоо олон болно - Шилмүүст модны үрийг бортогонд тарьж ургуулах болон тарьцыг бортогонд шилжүүлэн суулгах технологи хөгжүүлснээр мод үржүүлгийн ажилчдын ажлын байрны нөхцөл эрс сайжирна
<p>1.5. Ойн дагалт баялаг боловсруулах цехийн төсөл</p>		
<p>Ойн дагалт баялаг боловсруулах бага оворын хүчин чадалтай үйлдвэрлэл</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Самарын идээ боловсруулах цехийн төсөл • Жимсний өтгөрүүлсэн жүүс, чанамал боловсруулах цехийн төсөл 	<ul style="list-style-type: none"> - Орчны бүсийн иргэдийн орлого нэмэгдэнэ - Ажлын байр нэмэгдэнэ - Дагалт баялагын нөөцөө зүй зохистой ашиглах туршлагатай болно
<p>2. КЛАСТЕР –II БҮС НУТГИЙН ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ</p>		
<p>2.1. ОМБ-ыг орчин үеийн машин механизар шинэчлэл хийхэд дэмжлэг үзүүлэх төсөл</p>		
<p>Арчилгаа, цэвэрлэгээний</p>	<p>Олон талт санхүүгийн эх үүсвэр бүрдүүлэн</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ойн экологийн төлөв байдла сайжирна

огтлолт явуулах машин механизмч технолгийн шинэчлэл хийх	хөнгөлөлтэй нөхцлөөр авах боломжийг бий болгох	- ОМБ-ын чадамж сайжирна
2.2. Сургалт, сурталчилгааны ажлыг төрөлжсөн хэлбэрээр зохион байгуулах төсөл		
1. Ойн анги, ОМБ болон ойн нөхрөлүүдэд зориулсан чадавхжуулах сургалт 2. Орчны бүсийн иргэд, малчидад зориулсан мэдлэг, мэдээлэл өгөх сургалт 3. Хүүхэд, залуучуудад зориулсан экологийн боловсрол олгох сургалт	1-р сургалтын хүрээнд <ul style="list-style-type: none"> • мэргэжил аргагүйн сургалт • шинэ техник технологи, инновацийн туршлага судлуулах 2, 3-р сургалтын хүрээнд <ul style="list-style-type: none"> • газарзүйн мэдээллийн сангийн талаар • ТХГН-ийн тухай хууль, журам • Биологийн олон янз байдлыг хамгаалахын ач холбогдол • Уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаар 	<ul style="list-style-type: none"> - Ойн анги, ОМБ-ын хүний нөөцийн чадавхи сайжирна - Ойн нөхөрлөлүүд ойн нөөцийг хамгаалах менежментийг зөв зохион байгуулна - Модыг оновчтой ашиглах талаар орчны бүсэд амьдарч буй иргэдийн мэдлэг, ухамсар дээшилнэ. - ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа иргэд хооронд гардаг зөрчил багасна. - Байгаль хамгаалах ажилд оролцох оролцоо нэмэгдэнэ - Залуу үе байгаль орчинтой зөв харьцах - Байгаль орчны чиглэлээр мэргэжил сонгох сонирхол нэмэгдэнэ
2.3. Хууль бус мод бэлтгэл, хулгайн антай тэмцэх, хяналтыг сайжруулах төсөл		
Орчин үеийн технологиудийг нэвтрүүлэх	Тодорхой байршилүүдийг камержуулах, дроноор хяналт тавих зэрэг орчин үеийн технологиудийг нэвтрүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> - Хууль бус мод бэлтгэл, хулгайн ан хийх буурна - Байгаль хамгаалагч нарын аюулгүй ажиллах орчин сайжирна
3. КЛАСТЕР –III БҮС НУТГИЙН НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ		
3.1. Бөөрөнхий модноос авах зүсмэлийн гарцыг нэмэгдүүлэх технологи хөгжүүлэлтийн төсөл		
1 Зүсмэл үйлдвэрлэж байгаа үйлдвэрлэлийн эзэлхүүний болон чанарын гарцын бодит хэмжээсүүдийг тодорхойлно	<ul style="list-style-type: none"> • Бага, дунд хүчин чадлын зүсмэрийн үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл, технологийн горимын сонголт хийх. • Хамгийн өндөр гарцтай зүсэлт явуулах зүсэлтийн тооцоо гаргаж 	<ul style="list-style-type: none"> - Технологийн шинэчлэлт хийж модон зүсмэл материалын эзэлхүүний болон чанарын гарцыг нэмэгдүүлснээр зүсмэлийн үйлдвэрлэлээс гарах үлдэцийг багасна. - Зүсмэл материалын чанарын зэргийн гарцыг тодорхой хувиар нэмэгдүүлсэнээр үйлдвэрлэлийн ашиг нэмэгдэх боломжтой.

<p>2.Зүсмэл үйлдвэрлэлийн шинэ технологи бүхий үйлдвэрлэл явуулж болох туршилтыг хийх.</p>	<p>туршилтын зүсэлтийг явуулан технологи, тоног төхөөрөмжийн сонголтыг хийнэ.</p>	<p>- Сортиментийн эзэлхүүний гарцыг 15-20 хувь, чанарын гарцыг зэрэг тус бүрээр 5-аас багагүй хувиар дээшлүүлнэ.</p>
<p>3.2. Модлог био түлш үйлдвэрлэх технологийн төсөл</p>		
<p>Доройтсон ойн үхмэл мод болон зүсмэлийн үйлдвэрийн үлдэц модоор шахмал биотүлш үйлдвэрлэх</p>	<ul style="list-style-type: none"> Модлог био түлш үйлдвэрлэх технологийг боловсруулан үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх 	<p>Доройтсон ойн үхмэл модны нөөцийг үйлдвэрлэл-эдийн засгийн эргэлтэд оруулан биотүлш үйлдвэрлэн Клатер- III бүс нутгийн болон баруун бүсийн ойн нөөц багатай сумуудын түлшний хэрэгцээнд хэрэглэж хэвшүүлэх өндөр ач холбогдолтой</p>

5.4. КЛАСТЕР- IV БҮС НУТГИЙН ТХГН-ИЙН ОРЧНЫ БҮСИЙН СУМУУДЫН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

5.4.1. ХОВД АЙМГИЙН МЯНГАД, ЭРДЭНЭБҮРЭН СУМЫН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТАЛААР ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

Мянгад сум: Ховд аймгийн зүүн хойд хэсэгт Улаанбаатар хотоос 1545 км, Аймгийн төвөөс 45 км зайд байрладаг. Хойд талаараа Увс аймгийн Өмнөговь, Өлгий сум, Баруун талаараа Ховд аймгийн Буянт, Ховд, Эрдэнэбүрэн, зүүн талаараа Дөргөн сумдтай хиллэдэг. Далайн төвшнээс дээш дундажаар 1200-1800 метр өргөгдсөн. Физик газар зүйн хувьд Алтайн уулсын салбар, их нууруудын хотгорт харъяалагдана. Сумын нутаг дэвсгэр нь уул, гүвээ толгод бүхий тал хээр, мал аж ахуй эрхлэхэд тохиромжтой. Мянгад сум нь 325850 га нутаг дэвсгэртэй, засаг захиргааны 5 багтай, 923 өрх, 3704 хүн амтай, 239044 толгой малтай. Мал сүргийн тоогоороо аймагтаа 4 дүгээр жагссан байна. Дэд бүтэц сайн хөгжсөн. Аймаг, сум хооронд хатуу хучилттай замаар холбогдсон, баг хооронд ердийн шороон замтай ба Ховд голд цементэн болон модон гүүрүүдтэй. Сумын төвд 2019 онд төвлөрсөн дулааны станцыг байгуулан албан байгууллагын 11 объект, аж ахуйн нэгж, төрийн бус байгууллагын 5 объект, айл өрхийн 5 байшинг дулааны шугам сүлжээнд холбосон байна.

Эрдэнэбүрэн сум: Ховд аймгийн баруун хойд хэсэгт Улаанбаатар хотоос 1461 км Аймгийн төвөөс 61 км зайд байрладаг. Тус сум нь хойд талаараа Баян-өлгий аймгийн Толбо, Алтанцөгц, Баяннуур сумтай, зүүн талаараа Ховд голоор Ховд аймгийн Мянгад сумтай, Урд талаараа Буянт сумтай Баруун талаараа Ховд сумтай тус тус хиллэдэг. Далайн түвшнээс дээш 1182-4208 метрт өргөгдсөн, өндөр уулс, говь тал хосолсон нутагтай. ус сумын нутаг дэвсгэр дээгүүр Ховд аймгаас Баян-Өлгий аймаг, ОХУ- тай харилцах улсын чанартай 65 км авто зам дайран өнгөрдөг. Тус суманд 1987 онд тэжээлийн аж ахуй байгуулагдан 2000 га талбайд үр тариа, тэжээлийн ургамал, төмс хүнсний ногоо тариалж байсан уламжлалтай. Цаашид тэжээлийн аж ахуйн 2000 га талбайг усжуулж суваг шуудууг сэргээн засварлаж байгаа.

Хүснэгт 51. Сумдын хүн ам болон малын тоо

Аймгийн нэр	Сумын нэр	Өрхийн тоо	Хүн амын тоо	Малын тоо \төрлөөр\				
				Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
Ховд	Мянгад	913	3654	1393	11956	14409	82362	117575
	Эрдэнэбүрэн	662	2407	1297	8794	5505	64632	76629

5.4.2. ОЙН НӨӨЦ, ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ АШИГЛАЛТЫН ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

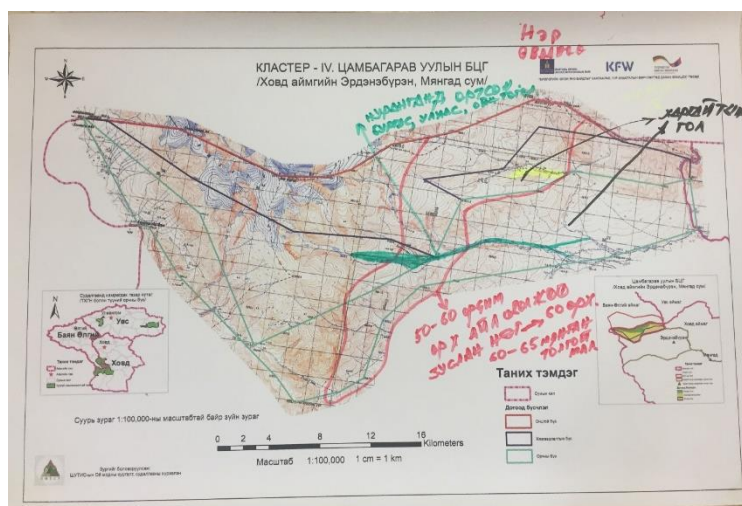
Кластер–IV бүс нутгийн Цамбагарав уулын БЦГ-ын орчны бүсийн Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнбүрэн сумуудын ойн нөөц, ойн дагалт баялаг ашиглалтын талаар дүн шинжилгээ хийхийн тулд ойн төлөв байдал, ойн менежментэд тулгарч буй асуудлыг эрэмбэлэн тодорхойлж, ойн менежментийн ороцогч талуудын саналыг оролцооны аргаар тодорхойлж авсан.

Зураг 47. Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнбүрэн сумын оролцогч талуудтай хийсэн уулзалт

Хүснэгт 52. Кластер-IV: ойн аж ахуйн арга хэмжээ

№	Аж ахуйн арга хэмжээ, га	Кластер-IV
1	Арчилгааны огтлолт	-
2	Цэвэрлэгээний огтлолт	-
3	Ойжуулалт	-
4	БСУ туслах	-
5	Самар түүх	-
6	Жимс түүх	-
7	Өндөр хожуулыг тайрах	-

Зураг 48. Оролцоогы аргаар зураглуулсан зураг

Кластер–IV Цамбагарав уулын БЦГ-т харьяалагдах Ховд аймгийн Мянгад, Эрдэнэбүрэн сумдын нутгаас ТХГ-ын хилд орсон хэсэгт одоогийн байдлаар ой байхгүй гэсэн судалганы үр дүн гарсан.

Зураг 49. Ойн бус материалаар барьсан хашаа

Зураг 50. Бургасаар хийсэн гэрийн мод

Зураг 51. Гадны аймаг, сумдаас худалдаж авдаг модон хавтангаар хийсэн тавилга

Хүснэгт 53. Ойгоос олж байгаа орлого

Ховд аймгийн Мянгад сум	
Сумын ойн анги	
ОМБ	
Нөхөрлөл	
	Эзэмшлийн талбай, га -
Сумын татварын нийт орлого /төг/:	
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	
Модны хэрэгцээ	

Түлшний модны хэрэгцээ	өрх (2 - 3 м ³)	
Хэрэгцээний мод	-	
Мужааны жижиг цех	-	
Ховд аймгийн Эрдэнэбүрэн сум		
Сумын ойн анги	Байхгүй (Ховд аймгийн ойн анги)	
ОМБ	-	
Нөхөрлөл	1 (идэвхтэн байгаль хамгаалагч)	8 хүн
	Эзэмшлийн талбай, га – 1 багт 2 га хариуцуулдаг	
Сумын татварын нийт орлого /төг/:		
Ан амьтаны нөөц ашигласны төлбөр	- 33.798.740 (2021)	
Байгалын ургамлын нөөц ашигласны	1.556.000 (2020 он) 1.494.000 (2021 он)	
Ойн нөөц ашигласны төлбөр	-	
Модны хэрэгцээ		
Түлшний модны хэрэгцээ	200 өрх (2 - 3 м ³)	600 м ³
Хэрэглээний мод	Завхан аймгаас авдаг – 60-80 м ³ (Дамжин өнгөрүүлэх гарал үүслийн гэрчилгэтэй) - Банз, Палк, Зах банз г.м	
Мужааны жижиг цех		

5.4.3. SWOT ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Кластер- IV бүс нутгийн Цамбагарв уулын БЦГ –ын орчны бүсд хамрагдах сумдын ойн нөөц болон дагалт баялаг ашиглалтын төлөв байдлад SWOT шинжилгээг хийхдээ тус сумын Засаг даргын 2021-2024 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр, сумын 2015-2025 оны хөгжлийн төлөвлөгөө болон орон нутгийн оролцогч талуудаас гаргасан саналыг тусгасан хувилбараар үзүүлэв.

Хүснэгт 54. SWOT шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> • Хүн ам нь газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх уламжлалт арга туршлагатай • Ойн нөөцөөс хамаарал багатай амьдардаг • Бургасаар гэрийн мод хийх уламжлалтай • Хамгаалатын зурвас байгуулж эхэлсэн • Аялал жуулчлал хөгжүүлэх, байгалийн үзэсгэлэнт болон түүх, соёлын дурсгалт газар, язгуур урлагын өв уламжлалтай. • Усан цахилгаан станц баригдах болсон 	<ul style="list-style-type: none"> • Ойн нөөц бага • Ойн нөхөрлөлийн тоо хангалтгүй • Бэлчээрийн ургамлын тархалт сийрэг, гарц, ургац бага, бэлчээрийн даац хэтэрсэн, • ойн сангийн тодорхой хэсгийн мал бэлчээрлэлтэнд өвлийн улиралд ашиглаж байна. • Ойг зориудаар ойжуулах, байгалийн сэргэн ургалтад туслах, үр түүх, тарьц, суулгац ургуулах ажлыг гүйцэтгэхэд мэргэжлийн боловсон хүчин байхгүй • Тарьц суулгац гаднаас авдаг

	<ul style="list-style-type: none"> • Модон материалын хэрэгцээ гадны аймаг сумаас авдаг • Ойг нөхөн сэргээх, ойн дагалт баялагийн ашиглах чиглэлээр үйлдвэрлэл хөгжөөгүй.
Боломж	Эрсдэл, аюул
<ul style="list-style-type: none"> • Байгалийн бүс бүслүүр, ландшафтын хэвшинжийн олон янз байдалд нийцсэн тогтвортой ногоон хөгжлийн хандлагыг төлөвшүүлэх, байгаль хамгаалах уламжлалыг сэргээн хөгжүүлэх боломжтой. • МҮГ байгуулан ойн нөөцийг нэмэгдүүлэх боломжтой • Модон түүхий эдээ гаднаас авдаад гэр ахуйн хэрэгцээний модон тавилга үйлдвэрлэдэг цех байгуулах • Байгалийн үзэсгэлэнт газар, дэлхийд данстай нэн ховор, ховордсон ан амьтан, ургамлын нөөцийн зүй зохистой менежментийг нэвтрүүлэх, аялал жуулчлал зэрэг аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх боломжтой. • Хүнсний нарийн ногооны аж ахуй, хүлэмжийн аж ахуй эрхлэх, түшиглэсэн жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэх туршлага дээр тулгуурлан ойг зориудаар тарьж ургуулах чиглэлийн үйлдвэрлэл хөгжүүлэх боломжтой. • Ойн зурвас байгуулах, хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллах, булаг шандын эхийг хамгаалах, мод тарих, иргэдийг хашаандаа, өвөлжөө, хаваржаандаа мод тарихад уриалах зэрэг амьдрах орчноо сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх боломжтой • Нартай өдрийн тоо их, вегатацын хугацаа урт тул ургамал тарихад давуу 	<ul style="list-style-type: none"> • Уур амьсгалын дулаарал, хүчтэй салхи, шороон шуурга, үер, ган зэрэг байгалийн гамшигт үзэгдлийн давтамж ихэсэж байгаа ба цаашид ч улам нэмэгдэж болзошгүй эрсдэлтэй • Цагаан бургас авахыг хориголсоноос гэрийн мод үйлдвэрлэдэг уламжлал алга болох • Биологи, экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн хамгаалалт, хяналтыг дээшлүүлэхгүй бол үнэ цэнэтэй, нэн ховор, ховор амьтан ургамал устах эрсдэлтэй • Бэлчээр ашиглах, хамгаалах гэрээ байгуулах, даац хэтрэлтийг зохицуулах норм, эдийн засгийн механизм нэвтрүүлж, малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад тохируулахгүй бол ойн сан доройтох эрсдэл үүсээд байна. • Байгаль хамгааллын арга хэмжээг иргэд нөхөрлөлд түшиглэсэн иргэдийн зүй ёсны эрхийг баталгаажуулах замаар эзэнтэй болгохгүйгээр дан ганц төрийн байгууллагын хяналтын хүчин чадал буурсаар байгалийн нөөц доройтох эрсдэлтэй • Усны эх үүсвэрүүдийн хамгаалалтын бүсийг тогтоож төлөвлөхгүй бол усны нөөц хомсдох, бохирдох эрсдэлтэй

➤ **ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД**

- Энэ тариалангийн бүс нутагт салхи, элсний нүүдэл ихэсэж байгаа
- Цагаан бургасны нөөц багасаж байгаа
- МҮГ байгуулах
- 2020 онд Цамбагарав уулын 3 дахь нуур сэтэрч үер болож байгалийн гамшигт үзэгдэл болсон. Баянгол баг Хад үзүүрийн гүүр хавийн мод бут сөөг бүгд устсан

- Алслагдмал суманд жимс жимсгэнэ тариалж байгаа нэмүү өртөг шингээн үйлдвэрлэж бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэхэд дэмжлэг байдаггүй
- Цагаан бургасыг нь авахыг хориглосноос болоод гэр хийдэг уламжлал тасрах гээд байна. Хулгайгаар бэлдэж цөөн тооны гэр хийж байна.
- Модны хэрэгцээ 100 хувь өөр аймгуудаас авдаг. Сумын төвийн айлууд хашаагаа банзан хашаагаар солих, барилгын дээвэр, хийхэд зүсмэл банз худалдан авдаг.
- Ойн нөхөрлөл, мэрэгжлийн байгууллага гэж байдаггүй.
- Одоо л жимс жимсгэний аж ахуй эрхлэж эхлээд байна. Дэмжлэг хэрэгтэй байна.
- Гэр ахуйн тавилга хийхдэг жижиг цех байдаггүй учраас модон хавтангаар хийсэн эцсийн бүтээгдэхүүн гадны аймгуудаас худалдаж авдаг
- Элсний нүүдэл, цөлжилт эхсээд байгаа байгаа газрыг хамгаалж чаддаггүй
- Ховд голын голдролыг өөрчилсөнөөс болоод гүрээ нь урсахаа больсон Тохойтын аралын бургас, улиас бүгд хатсан.
- Байгаль орчны чиглэлээр орон нутгийн хүүхдүүд мэргэжил сонгохгүй байна.
- Мод ургуулах, арчлах, ойн арга хэмжээ авах талаар сургалт, семинар хангалтгүй

➤ **ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛ:**

- Элсний нүүдэл, цөлжилт их явагдаж байгаа газрыг хамгаалах ойжууллалтын бүс байгуулах
- МҮГ байгуулах
- Мод ургуулах, арчлах, ойн арга хэмжээ авах талаар сургалт, семинар авч одоо ажиллаж байгаа хүмүүсийнхээ мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх
- Ховд голын голдролыг өөрчилсөнөөс болоод гүрээ нь урсахаа больсон Тохойтын аралыг нөхөн сэргээх шаардлагатай байна.
- Сумын сургуулийн ахлах ангийн хүүхдүүдээс байгаль орчны чиглэлээр суралцах сонирхолтой сургагчдад сургалтын төлбөрийн хөнгөлөлт үзүүлэх
- Одоо л жимс жимсгэний аж ахуй эрхлэж эхлээд байна. Дэмжлэг хэрэгтэй байна.
- Сумын модон бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангах мод боловсруулах жижиг цех байгуулах хэрэгцээ шаардлага байна.

5.4.4. КЛАСТЕР-IV БҮС НУТГИЙН ТХГН-ИЙН ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ, МОД, МОДЛОГ НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ ЗӨВЛӨМЖ

Хүснэгт 55. Хэрэгжүүлэх төлсийн санал

1. КЛАСТЕР –II БҮС НУТГИЙН ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДААС ГАРГАСАН САНАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ		
1.1. Сургалт, сурталчилгааны ажлыг төрөлжсөн хэлбэрээр зохион байгуулах төсөл		
<p>1.Ойн анги, ОМБ болон ойн нөхрөлүүдэд зориулсан чадавхжуулах сургалт</p> <p>2.Орчны бүсийн иргэд, малчидад зориулсан мэдлэг, мэдээлэл өгөх сургалт</p> <p>2.Хүүхэд, залуучуудад зориулсан экологийн боловсрол олгох сургалт</p>	<p>1-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • мэргэжил аргазүйн сургалт • шинэ техник технологи, инновацийн туршлага судлуулах <p>2, 3-р сургалтын хүрээнд</p> <ul style="list-style-type: none"> • газарзүйн мэдээллийн сангийн талаар • ТХГН-ийн тухай хууль, журам • Биологийн олон янз байдлыг хамгаалахын ач холбогдол • Уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаар 	<ul style="list-style-type: none"> - Ойн анги, ОМБ-ын хүний нөөцийн чадавхи сайжирна - Ойн нөхөрлөлүүд ойн нөөцийг хамгаалах менежменийг зөв зохион байгуулна - Модыг оновчтой ашиглах талаар орчны бүсэд амьдарч буй иргэдийн мэдлэг, ухамсар дээшилнэ. - ТХГН-ын хамгаалалтын захиргаа иргэд хооронд гардаг зөрчил багасна. - Байгаль хамгаалах ажилд оролцох оролцоо нэмэгдэнэ - Залуу үе байгаль орчинтой зөв харьцах - Байгаль орчны чиглэлээр мэргэжил сонгох сонирхол нэмэгдэнэ
1.2. Мод үржүүлгийн газар байгуулах төсөл		
2. КЛАСТЕР –IV БҮС НУТГИЙН НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛТАЙ УЯЛДУУЛЖ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ САНАЛ		
2.1. Гэр ахуйн модон эдлэл үйлдвэрлэх цехийн төсөл		

6. ДҮГНЭЛТ

7. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Хавсралт 1: Судалгааны аргазүй

Зорилт-1. Кластер бүс нутгийн ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох арга зүй:

- 1.1. Кластер бүс нутгийн ойн сангийн суурь үзүүлэлтийг ойн мэргэжлийн байгууллага тухайн бүс нутагт хамгийн сүүлд хийсэн ой зохион байгуулалтын тайланд анализ-сентизийн аргаар задлан шинжилгээ хийх аргачлалаар гүйцэтгэнэ. Үүнд:
  - Увс аймгийн ойн санд “Гранд форест” ХХК-ны 2020 онд хийсэн Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан
  - Ховд аймгийн ойн санд “Мөнх ногоон жодоо”ХХК, “Хатан форест”ХХК, “Залуу төгөл”ХХК-ны 2020 онд хийсэн Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан
  - Баян-Өлгий аймгийн ойн санд “Мөнх ногоон жодоо”ХХК-ны 2017 онд хийсэн Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан
- 1.2. Судалгаанд хамрагдах 4 кластер газар нутгийн хэмжээнд ТХГН-ын менежментийн төлөвлөгөө болон өмнө нь хийгдсэн судалгааны тайлан мэдээ, цуглуулна (Хүснэгт 2).
  - Цуглуулсан мэдээнд дүн шинжилгээ хийж нэмэлт судалгаа хийх ажлын хэмжээг тодорхойлно.
  - Кластер тус бүрээр 1:100,000-аас багагүй масштабын ойн бүхэвчийн ажлын зургууд үйлдэнэ. /Байр зүйн болон сансрын зураг/ Үүнд: Кластер тус бүрээр ойн одоогийн байдлыг харуулсан ойн төлөв байдлын зургийг боловсруулна.
- 1.3. Кластер бүс нутаг тус бүрийн ойн сангийн дэлгэрэнгүй мэдээллийн сан бүрдүүлнэ (Хүснэгт 3).

Кластер тус бүрийн ойн таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг ялгарлын түвшинд тодорхойлно. Үүнд:

  - Ойн талбай
  - Ойн нөөц
  - Модны төрөл зүйл
  - Модны өсөлт
  - Модны насжилт,
  - Модны өндөр,
  - Диаметр зэрэг,

Кластер бүс нутаг тус бүрийн ойн өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлно. Үүнд:

  - Байгалийн сэргэн ургалтын байдал
  - Ойн хомсдлын төлөв байдал
  - Ойн доройтлын төлөв байдал

- Ойн түймэр, хөнөөлт шавжид өртсөн байдал,
- Ой модны ашиглалт, мод бэлтгэлийн байдал
- Ойн аж ахуйн арга хэмжээ
- Ойд хийгдэж байгаа арчилгаа, цэвэрлэгээ

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар тогтоосон хэсэглэл, ялгарлын түвшний мэдээллийг ашиглан ойн сангийн талбайг төрлөөр нь байгалийн ой, сөөг, торлог, шатсан, мод бэлтгэсэн, ойн хөнөөлт шавж өвчинд нэрвэгдсэн, тармаг ой болон ойн сан дахь ойгүй талбай гэж ангилан ойн тархалт, төлөв байдлын зураг боловсруулна. Ой зохион байгуулалтаар ойн ялгарал тус бүрт тодорхойлсон таксацын үзүүлэлтийг ашиглан модны төрөл тус бүрээр нь ойн насны бүлгийн ангиар ялгаж ойн тархалтын зургаар харуулна.

1.4. Орон нутагт оролцооны аргаар зураглал боловсруулах:

- Ойн төлөв байдлыг тодруулах зураг /1:100,000-аас багагүй масштабтай сансрын зураг/
- Ойн арга хэмжээг төлөвлөх зураг /дээрхтэй адил зураг/
- Түймэр, ойн хөнөөлт шавжийн байршил, авсан арга хэмжээ, тэмцэл явуулсан он зэргийг зураглах /дээрхтэй адил зураг/
- Өвөлжөө, хаваржаа болон бусад суурин газар болон газар орны нэршил тодруулах зураг /1:100,000-аас багагүй масштабтай байр зүйн зураг/
- Ойд өөрчлөлтөд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлох, тэдгээрийг эрэмбэлэх зураг /1:100,000-аас багагүй масштабтай сансрын зураг/
- Дагалт баялгийн байршлыг тодруулах зураг /1:100,000-аас багагүй масштабтай сансрын зураг/
- Голын дагуух бургас
- Татмын ой

1.5. Кластерт хамрах аймаг, сумын ой зохион байгуулалтын материал ашиглах бөгөөд орхигдсон болон өөрчлөлт орсон газар нутагт тодруулалт хийж хэмжилт тооллогоор нэмэлт мэдээлэл цуглуулна. Сумын ой зохион байгуулалтад ороогүй жижиг төгөл ой, татмын ой, голын дагуух бургасан шугуй зэрэг содон хэсэг, өөрчлөлт орсон хэсэг, эрсдэлд өртөмтгий хэсэгт нэмэлт тодруулга хэмжилт хийнэ. Нэмэлт тодруулгыг дараах арга зүйгээр хийнэ. Үүнд:

Хээрийн хэмжилтийн түр аргачлал: Энэ түр аргачлал нь сонгогдсон газар нутгийн ойн мэдээг шинэчлэх зорилгоор гол хэмжилтүүдийг цуглуулахад ашиглагдана. Нөхцөл байдалд тохируулан хэмжилтийг богино хугацаанд оновчтой авч, байгаа байдлыг тодруулахад чиглэсэн, нөгөө талаар өөр газар нутгийн бусад судалгаанд ашиглах аргачлал биш тул шинжлэх ухааны болон эрх бүхий байгууллагаар

хэлэлцүүлж батлуулах шаардлагагүй. Хэмжилтийг багц дээж талбайн аргад суурилан хийнэ.

Багц дээж талбайн цэгийн байршил тоо: Кластер тус бүрт өмнө нь хийгдсэн “ойн тархалтын зураг”-г өндөр нарийвчлалтай сансрын зурагт ялгарлаар нь бүлэглэж /цаашид бүлэг ялгарал/ хуваан зураг дээр тод ялгарах содон хэсэг бүрт хэмжилтийн цэгийг сонгон байрлуулна. Дээж талбай хооронд 250 метрийн зайтай байна. Дээж талбайн тоог талбайн хэмжээнээс харьцангуйгаар хамааруулж тогтооно. Гэхдээ талбайн хэмжээнээс үл хамааран дээж талбайн тоо 10-аас хэтрэхгүй. Мөн багадаа нэг байна. $1 \leq N \leq 10$

Багц дээж талбайн байршил: Дээж талбай нь 4 хэмжилтийн цэгээс бүрдэнэ. Хэмжилтийг жишүүр (призм) багажаар хийнэ. Төв цэг буюу 1-р цэгээс бусад 3 цэг нь ижил 20 метрийн зайд байна. Төв цэгээс 2-р цэг 0° , 3-р цэг 120° , 4-р цэг 240° -д тус тус байрлана. 1-р цэгт GPS багажаар очиж бусад цэг болох 2, 3, 4-р цэгүүдэд буссоль багажаар дараалан хүрч хэмжилтийг хийж дуусгана. Хоорондын зайг хос алхамаар хэмжинэ.

Дээж талбайд хийгдэх ажил: Төв цэг дээр 6 метрийн радиус бүхий тойрогт бүдүүн нь 6 см-ээс дээш бүх хатсан, унанги, хожуул зэргийг тоолно. Хатсан модны өндрийг өндөр хэмжигчээр, диаметрийг хэмжих ацаар цээжний өндөрт хэмжих бол унангийн уртыг метрээр, голын диаметрийг ацаар хэмжинэ. Унангийн зөвхөн тойрог дахь хэсгийг тооллогот авна. Хожуулын диаметрийг өндрийн хагаст хэмжих бөгөөд өндрийг метрээр хэмжинэ. Хатсан, унанги, хожуулын өмхөрлийг 1-3 зэргээр зэрэглэх буюу 20-90 хүртэл хувийн өмхөрлийг илэрхийлнэ. Хатсан, унанги, хожуулыг нэг ижил хүснэгтэнд бичих бөгөөд хатсан-Х, унанги-У, хожуул-Хо гэж тэмдэглэнэ (Хүснэгт 4). Хэмжилтийг хойд зүгээс эхлэн нар зөв эргэх замаар гүйцэтгэнэ. Сөөгийг сийрэг, дунд, нягт гэсэн 3 ангиллаар үнэлж бүртгэнэ. Эдгээр ажил зөвхөн төв цэг дээр хийгдэх бөгөөд бусад 3 цэг дээр хийгдэхгүй.

Бүх цэг дээр хийх ажил: Ургаа модыг төрлөөр болон насны бүлгээр ялгаж жишүүр багажаар тоолно. Тоолохдоо хойд зүгээс эхлэн нар зөв эргэж гүйцэтгэнэ. Төрөл тус бүрээс болон насны бүлэг бүрээс дундаж нэг модны өндөр диаметрийг хэмжинэ.

Цэгт хүрэх: Дээж талбай буюу төв цэгийн байршлыг GPS багажаар солиболцлыг тодорхойлж хэмжилтийг гүйцэтгэнэ. Буссоль багажаар 0° -т харан 20 метр явж 2-р цэг. Эндээс 150° -аар 35 метр яваад 3-р цэгт хүрнэ. 3-р цэгээс 4-р цэгт 270° -аар 35 метр явж хүрнэ (Зураг 2, 3).

Хэрэглэх багажууд: GPS, буссоль, жишүүр, тоологч, хэмжих ац, vertex, рек, бүртгэлийн маягт, самбар, харандаа, баллуур, шүхэр зэрэг болно. Хээрийн судалгаанд ашиглагдах багажнуудыг Зураг 4-т үзүүлэв.

**Кластерт хамрагдсан нутаг дэвсгэрийн ойн судлагдсан байдал,
судалгаанд ашиглах мэдээний жагсаалт**

Хүснэгт 2

№	Мэдээний Нэр	Хамрах аймгийн нэр	Сум/газрын нэр	Он	Мэдээний формат
1	Ой зохион байгуулалтын мэдээ /таксацын бичлэг/	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан	2020	*dbf
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн	2020	
		Баян-Өлгий	8. Булган	2017	
2	Ойн зургийн мэдээ /хэсэглэл, ялгарлаар/	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан	2020	*shp
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн	2020	
		Баян-Өлгий	8. Булган	2017	
3	Ой зохион байгуулалтын тайлан	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан	2020	*doc *pdf
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн	2020	
		Баян-Өлгий	8. Булган	2017	
4	Олон зорилтот үндэсний ойн тооллогын цэгийн солбицол болон цэг тус бүрийн бүртгэлийн мэдээ	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан	2014	*shp *pdf
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн		
		Баян-Өлгий	8. Булган		
5	Ой зохион байгуулалтын хээрийн хэмжилт тооллого хийсэн цэгийн	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан	2020	*shp *pdf *jpeg
		Ховд	5. Булган	2020	

	солбицол болон бүртгэлийн мэдээ		6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн		
		Баян-Өлгий	8. Булган	2017	
6	Байр зүйн зураг	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан		*jpeg *tiff
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн		
		Баян-Өлгий	8. Булган		
7	ТХГН-ын хилийн цэс болон бусад мэдээлэл	Увс	1. Түргэн уулын ДЦГ 2. Хан Хөхийн нуруу		*shp, *pdf
		Ховд	3. Булган гол, Их Онгогийн БЦГ 4. Цамбагарав уулын БЦГ		
		Баян-Өлгий	5. Мөнххайрхан уулын БЦГ		
8	Хиймэл дагуулын мэдээ - Landsat - Sentinel	Увс	1. Түргэн уулын ДЦГ 2. Хан Хөхийн нурууны БЦГ	2018 2020	*geotiff *img
		Ховд	3. Булган гол, Их Онгогийн БЦГ 4. Цамбагарав уулын БЦГ		
		Баян-Өлгий	5. Мөнххайрхан уулын БЦГ		
9	Орон зайн мэдээлэлүүд /засаг захиргааны зураг, ургамал, хөрс, байгалийн бүс бүслүүр, замын сүлжээ, гол, ус нуур, цэвдэг, газар ашиглалт зэрэг мэдээний давхаргууд/	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан		*shp
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн		
		Баян-Өлгий	8. Булган		
10	Сумын ойн менежментийн төлөвлөгөө	Увс	1. Түргэн 2. Өндөрхангай 3. Зүүнхангай 4. Цагаанхайрхан		*doc *pdf
		Ховд	5. Булган 6. Мянгад 7. Эрдэнэбүрэн		

		Баян-Өлгий	8. Булган		
11	ТХГ-ын менежментийн төлөвлөгөө	Увс	1. Түргэн уулын ДЦГ 2. Хан Хөхийн нуруу		ТХГ-ын МТ-ний хуулбар
		Ховд	3. Булган гол, Их Онгогийн БЦГ 4. Цамбагарав уулын БЦГ		
		Баян-Өлгий	5. Мөнххайрхан уулын БЦГ		

**ТХГН-ын ойн тогтвортой менежментийн суурь судалгаагаар бүрдүүлэх
дэлгэрэнгүй мэдээллийн сан**

Хүснэгт 3

№		Суурь судалгаагаар бүрдүүлэх дэлгэрэнгүй мэдээлэл
I. Ойн суурь мэдээлэл (газрын зураг)		
1	Ойн сан, түүний төлөв байдал	А. талбай /бүрхэгдсэн, бүрхэгдээгүй (шатсан, мод бэлтгэсэн), хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн, модны төрлөөр/ В. нөөц /модны төрлөөр/ С.1 га-ийн үндсэн үзүүлэлтүүд,
2	Ойн бүрхэвчийн зураг /хиймэл дагуулын мэдээллээр баяжуулах – Landsat, Bingmap гэх мэт/	
3	Ойн экосистемийн олон янз байдал, тэдгээрийн түлхүүр зүйлийн тухай мэдээлэл	
II. Ой хамгаалалт /2000 оноос хойш/		
1	Түймрийн эрсдэлийн байдал	А. түймэрт өртсөн талбай В. түймрийн тоо С. түймрийн шалтгаан D. түймрээс урьдчилан сэргийлэх болон тэмцэж буй арга хэмжээ
2	Хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн байдал	А. нэрвэгдсэн талбай В. хөнөөл учруулагч зонхилогч шавжийн зүйл С. авсан тэмцлийн арга хэмжээ
III. Ой ашиглалтын төлөв байдал		
1	Кластерын ойн ашиглалтын байдал, чиг хандлага	А. арчилгаа хийсэн болон хийх шаардлагатай талбайн хэмжээ, байршил В. цэвэрлэгээ хийсэн болон хийх шаардлагатай талбайн хэмжээ, байршил, С. ашиглалтын хэлбэр, төрөл, D. зах зээлийн онцлог
2	Ойн дагалт баялаг	А. Самар, жимс В. бусад
3	Ашиглалтын менежментийн өнөөгийн байдалд дүгнэлт өгөх	
IV. Ойн нөхөн сэргэлт		
1	Байгалийн сэргэн ургалтын төлөв байдал	
2	Ойг зориудаар нөхөн сэргээхэд үзүүлж буй нөлөөлөл	А. Хүний нөлөө В. Малын нөлөө
V. Ойн менежмент		
1	Кластерын ойн менежментэд оролцогч талуудын тухай мэдээлэл	
2	Кластерын хамтын менежментэд ойн ангийн гүйцэтгэж буй үүрэг роль, нөлөөлөл	

3	Кластер дахь ойн мэргэжлийн байгууллага, нөхөрлөлүүд, ойн санг гэрээгээр эзэмшигчийн тоо, төрөл, гэрээгээр эзэмшиж буй ойн сангийн талбайн хэмжээ, байршил
4	Кластерын менежментэд ойн мэргэжлийн байгууллага, ойн нөхөрлөлүүд, ойн санг гэрээгээр эзэмшигчийн гүйцэтгэж буй үүрэг, нөлөөлөл, тулгамдсан асуудлууд

Хүснэгт 4

Бүртгэлийн маягт

Хуудас

Аймаг, сум..... Хэсэглэл..... Бүлэг ялгарал.....

Солбицол..... Хуудасны тоо.....

Хатсан, унанги, хожуул R=6м

№	Модлог	Н	Д	Зэрэг	№	Модлог	Н	Д	Зэрэг	№	Модлог	Н	Д	Зэрэг

Ургаа мод

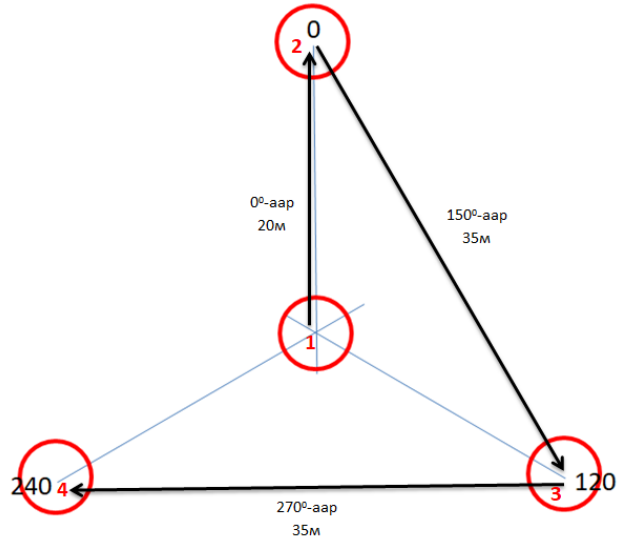
№	Жишүүр тоо			Диаметр			Өндөр			Нас		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3

Хэв шинж..... Сэргэн ургалт 1 2 3.....

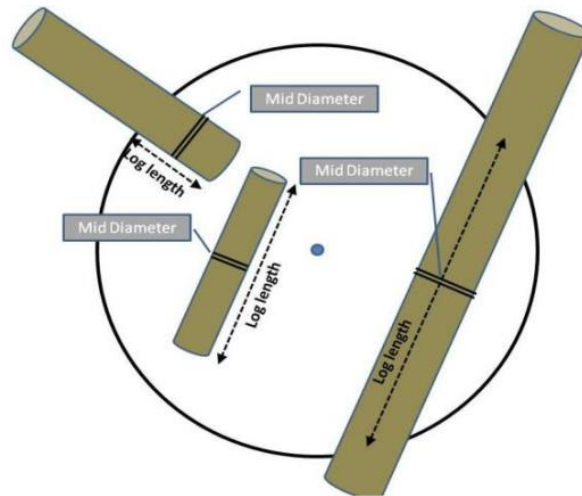
Зүг..... Налуу..... Сөөг 1 2 3 .....

Арга хэмжээ.....

Тэмдэглэл.....

Зураг 2. Цэгийг тодорхойлж тооллого хийх бүдүүвч

Зураг 3. Унангийг хэмжих бүдүүвч

Ойн тооллого хэмжилтэд ашиглах багаж хэрэгсэл

VERTEX модны өндөр хэмжигч

Буссоль

Газрын чиглэл налуу хэмжигч

	
<p>Диаметр хэмжигч</p>	<p>Хөндлөн огтлолын талбай хэмжих</p>
	
<p>Мод тэмдэглэгч</p>	<p>Өсвөр мод хэмжих метр</p>
	
<p>Хэмжих ац</p>	<p>Зай хэмжих метр – 20м</p>

Зураг 4. Ойд хэмжилт хийх багажны бүрдэл

Зорилт-2. Кластер бүс нутаг тус бүрийн ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтийг тодорхойлох аргазүй:

Кластер нутгийн ойн тогтвортой менежментийн суурь үзүүлэлтийг “ойн экологийн төлөв байдлын”, “эдийн засгийн”, “нийгмийн” гэсэн тогтвортой менежментийн тулгуур “3” үзүүлэлтээр гаргана.

2.1. Ойн экологийн төлөв байдлын шалгуур үзүүлэлт

- Кластер бүс нутгийн хүлэмжийн хийн ялгарал, tCO_2e жил
- Кластер бүс нутгийн хүлэмжийн хийн шингээлт,
- Кластер нутгийн 1 га ойн өсөлт,
- Эзэмшилд байгаа ойн сангийн хэмжээ,
- Доройтсон ойн сангийн талбайн хэмжээ
- Сэргэн ургасан ойн талбайн хэмжээ
- Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжсэн талбайн хэмжээ /булгийн эхийг хамгаалах, өсвөр модыг хамгаалж хашаалах/

Кластер нутгийн төлөв байдлын шалгуур үзүүлэлтийг энэхүү аргачлалын 1 дэх хэсэгт тодорхойлсон ойн сангийн суурь үзүүлэлтэд үндэслэн тооцооны аргаар тодорхойлно.

2.2. Эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлт

- Кластер бүс нутгийн 1 га ойгоос ашиглаж буй нөөцийн хэмжээ:
- Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээгээр бэлтгэж ашиглаж буй модны хэмжээ, m^3
- Ойн дагалт баялгийн хэмжээ: тоо, нэр төрлөөр
- Кластер нутагт үйл ажиллагаа явуулж байгаа Ойн мэргэжлийн байгууллага, тоогоор
- Ойгоос хүртэж байгаа үр ашиг /дагалт баялаг, эмийн ургамлын орлого, аялал жуулчлал, амралт, рашаан сувилал, модон бүтээгдэхүүн/
- Кластер нутагт ажиллаж байгаа жижиг, дунд үйлдвэр

Кластер нутгийн ойн “эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлт”- ийг статистикийн түүвэр судалгааны аргаар гүйцэтгэнэ.

2.3. Нийгмийн шалгуур үзүүлэлт

- Кластер нутгийн ойд ажиллаж байгаа ажлын байрны тоо
- Кластер нутагт үйл ажиллагаа явуулж байгаа Ойн нөхөрлөлийн гишүүдийн тоо
- Кластер нутагт амьдарч байгаа айл өрхийн тоо, амьжиргааны эх үүсвэр, түвшин

Кластер нутгийн ойн “нийгмийн шалгуур үзүүлэлт”-г асуумж судалгаа”- ны аргаар тодорхойлно.

Кластерт хамрагдаж байгаа сум тус бүрт ойн тогтвортой менежментийн нарийвчилсан судалгааг газар дээр нь очиж гүйцэтгэнэ.

Зорилт-3. Ойн бүрхэвчийн зураг болон нэн ховор, ховор, унаган ургамал, амьтны тархалтын зураглал, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах арга зүй:

- 3.1. Кластер нутгийн ойн зураглалын ажлыг газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамж /ArcGIS, QGIS/ ашиглан боловсруулна. Ойн зураг боловсруулах ажилд Засгийн газрын 2009.01.28 өдрийн 25 дугаар тогтоолоор батлагдсан UTM/WGS-84 солбицлыг ашиглана. Ойн зураглалын ажилд суурь зураг болгон 1:100 000-ны масштабтай байр зүйн зураг болон 10м-ийн ялгах чадвартай Sentinel, 30м-ийн ялгах чадвартай Landsat зэрэг хиймэл дагуулын мэдээ ашиглана. Шаардлагатай тохиолдолд Google Earth, Bingmap ашиглана.
- 3.2. Кластер нутгийн нэн ховор, ховор, унаган ургамлыг тодорхойлох, зураглах, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах
Тус бүс нутагт өмнө хийгдсэн судалгааны материал болон мэдээ цуглуулж нэн ховор, ховор, унаган ургамлын нэр төрөл, тархалтыг тодорхойлно. Орон нутагт хэлэлцүүлэг хийхдээ оролцооны аргаар зураглуулна.
- 3.3. Кластер нутгийн нэн ховор, ховор, унаган ургамлыг тодорхойлох, амьтны тархалтыг зураглах, хамгаалах зөвлөмж боловсруулах
Тус бүс нутагт өмнө хийгдсэн судалгааны материал болон мэдээ цуглуулж нэн ховор, ховор, унаган ургамал, амьтны нэр төрөл, тархац нутгийг тодорхойлно. Орон нутагт хэлэлцүүлэг хийхдээ оролцооны аргаар зураглал үйлдэнэ.

Зорилт-4. Кластерийн ой ашиглалтын төлөв байдалтай уялдуулж нутгийн иргэдийн тогтвортой амьжиргааг дэмжих зорилгоор тухайн бүс нутгийн ойн сангийн нөөц, өнөөгийн төлөв байдалд тулгуурлан ойн дагалт баялаг, мод, модлог нөөцийг ашиглан жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх чиглэлээр зөвлөмж боловсруулах;

- 4.1. Энэ хэсгийн ажлыг үндсэн арга зүй нь SWOT шинжилгээний арга байна. SWOT шинжилгээнд дор дурдсан үйл ажиллагааг хамруулна:
  - Ойн дагалт баялаг (самар, жимс, мөөг, эмийн ургамал бусад), түүний төрөл, тархалт, нөөц, ашиглалтын төлөв байдалд дүгнэлт өгөх
  - Кластерийн ойн менежментэд оролцогч талуудын тухай мэдээлэл
  - ТХГН-ууд, тэдгээрийн орчны бүсүүд болон экологийн холбоос газарт нутаглаж байгаа ард иргэдээс ойгоос орон нутаг, өрхийн амьжиргаанд оруулах орлого, үр ашиг болон бусад нийгэм, эдийн засгийн талаар мэдээлэл (судалгаа авах) цуглуулах.

4.2. Оролцооны аргаар сонгон авсан амьжиргааг дэмжих арга хэмжээг баталгаажуулна:

- Тухайн газар нутгийн ойн зураглал боловсруулсны үндсэн дээр төрийн болон төрийн бус байгууллагын төлөөлөл, орон нутгийн ард иргэд, ойн нөхөрлөл, мэргэжлийн байгууллага болон бусад олон талын төлөөллийг оролцуулан хэлэлцүүлэг, уулзалт зохион байгуулах
- Ойн төлөв байдал, ойгоос хүртэх үр ашиг, ойд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар хэлэлцэж санал авах, орон зайн хувьд хаана байгааг тодорхойлон эрэмбэлж оролцооны аргаар зураглана.
- Оролцооны аргаар тодорхойлсон арга хэмжээг үндэслэн ойн дагалт баялаг, мод боловсруулах жижиг, дунд үйлдвэрлэлтэй холбоотой зөвлөмж боловсруулна.

Хүснэгт 4

..... дүгээр кластер нутгийн ТХГ-ын болон түүний орчны бүсэд
 хамаарах..... суманд ойрын /ОМТ-ний хугацаанд/ 4 жилд Ойн ашиглалтын
 ажил явуулах газрын байршлын санал

Д/д	Ойн ашиглалт явуулах хэлбэр	Мод бэлтгэл явуулах				Мод бэлтгэл явуулах шалтгаан
		Газрын нэр	Ойн сангийн хэсэглэл, ялгарал	Он	Хэмжээ, шоо метр	

Хүснэгт 5

..... дүгээр кластер нутгийн ТХГ-ын болон түүний орчны бүсэд хамаарах
 ..... сумын хэмжээнд Ойг ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх чиглэлээр
 хэрэгжүүлэх төслийн санал

Д/д	Хэрэгжүүлэх төслийн нэр	Төслөөр гарах үр дүн	Шаардлагатай хөрөнгө, сая төг	Шинээр ажилтай болох хүний тоо	Кластерийн хэрэгжилтэнд оруулах хувь нэмэр

Хүснэгт 6

..... дүгээр кластер нутгийн ТХГ-ын болон түүний орчны бүсэд хамаарах
 ..... сумын мод, модон материалын хэрэгцээ

Д/д	Мод, модон материалын нэр, төрөл	Хэмжээ, мян.шоо метр	Мод, модон материалын зориулалт	Шинээр ажилтай болох хүний тоо	Кластерийн хэрэгжилтэнд оруулах хувь нэмэр

Хавсралт 3. Судалгаанд санал өгсөн оролцогчдын нэр

	Уулзалт, ярилцлага хийсэн хүмүүс	Байгууллага, Албан тушаал
1	Б.Бөхболд	Ховд аймгийн БОАЖГ-ын ой хариуцсан мэргэжилтэн
2	Э.Хосбаяр	Ховд аймгийн сум дундын ойн ангийн мэргэжилтэн
3	Б.Дэлгэрмаа	БОАЖЯ-ны төсөл хэрэгжүүлэх нэгжийн Ховд аймаг дахь орон нутаг хариуцсан мэрэгжилтэн
4	Мөнхдорж	БОАЖЯ-ны төсөл хэрэгжүүлэх нэгжийн Увс аймаг дахь орон нутаг хариуцсан мэрэгжилтэн
5	Буянцог	Увс аймгийн БОАЖГ-ын ахлах мэргэжилтэн
6	Гэрэлээ	Увс аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
7	Жамсран	Увс нуурын ай савын дархан цаазат газар ахлах мэргэжилтэн
Ховд аймаг булган сум		
8	Ж.Дамдинбазар	Засаг дарга
9	Ц.Сонгууль	ЗДТГ-ын дарга
10	Мөнхтөр	ЗД-ын орлогч
11	Гансүх	Баягаль орчны улсын байцаагч
12	Эрдэнэсүрэн	Байгаль хамгаалагч
13	Мөнхбаатар	Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын байгаль хамгаалагч
14	Б.Батзориг	Үенч-Бодонч-Булган голын сав газрын захиргааны газрын дарга
Баян-Өлгий аймгийн Булган сум		
15	Ерболат	Засаг дарга
16	Баасанжав	Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын байгаль хамгаалагч
17		Баягаль орчны улсын байцаагч
18		Байгаль хамгаалагч
19	М.Одхүү	Мөнххайрхан уулын УТХГНХЗ-ны дарга
20		Мөнххайрхан уулын БЦГ-ын байгаль хамгаалагч
Ховд аймаг Эрдэнэбүрэн сум		
21	Цэвэлмаа	Засаг даргын тамгийн газрын дарга
22	Даваацэрэн	Сумын байгаль хамгаалагч
23	Батмөнх	ТХГ-ын байгаль хамгаалагч
Ховд аймаг Мянгад сум		
24	Н.Баатар	Засаг дарга
25	Д.Баатарсүрэн	ИХДарга
26	Д.Нямбаяр	ЗД-ын орлогч
27	Хишигтогтох	Сумын байгаль орчны байцаагч
28	Д.Доржсүрэн	Сумын байгаль хамгаалагч
Увс аймаг Зүүнхангай сум		
29	Цэрэндорж	ЗДТГ-ын дарга

30	Нямбар	Сумын байгаль орчны байцаагч
31	Жаргалсайхан	ТХГН-ын байгаль хамгаалагч
Увс аймаг Өндөрхангай сум		
32	Г.Төмөрчөдөр	Засаг дарга
33	Цэлмэгдалай	Хан Хөхий нурууний ТХГН-ийн дарга
34	Ж.Басбаяр	ТХГН-ийн мэргэжилтэн
35	Д.Эрдэнэцэцэг	Байгаль хамгаалагч
Увс аймаг Цагаанхайрхан сум		
36	Төөрүүл	ЗДарга
37	Дорж	ЗД-ын орлогч
38	Шинэбаяр	ИТХ-ын дарга
39	Хуягаа	Сумын байгаль хамгаалагч
40	Хишигбаяр	ТХГН-ийн байгаль хамгаалагч
Увс аймаг Түргэн сум		
41	С.Давааням	Тамгийн газрын дарга
42	Баяраа	Байгаль орчны улсын байцаагч
43		Газрын даамал
44	Дээшин	Сум дундын ойн ангийн дарга